BIBLIOTHECA

TEUBNERIANA.

Germany.

IMP. IVSTINIANI

INSTITVTIONVM

LIBRI QVATTVOR

CVM PRAEFATIONE ET EX RECOGNITIONE

PH. EDVARDI HVSCHKE

EDITIO STEREOTYPA

LIPSIAE
IN AEDIBVS B. G. TEVBNERI
MDCCCXCIX

LIPSIAE: TYPIS B. G. TEVBNERI

PRAEFATIO.

Iustiniani institutionum cum tot praestantes exstent editiones, genuinum, quem vocant, textum spondentes, et in his Kruegeriana omni ea, quae nunc exigi solet, diligentia curata modicoque aere parabilis vix ante annum prodierit, nova quae publicatur editio vix excusationem, nedum commendationem habitura est, nisi retexendae huius telae quid operae pretium fuerit, solidae rationes reddantur quidque utilitatis inde redundarit, ante exponatur.

Et cum duo sint artis criticae potissima subsidia, codicum, quibus liber quisque traditus nobis est, comparatio et eorum quid cuique ad veram lectionem praestandam tribuendum sit auctoritatis, recta aestimatio, quantum ad prius, fateor, nihil novi apparatus praeter eum, quo meritissimi de hac parte editores, Schraderus et Kruegerus usi sunt, mihi praesto fuisse. Nec ab hac parte multum in futurum auxilii sperari licere puto, etiamsi contingat, quod non extra spem positum est, ut unius alteriusve novi codicis copia nobis fiat, praestantissimis eorum, qui iam excussi sunt, aetate fere comparis, sive eius nunc notitia quaedam superest, velut Seissensteinensis, Vercellensis, Gottorpiensis (de quibus vid. Schraderi monitum ad. lect. ante ed. Instit. p. XII eiusque prodromum p. 49) sive quid adhuc plane incognitum in bibliothecis latet simile fortasse illorum, quae ex Institutionibus exscripta in veteribus ecclesiasticis collectionibus iam inventa sunt.*)

---

*) Eiusmodi frustulum, partem §i 8. I. de rer. div. (2, 1), quae in Polycarpi collectionem circa initium sec. XII factam migravit nequedum, ut videtur, ad crisin Institutionum adhibita est, publici iuris fecit Herm. Hueffer Beitr. zur Gesch. d. Quellen d. Kirchenr. Bonn. 1862. p. 86. Sola in ea lectio notatu digna 'sacre ecclesie edificate' aperte ex vulgata 'sacrae aedes aedificatae' nata est.

Multum vero in aestimatione criticorum subsidiorum, quae in promptu sunt, a viris illis doctis dissentio. Possunt haec subsidia in duo genera dividi: occidentalia et orientalia. Occidens nobis ipsas Institutiones Latino sermone scriptas permultis codd. manu scriptis servavit; oriens versiones earum praestitit, ex quibus tamen sola fere Theophilina paraphrasis in censum venit; nam quae praeterea in Graecis litteris posterioris aevi ex ipsis Institutionibus excerpta invenias, aut exilia sunt, ut illa, quae in collectione canonum apud Voell. et Iustell. tom. II. p. 1308 et in glossis nomicis leguntur, aut revera ex Theophili paraphrasi, qua tanquam Graecis Institutionibus utebantur, sumpta sunt, velut in Basilicis eorumque scholiis, in Synopsi, in Harmenopulo: quae omnia igitur, iam a Guil. Reitzio in ed. Theoph. tom. II. p. 929 seq. hoc respectu collecta, magis Theophili quam ipsarum Institutionum recensioni inservire poterunt.

Iam quin in edendis Institutionibus occidentalibus libris tanquam fundamento insistendum sit, nemini unquam dubium fuit. Sed de variantis vel alias dubiae lectionis locis quaeritur. In his plerique editores antiquissimis codicibus hoc est schola Bononiensi anterioribus tantum tribuere solent, quantum me iudice veritas non patitur: idque diverso respectu. Primum enim si quis eam legem ponit, quam Kruegerus observasse videtur, ut ad codices seculo duodecimo inferiores tanquam 'deteriores' tum tantum refugiat, si antiquiorum lectio nullo modo ferri possit, is non satis reputat, primum, etiamsi sola antiquitas aestimetur, inferiores codices ex multo antiquioribus quam qui nobis supersunt, posse originem ducere indeque antiquiores et saniores lectiones servasse, deinde eandem rationem, propter quam absurda antiquioris codicis lectio ex posteriore codice corrigitur, etiam facere, ut probabilior posterioris praeferatur peiori antiquioris. Et quanquam non nego, cavendum esse, ne etiam correctiones ex ingenio factae posterioris aevi, cui tanta cum studio et sensu recti doctrina redierat, pro veris lectionibus ex antiquitate propagatis habeantur, tamen multo minus ferendum est, si librariorum oscitantium quicquid libido peccarit, et quanquam ea vitia eruditorum sermoni Iustiniani aevo iam inhaesisse probari minime

possit, tanquam rari soloecismi in deliciis habeantur et religiose serventur.

Alterum est, quod veteribus libris omnino etiamque cum Theophilo commissis plus quam par est auctoritatis tribuitur. Antiquissimi eorum, si exiles Veronensis reliquias exceperis, seculo nono exarati sunt. At vero cum tria illa post Iustinianum labentia secula proprie sint ingruentis barbariei exolescentisque antiquae doctrinae linguaeque vigoris, iam ea ad depravanda antiquiorum litterarum monumenta sufficere potuerunt, quod etiam multis aliarum disciplinarum libris confirmatur, nec credibile est, Institutionum qui tum confecti sunt codices, minus labis ex illis tenebris contraxisse, quam ceterorum ad ius spectantium librorum, velut Gaii, Paulli, Ulpiani, Collationis ipsorumque Digestorum codices vel coaevos vel etiam antiquiores. Quid quod illi ipsi Institutionum codices multis locis apertis vitiis scatent,*) quae cum non negant, qui alioqui tanti eos faciunt, eosdem etiam confiteri oportet, alios quoque locos in suspicionis communionem trahi et si iusta causa sit, correctionem iure merito admittere.

Sic reiicimur ad antiquiorem, ut ita dicam, textus historiam, ibique Theophili versio non potest non in primum auctoritatis locum evehi. Licet enim eius quoque libri mss. passim vitiosi sint necdum ea, quae iure desideratur diligentia, requisiti et explorati, tamen sententiae alieno sermone expressae non item ut verba a librariis potuerunt corrumpi. Verum tamen ut illa ipsa auctoritas recte aestimetur, in rationem accuratius inquirere opus est, quae Theophilum eiusque paraphrasin inter et Institutionum compositionem intercedit.

Plerique hodie paraphrasin existimant Iustiniani Institutionum explicationem fuisse, quam posteaquam eae in Gaianarum locum successerant, ore tradente Theophilo auditor aliquis

*) Exempla si quaeris, dabo tantum eiusmodi, in quibus omnes veteres a vero aberrasse in confesso est. Evolve si placet ed. Kruegerianae I, 8, 2. 10, 5. 13. 13, 3. 22, 6. 23, 3. 26, 5. II, 1, 4. 14. 23. 29. 34. 5, 3. 9, 6. 11, 1. 6. 16, 3. 19, 5. 20, 8. 17. III, 1, 14. 4, pr. 5, fin. 11, 1. 5. 15, 7. IV, 1, 3. 4. 4, 1. 6, 19. 25. 9, pr. 10, pr. 12, 1. 18, 6.

calamo exceperit posteaque vulgaverit. Quae si reapse paraphrasis origo fuisset, multum de fide et auctoritate eius detraheretur. Attamen credibile non est, opus tam elaboratum elimatumque nec ulla parte tumultuarium hoc modo ortum esse. Accedit, quod cum novus studiorum ordo ex a. demum DXXXIV occiperet, multisque de causis (de quibus vid. Reitzius in praefat. ad ed. Theoph. I. p. XXVI) statuendum sit, paraphrasin eodem anno ante secundam Codicis editionem publicatam esse, cuius adeo in iussa curatione (const. Cordi nobis §. 2) Theophili nulla amplius mentio fit, eiusmodi origo paene ipsis temporis angustiis praecluditur. E diverso dubitandum non est, ipsum Iustinianum, si eius aetate et auctoritate (ut Matthaeus Blastares testatur) adeo Digesta et uterque Codex brevius vel latius in Graecam linguam translata sunt, multo magis et prius de Institutionibus idem curasse: modo ut earum interpretatio, sicuti libri indoles postulabat, magistralem in modum fierit, hoc est tanquam si solito tempore ac more Institutiones ab antecessore explicandae essent. Certe hanc formam servat paraphrasis, ut et tota eius ratio et singula quaedam ostendunt, velut illa, quae de quibusdam postea discipulis tradendis IV, 6, 20. 11, 3. 13, 6. 17, 2. dicuntur. Sic vero Theophilus paraphrasin suam, etiamsi eam, ut celerius plura exemplaria spargerentur, discipulis quoque dictaverit, iam ante quam ipsae Insitutiones publicarentur, tanquam alterum earum exemplum pariter edendum ipsius imperatoris consensu confecisse credendus est, qua ratione etiam facillime intellegitur, quemadmodum titulus de iustitia et iure in ea desiderari possit: scilicet postea demum, quum totum opus iam perfectum videretur, et fortasse clam Theophilo vel etiam morbo iam correpto (nam intra hunc annum aliis de causis vita defunctus creditur) brevi ante, quam publicaretur, praefixus est.

Sed hoc iam aliam quaestionem non minus ad rem nostram pertinentem spectat, quam de Digestis maiore cum studio quam fructu agitatam mirari licet, a nemine dum ad Institutiones, quanquam ibi fructuosiorem futuram, translatam esse, videlicet in his ipsis componendis tresviri illi, quibus hoc negotium datum erat, quemadmodum inter se versati sint. Si ex ipsa re divinare licet, in promptu erit responsio: delibera-

tis ante communi consilio et constitutis perficiendi operis legibus, cum Tribonianus tantum 'ad totius operis gubernationem electus' esset, alteros duos ipsam rem ita aggressos esse, ut uterque ex praescriptis iam a Iustiniano quattuor libris binos componeret et deinde totum opus Triboniano arbitro praelectum perficeretur. Nam ut haec distributio, Gaii commentariis monstrata, perfacilis erat, ita et ut unus solus, altero interim otiante, et ut ambo una universos quattuor libros componerent, magnas habebat difficultates tam in re quam in personis sitas. Verumtamen non coniectura tantum quamvis verisimili, sed etiam certis argumentis ex ipsis libris petitis, rem ita gestam esse assequi licet, cui etiam hoc statim adiungimus, priores duos libros a Dorotheo Berytensi antecessore, posteriores a Theophilo Constantinopolitano conceptos esse, excepto fortasse libri quarti titulo ultimo 'de publicis iudiciis', quem collato antecedentis (IV, 17) pr. 'Superest, ut de officio iudicis dispiciamus', postea demum, exemplo, puto, Marciani institutionum, eoque consilio, ut Institutiones verius 'totius legitimae scientiae elementa' Digestorumque medulla dici possent, adiectum esse, tanto maiorem habet veri speciem, quod is et a priscis institutionibus et ab illa, quae initio placuerat, totius operis distributione I, 2, 12: 'Omne ius, quo utimur, vel ad personas pertinet, vel ad res vel ad actiones', collato IV, 18, pr. 'publica iudicia neque per actiones ordinantur'... prorsus alienus erat. Rursus autem in fine additus hic titulus (ut id statim subiiciam) in causa fuisse videtur, ut deinde, semoto iam ab opere Theophilo, etiam initio ille 'de iustitia et iure' ex Ulpiani institutionibus praeficeretur, in quo quod ab illo alia ratione dictum erat: 'huius studii duae sunt positiones, publicum et privatum', speciem quandam praestabat, etiam in Institutionibus sicut in Digestis (48, 1) post absolutum ius privatum adiectum titulum de publicis iudiciis non praeter institutum, sed secundum primam operis informationem ibi positum esse. Et sane alia quoque sunt, quae utrumque titulum ab eodem profectum esse verisimile reddant, velut illa de studiorum ordine I, 1, 2. dicta quae videntur ad ultimi tituli verba finalia (IV, 18, 12) fere accommodata. Sed in viam.

Si priores et posteriores binos libros alium atque alium habere auctores ex iis ipsis dixi posse cognosci, adeo quidem (addo), ut qui admonitus attente eos legerit, id ipse non deprehendere vix possit, sponte intellegitur, maxime me in animo habere et a lectore attendenda esse ea, quae non tantum ex Gaio vel aliis antiquis iureconsultis translata sunt, sed quia ius vetus exoleverat vel novo cesserat, ab ipsis compositoribus erant refingenda. In his vero primum illum quasi invitus observabis, eum, qui posteriores libros fecit, quamvis non oblitum, imperatorem loqui, quem alia, quam magistrum verba deceant, tamen in universum (nisi forte contortae alicuius constitutionis verba tantum exscribebat, velut IV, 1, 8 fin.) multo maiore simplicitate ac perspicuitate usum esse, quam in prioribus deprehendas. Conferas ex. gr. III, 3, 3...5. vel III, 6, 11. 7(8), 3. 4 et e diverso I, 12, 6. 20, 5. II, 10, 3. 4. 10. Sed singula requiris. Igitur scriptor II, 11, 6. pro anterioribus principalibus constitutionibus simpliciter paene absurde dicit 'tam anteriores leges quam principales constitutiones'. Ubi lectio aliqua velut constitutionis commendatur, idem ita tumet II, 11, 6: 'cuius constitutionis tenore perspecto licentia est nihil eorum, quae ad praefatum ius pertinent, ignorare'. vel II, 20, 3. 'cuius constitutionis perpensum modum ex ipsius tenore perfectissime accipere possibile est.' II, 20, 27. 'quod evidenter ex ipsius constitutionis lectione clarescit.' adde IV, 18, 8. 12. quem titulum etiam aliis de causis eidem, qui I, 1 confecit, vindicavimus. Alter contra apte et simpliciter velut III, 1, 14. de admodum prolixa constitutione 'quae specialiter et singillatim ex praefatae constitutionis tenore possunt cognosci' et alias multo brevius III, 5, 1. 7, 3. 11, 7. 29, 3. IV, 4, 10. Tumori admiscetur a priore etiam fastus ille orientalis imperatoris de se loquentis suique laudem non erubescentis velut in illis I, 10, 11. 'quas in libris digestorum seu pandectarum ex veteri iure collectarum enumerari permisimus'. I, 11, 11. 'illius adoptionis, quae per sacrum oraculum fit' II, 6, 14. 'nostra autem divina constitutio' . . . 'sacratissimum aerarium' . . . II, 19, 6. 'nostra benevolentia . . . hoc praestavit beneficium et constitutionem tam aequissimam quam nobilem scripsit'. II, 20, 2. 'nostra constitutio, quam cum magna lucu-

bratione fecimus'. II, 20, 36 fin. 'huiusmodi enim testamentorum dispositiones valere, secta meorum temporum non patitur'. II, 23, 12. 'et nos, eundem principem (Augustum) superare contendentes . . . constitutionem fecimus, per quam disposuimus'. Nec me falli opinor, cum eiusdem indolis esse iudico, quod saepius sapientia imperatoris tecte laudatur, rudi discipulorum ingenio parcentis I, 1, 2. II, 20, 3. (IV, 18, 12). Totius huius generis non solum in libris posterioribus fere nihil legitur, sed etiam quae sunt in prioribus, ea paraphrasis Graeca nonnunquam ad sanitatem ac modestiam redegit. Haud longe absunt, si linguam spectas, huiusmodi (credo provinciales) soloecismi 'medevimus' II, 20, 27. 'praestavit' II, 1, 25. 7, 2. 19, 6. perinde . . . acsi' pro 'perinde ac' I, 12, 1. II, 1, 33. 12, pr. 23, 6. 'hactenus iuris habet' II, 5, 2. 'libertatibus impedientem et quodammodo invidam' . . . 'impediat libertati' (igitur dativi rei impeditae) — omnes posterioribus libris alieni; si ingenium scriptoris, adulatio, qua etiam Tribonianum, nulla necessitate cogente vel iusta ratione suadente, quoties potest, inducit eiusque merita extollit, velut I, 5, 3. 'et dediticios quidem per constitutionem expulimus, quam promulgavimus inter nostras decisiones, per quas, suggerente nobis Triboniano, viro excelso, quaestore, antiqui iuris altercationes placavimus. Latinos autem . . . alia constitutione per eiusdem quaestoris suggestionem correximus'. II, 8, 7. 'in constitutione, quam ad Caesareenses advocatos ex suggestione Triboniani, viri eminentissimi, quaestoris sacri palatii nostri, promulgavimus'. II, 23, 12. 'ex facto, quod Tribonianus, vir excelsus, quaestor sacri palatii suggessit, constitutionem fecimus'. In posterioribus libris multa quidem novarum constitutionum etiam ex quaesturae Triboniani anno, interdum quoque 'suggerentis' mentio, velut III, 2, 7. 6, 10. sed tantum 'humanitatis', nunquam Triboniani. Nonne dixeris, nobile Constantinopolitani et iam aetate (cum ubique priore loco nominetur) provectioris magistri ingenium nisi quid ipsa res mandata postularet, spectasse, contra provincialem gratia Triboniani in urbem regiam ad hoc opus accitum, quid sibi inde effici possit, sollicitum fuisse? nec frustra, cum idem solus ante-

cessor brevi post ad Codicem emendandum adhibitus legatur. Sed adhuc tantum de diversis utriusque partis Institutionum auctoribus disputamus, quam in rem quae restant argumenta afferenda sunt.

Saepissime quidem in utraque operis parte lector eorum admonetur, quae alibi iam dicta vel dicenda sint, velut in prioribus libris I, 22, 6. II, 1, pr. 10, 6. 13, fin. 16, 9. 17, 4. in posterioribus III, 6, 11. 9, pr. 27, 6. 28, fin. IV, 1, pr. 13, 2. 15, 6. 17, 4. sed haec omnia tantum spectant in his ipsis prioribus et in his ipsis posterioribus libris dicta vel dicenda, quasi qui quamque partem componeret, cum quid alter in sua provincia facturus sit, scire non posset, etiam lectorem eo remittere dubitaverit. Ceterum quae III, 1, 2. 2, 1. IV, 8, 5. 10, 2. 15, 5. inveniuntur ad priores libros, et II, 5, 6. partim ad posteriores pertinentes mentiones iure mihi videor non numerare, quia ad vetus ius vel rem in altera parte sine omni dubio tractatam vel tractandam pertinent et pleraeque etiam ut aliae quaedam tantum ex Gaio transcriptae sunt. Contra augetur huius argumenti vis eo, quod persaepe eadem res in altera parte exponitur, nulla mentione habita, eandem in priore iam expositam esse. De naturalibus liberis per curiae dationem vel per subsequens matrimonium ex L. 10. 11. C. de natur. lib. (5, 27) legitimatis agitur I, 10, 13. et rursus III, 1, 2ª. utrobique tam plene et tamen tam diverse, ut uterque locus ab eodem scriptore nisi sui oblito profectus esse non possit et appareat, alterum locum, praesertim cum prolixior sit, scriptum esse prioris nondum habito respectu. Idem fere dicendum est de L. 10. C. de adopt. (7, 47) et I, 11, 2. et III, 1, 14. allegata ita, ut altera mentio accuratior sit priore neque haec ullo verbo respiciatur. Similiter in iisdem constitutionibus

III, 9, pr.	non respicitur	II, 20, 27. 28.*)
III, 9, 5.	. . . .	I, 12, 6.
III, 27, 7.	. . . .	II, 20, 2.
III, 28, pr.	. . . .	II, 9, 1.

*) Hic etiam tam diverse eadem res traditur, ut parum absit, quin alter locus alteri contradicat.

quanquam, in eadem parte si constitutionis alicuius iterata mentio fiat, id notari soleat, velut III, 28, 3. coll. III, 17, 3. IV, 13, 2. coll. III, 21. IV, 15, 6. coll. IV, 2, 1. Nec III, 7, 4. ubi dediticii et Latini sublati esse dicuntur, commemoratur, idem iam I, 5, 3. dictum esse, ibique etiam illud singulare est, quod quae I, 5, 3. dicitur lex Iunia Norbana, III, 7, 4. cum Gaio et ex Codice appellatur lex Iunia, non adiecto, eandem hanc legem esse. Sed ne hoc quidem negligas velim, quod nisi observatio mea me fefellit, tantummodo in posteriore parte novellarum constitutionum saepius etiam ipsa verba adferuntur, velut III, 1, 2^b. 2, 3^b. 4. IV, 1, 8. 16. (quanquam etiam IV, 18, 6) et quod eiusdem partis scriptori familiare esse videtur imperatorum nomina etiam praeter antiquitus usitata exempla in adiectiva flectere, velut Claudianis temporibus III, 8, 3. Leoniana constitutio III, 15, 1. Zenoniana lex III, 24, 3. IV, 6, 33. 13, 10. lex Anastasiana III, 5, 1. qnod in priore parte non reperi, nisi semel II, 6, 14. ubi iterata legis Zenonis mentio varianda erat.

At enim, inquis, fortuna scilicet in omnibus rebus dominatur. Respondeo: fortasse hoc in singulis quibusdam eorum, quae attuli, recte obgeritur; an vero etiam in omnibus coniunctis idem dicere veri sensus admittat, tu ipse videto.

Et adhuc accedunt ea argumenta, quibus Theophilum priorum duorum librorum auctorem non fuisse, duorum posteriorum fuisse, probaturi sumus, quibus simul efficitur, ut priores Dorotheo assignandi sint. Non repeto, quae huc pertinentia iam dicta sunt. Certiora his argumenta ducuntur ex paraphrasi, cuius complura loca docent, Theophilum in prioribus libris tanquam a se alienis quaedam ibi dicta non probasse et correxisse, in aliis ibi tractatis minus versatum fuisse, adeo ut nonnulla contra auctoris mentem caperet et verteret: quorum omnium in posterioribus libris nihil occurrit. En exempla. II, 1, 36. ubi illa 'eadem fere et de colono' primum ad verbum Graece reddidit, postea notat: *τὸ* fere *δὲ ἤτοι σχεδὸν παρέλκεται·* vix id quidem recte; sed causa, ut haec cum Reitzio Theophilo tanquam glossema abiudicemus, nulla est, praesertim cum is et alio loco II, 7, pr. 'fere' ibi recte positum esse animadvertat. I, 23, 2. illa verba 'Item inviti adu-

lescentes curatores non accipiunt praeterquam in litem; curator enim et ad certam causam dari potest' ita vertit: *ὁ νέος ἄκων οὐ λαμβάνει κουράτωρα, εἰ μὴ ἄρα ἐπὶ αἰτίᾳ ῥητῇ· ἐπειδὴ κουράτωρ καὶ ἐπὶ φανερᾷ δίκῃ δίδοσθαι δύναται.* hoc est, inverso sententiarum ordine; puto, quia intellegebat, invitos adolescentes non tantum in litem curatores accipere. Alia eaque felicior paraphrastae correctio est in verbis II, 20, 25. 'tutor quoque certus dari poterat', de quibus postea agemus. Insigne vero exemplum corrupti a Theophilo loci, quem ut paulo obscurius scriptus erat, non intellegebat, praebet I, 11, 3. ad quem locum vide a me notata. Simile exemplum habes in epitome constitutionis I, 20, 5. ubi vero sententia constitutionis tam male expressa erat, ut nisi nostro more uncinis, quae coniungenda et quae seiungenda sint, significes, ab eo, qui haec non ipse scripserat, vel denuo constitutionem inspexerat, non perperam accipi non posset. Idem fere cadit (quicquid contra dici Reitzius) in II, 6, pr.; verba enim 'putantibus antiquioribus, dominis sufficere ad inquirendas res suas praefata tempora', quorum verum sensum virgula a me interposita ostendit, ita interpres cepit, ut 'antiquioribus' et 'dominis' coniungeret. Etiam peius erravit II, 3, 1., ubi deceptus, ut videtur, initiali vocula 'item' (de qua vid. not.), verba illa 'ut vicinus onera vicini sustineat', quae exemplum sunt servitutis praediorum urbanorum, pro descriptione harum servitutum cepit. Itaque nescio an etiam quod I, 5, 3. pro 'ex lege Iunia Norbana' in paraphrasis exemplaribus est *ἀπὸ νόμου Ἰουνίου οὐρβανοῦ* recte ab editoribus librariis tantum imputator, cum ipse Theophilus, quem legem Iuniam tantum novisse ex III, 7, 4. patet, facile putare potuerit, urbanam eam, fortasse ab urbe antiqua, in qua proprie ea lex valuerit, hic dictam esse quanquam non dissimulo nec nego, alibi II, 6, 3. legem Atiniam *Ἀτίλιον* et II, 13, 2. Iuniam Velleiam *Ἰούλιον καὶ Βέλλειον νόμον* scriptas ex audiendi scilicet vitio librariis deberi. Denique exemplum erroris, ex vitio apographi priorum librorum, quo Theophilus utebatur, orti et postea demum in ipsis Institutionibus correcti demonstravi ad II, 15, 4. quod exemplum etiam confirmat, paraphrasin ante editas Institutiones confectam esse.

In posterioribus libris eorumque paraphrasi nihil reperiri, quo Theophilus eorum auctor non fuisse arguatur, iam dixi. Verum quaedam etiam insunt, quibus auctor eorum fuisse probetur. Etiam hic ex utroque libro exempla praesto sunt. In verbis IV, 6, 29. 'cum ipsa mulier de dote sua experiatur' vox 'ipsa' ita posita est, ut qui incaute ea legat, nec ante constitutione, cuius tenor ibi refertur, inspecta, facile in errorem inducatur, qui nunc etiam fere communis est, ipsam mulierem ibi significari, cum tamen ipsa de dote sermo sit. At Theophilus in paraphrasi verum hoc loco sensum sequitur, quanquam idem in prioribus libris etiam leviore ex verborum positione orta specie plus semel decipi se passus est. Etiam III, 28, 2. verba illa 'vel usum ... similiter ... vobis acquiritur' tam docte interpretatur ex fontibus nobis praeclusis, ut vix alius ac ipse huius §i auctor esse possit. Denique paraphrasis III, 9, 3. bonorum possessionem quintam et sextam ita explicat, ut eum priorem non plane, posteriorem plane non intellexisse appareat. At etiam qui auctor est Institutionum III, 9, 6. queritur 'de scrupulositate et inextricabili errore duarum istarum bonorum possessionum'.

Ex hisce disputatis consectarium est, Theophili paraphrasis auctoritatem in dubiis posteriorum librorum lectionibus summam, in priorum quidem etiam magnam et plerumque maiorem quam Latinorum codicum esse, sed ita, ut hic ne ipse aliquando erraverit, cavendum sit. Ceterum non est, quod moneam, etiam paraphrasis naturam et indolem facere, ut ne ubique idem auctoritatis pondus ei attribuendum sit, maxime in his, quae magis ornatum orationis verborumque flexiones quam sensum spectant, vel quae aliqua de causa consulto addita vel omissa sunt, ut omissionis exemplum et causam ad IV, 6, 31. notavi.

Superest illa ad paraphrasis auctoritatem spectans quaestio, codices Latini num plane sui iuris sint, an vero ex aliqua parte etiam a Theophilo pendeant. Vulgo illud tacite credi, hoc propter barbariem istius aevi, quae Graecum et Latinum orbem mox se invicem ignorare fecerit, negari solet, et tamen, ut mihi videtur, posterius unice verum est. Cum enim antiquissima Institutionum exemplaria aut in oriente

aut in ea parte Italiae, quae orientali imperatori pareret, scripta esse necesse sit, et utrobique doctiores iureconsulti, quibus arbitris id fieret, utriusque litteraturae gnari essent, quod de Italia etiam ex dictato de consiliariis constat (Savigny Gesch. d. R. R. II. p. 196) vix dubitare licet, mature ab illis, cum de interpretandis vel recte legendis Institutionibus ageretur, etiam Theophili celeberrimam paraphrasin adhibitam esse. Idque confirmat vetustior Taurinensis glossae pars, in qua, quod primum Schraderum (monit. ad lect. p. XIV. XVI) animadvertisse credo, quaedam cum Theophilo proxime cognata insunt. Sane enim num. 416. ad III, 21, pr. Theophilinae definitioni ad verbum respondet, et num. 207. ad II, 17, 1. num. 422. ad III, 23, pr. num. 454. ad III, 29, 3. quibus adde num. 1^{b}. ad I, 13, 3. num. 7. ad I, 20, pr. num. 10. ad I, 20, 3. num. 100. ad II, 3, 1. num. 197. ad II, 15, 4. tam Theophilo plus minusve similes sunt, ut prima earum glossarum origo ex eo repetenda esse videatur. Quid quod familiaris illa Theophilo formula, cum quid non ex Institutionibus petitum adfert, *ἔξωθεν δεῖ σὲ εἰδέναι* vel *τοῦτο ἔξωθεν ἴσθι* et similia, velut III, 28, 2. 29, 3. IV, 1, 11. 10, 2. etiam in his glossis recurrit, num. 21. 'extra sciendum' num. 212. 219. 'extra intellegendum est'. Sed etiam ipsa re probatur, Latinos codices Theophili ratione habita scriptos esse. Dua tantum sed luculenta exempla dabo. II, 20, 25. verba illa 'tutor quoque certus dari debebat' ab omnibus paene veteribus libris et plerisque inferioribus absunt. Unde hoc vitium? Scilicet Theophilus animadvertens, haec verba sicut cetera, quae ibi de legatis et fideicommissis et libertate incertae personae relictis ex Gaio veterique iure referuntur, praeterito tempore elata lectorem in errorem inducere, ut credat, vetus ius a Iustiniano etiam circa tutorem incertum datum mutatum esse, dicta verba illo loco rectius omisit et in fine demum totius disputationis, multis interiectis, ut lectores minus diligentes facile lateret, II, 20, 27. adiecit, tutorem vero neque ex nova constitutione incertum dari posse. Per contrarium IV, 16, 1. verba 'vel tripli' certissime falsa, sed in omnibus veteribus libris addita, ex Theophilo male intellecto eo, quem ibi manifestavi, modo interpolata sunt.

Quae cum ita sint, nec mirari licet, quod in Latinis codicibus varie cum legitur, plerumque unus vel alter ex iis nec raro ex inferioribus, etiam cum Theophilo consentit, et (quod maxime in hac disputationis parte spectavi) apparet, ubicunque vitii alicuius origo in ipso Theophilo demonstrari possit (velut I, 11, 13. 20, 5.) id quo minus corrigamus, auctoritatem veterum codicum nobis obiici non posse, quippe qui ipsi a Theophilo pendeant.

Sed tamen interdum incertum est, an vitium aliquod tantum in exemplari, quo Theophilus utebatur, quum Institutiones verteret, tantumque ab ipso non animadversum fuerit, an vero etiam a Dorotheo et Triboniano, cum Institutiones ederentur, pro vera lectione habitum sit. In eiusmodi lectionibus, quales sunt II, 4, 2. 'in ipso' pro 'et ipsa', III, 29, 3. 'nullus stipulatus' pro 'a nullo stipulatus', nihil mutandum est, ne forte ipsum Iustinianum corrigamus. Quo loco illud quoque monere commodum est, in iis sententiis, quae ex Gaio vel aliis iureconsultorum libris, quorum nobis copia est, transumptae sunt, hos quasi fontes etiam in dubiis lectionibus non neglegendos quidem (unde eos, Kruegerum secutus, in notis allegavi), nec tamen nimium iis tribuendum esse, quasi ad eos tanquam regulam Institutionum oratio exigenda sit. Saepe enim consulto ab iis declinaverunt, quibus novas Institutiones componere mandatum erat, nec verum criticum ageret, qui quam dicendi elegantiam in Gaio vel Ulpiano etiam invitis librariis requirimus, eandem a Theophilo et Dorotheo exigeret.

En habes praecepta in recognoscendis et emendandis Iustiniani Institutionibus mea sententia observanda. Quibus a me adhibitis factum est, ut non paucis in locis ab ea recensione, qua nunc vulgo utimur, deflectendum esset, interdum etiam ita, ut verus loci sensus nunc primum aperiri videatur. Graviorum locorum, qui mutationem experti sunt, indicem hic subiicio, ut lector de tota nostra ratione ex ipsa re facilius iudicare possit. Sunt igitur: prooem. 3. I, 10, 13. 20, 5. 26, 3. 5. II, 1, 6. 23. 39. 41. 10, 10. 14, 5. 7. 17, (6) 7. 22, 1. 23, 7. 8. 12. 25, pr. III, 1, 8. 16. 2, pr. 2. 3. 6, 5. 6. 10. 9, pr. 10. 12. 10, 3. 11, 1. 5. 19, 2. 9. 23, 2. 24, 3. 4. 25, 9. 26, 3. 27, 5. 7. 29, 2. 3. IV, 1, 8. 11. 2, 1. 2. 3, 3. 4. 5, 3. 6, 1. 2. 3. 4. 10. 12. 15. 20. 24. 33. 33[d]. 33[e]. 39.

8, 7. 11, pr. 7. 13, pr. 5. 10. 14, pr. 15, 1. 7. 16, 1. 18, 5. 8.

Ceterum variantes lectiones ad eos tantum locos notavi, in quibus adhuc dubia lectio videbatur, in iisque praeter Theophilum veterum tantum codicum et ex editionibus Schraderianae et Kruegerianae nominatim rationem habui, apparatu eo, ut iam dixi, usus, quem hae editiones suppeditant.

SIGNORUM EXPLICATIO.

V = codex Veronensis, pandectis Florentinis fere coaevus; praeter indicem titulorum usque ad III, 5. continet tantum prooemii finem a verbis §. 5. 'ab imperiali' et libri I titt. 1 et 2.

R = codex olim Rosnyanus, nunc Berolinensis seculi IX; continet finem Institutionum inde a verbis IV, 18, 5. 'eos qui homines'.

A = lex Romana canonice compta a Maassenio primum edita (Vindob. 1860), una cum collectione Anselmo dedicata, ex codd. Parisinis et Bambergensi seculi IX et X. ei tantum insunt tituli I, 1 . . . 4. 8 . . . 10. 12. II, 1. 2. 6. 14 (partim) III, 6 (partim) 15. 19. IV, 1 . . . 4. 8. 9. 18.

B = codex Bambergensis seculi IX vel X.

T = codex Taurinensis seculi IX vel X continet tantum diversas partes trium priorum librorum.

C = folia 21 dispersa in codicibus monasterii montis Casini secnli X vel XI. continent partes trium posteriorum librorum.

P = codex Parisinus seculi XI.

E = codex Bambergensis seculi XI vel XII.

W = codex olim Wallraffianus, nunc civitatis Coloniae Agrippinae, seculi XII.

BPEW continent integrum Institutionum corpus. Codicum signo addita minuta littera [a] significat primam scripturam, [b] eam emendatam, [c] emendatam rursus emendatam.

codd. vet. = codices praefati veteres, quotquot eorum locum, ad quem adlegantur, continent.

codd. infer. = codices inferiores i. e. post conditam scholam Bononiensem, ita ut ab ea pendere videantur, scripti.

Accuratior codicum mss. cognitio ex E. Schraderi prodromo corp. iur. civ. Berol. 1823. eiusdemque maiore Institutionum ed. maxime moniti ad lect. p. IX . . . XIII et ex P. Kruegeri ed. Instit. p. V. VI. haurienda est.

edd. Schr. Kr. = editiones Schraderi, Kruegeri.

TITULORUM CONSPECTUS.

LIBER PRIMUS.

LIBER SECUNDUS.

LIBER TERTIUS.

LIBER QUARTUS.

IN NOMINE DOMINI NOSTRI IESU CHRISTI

IMPERATOR CAESAR FLAVIUS IUSTINIANUS ALAMANNICUS GOTHICUS FRANCICUS GERMANICUS ANTICUS ALANICUS VANDALICUS AFRICANUS PIUS FELIX INCLYTUS VICTOR AC TRIUMPHATOR SEMPER AUGUSTUS
CUPIDAE LEGUM IUVENTUTI.

Imperatoriam maiestatem non solum armis decoratam, sed etiam legibus oportet esse armatam, ut utrumque tempus et bellorum et pacis recte possit gubernari et princeps Romanus victor existat non solum in hostilibus proeliis, sed etiam per legitimos tramites calumniantium iniquitates expellens, et fiat tam iuris religiosissimus quam victis hostibus triumphator. Pr.

Quorum utramque viam cum summis vigiliis et summa providentia adnuente Deo perfecimus. et bellicos quidem sudores nostros barbaricae gentes sub iuga nostra deductae cognoscunt et tam Africa quam aliae innumerosae provinciae post tanta temporum spatia nostris victoriis a caelesti numine praestitis iterum dicioni Romanae nostroque additae imperio protestantur. omnes vero populi legibus iam a nobis vel promulgatis vel compositis reguntur. Et cum sacratissimas constitutiones antea confusas in luculentam ereximus consonantiam, tunc nostram extendimus curam et ad immensa prudentiae veteris volumina et opus desperatum, quasi per medium profundum euntes, caelesti favore iam adimplevimus. Cumque hoc Deo propitio peractum est, Triboniano, viro magnifico, magistro et ex quaestore sacri palatii nostri, nec non Theophilo et Dorotheo, viris illustribus, antecessoribus, quorum omnium sollertiam et legum scientiam et circa nostras iussiones fidem iam ex multis rerum argumentis accepimus, convocatis specialiter mandavimus, ut nostra auctoritate nostrisque suasionibus componant institutiones: ut liceat vobis prima legum cunabula non ab antiquis fabulis discere, sed ab imperiali splendore appetere, et tam aures quam animae vestrae nihil inutile nihilque perperam positum, sed quod in ipsis rerum optinet argumentis, accipiant 1 2 3

et quod in priore tempore vix post triennium inferioribus[1] contingebat, ut tunc constitutiones imperatorias legerent, hoc vos a primordio ingrediamini, digni tanto honore tantaque reperti felicitate, ut et initium vobis et finis legum eruditionis 4 a voce principali procedat. Igitur post libros quinquaginta digestorum seu pandectarum, in quos omne ius antiquum collatum est (quos per eundem virum excelsum Tribonianum nec non ceteros viros illustres et facundissimos confecimus), in hos quattuor libros easdem institutiones partiri iussimus, ut sint 5 totius legitimae scientiae prima elementa. Quibus breviter expositum est et quod antea optinebat et quod postea desuetu-6 dine inumbratum ab imperiali remedio illuminatum est. Quas ex omnibus antiquorum institutionibus et praecipue ex commentariis Gaii nostri tam institutionum quam rerum cottidianarum aliisque multis commentariis compositas cum tres praedicti viri prudentes nobis optulerunt, et legimus et cognovimus et plenissimum nostrarum constitutionum robur eis accommodavimus.

7 Summa itaque ope et alacri studio has leges nostras accipite et vosmet ipsos sic eruditos ostendite, ut spes vos pulcherrima foveat, toto legitimo opere perfecto, posse etiam nostram rem publicam in partibus eius vobis credendis gubernare.

Data undecimo kalendas Decembres Constantinopoli domino nostro Iustiniano perpetuo Augusto tertium consule. (533).

---

[1]) vix post quadriennium prioribus *omnes codd. et edd. nec vere et insulse post* in priore temp. *μετὰ τριετῆ μόλις χρόνον τοῖς ἀναγινώσκουσι recte Theoph. ergo legendum:* vix post triennium inferioribus. *cf. L.* 1. §. 7. *D. de leg.* 8. *Cic. ad Q. fr.* 3, 5, 2. *Brut.* 49, 182. in- *adhaesit v.* trienniū, *ex quo factum a male doctis* quadriennium, *cum non intellegerent, imperatorem* post triennium inferiores *dicere qui 'doctrina tertii anni fine conclusa' (const. Omnem reip.* §. 4. *fin.) reliquo studii tempore per semet ipsos recitabant, (unde eos Theoph. τοὺς ἀναγινώσκοντας dicit) iisque etiam vix post triennium, ut imperatorias constitutiones legerent, contigisse, quia quarti anni demum altero semestri Greg. et Herm. codicem, quinto anno etiam Th. tractare sueverant; nam 'in quartum annum' (cuius priore scilicet semestri Paulli responsa recitabant) 'omnis antiquae prudentiae finis erat' (const. cit.* §. 1).

DOMINI NOSTRI IUSTINIANI PERPETUO AUGUSTI

INSTITUTIONUM SIVE ELEMENTORUM

COMPOSITORUM PER TRIBONIANUM VIRUM EXCELSUM IURISQUE DOCTISSIMUM MAGISTRUM ET EX QUAESTORE SACRI PALATII ET THEOPHILUM VIRUM MAGNIFICUM IURIS PERITUM ET ANTECESSOREM HUIUS ALMAE URBIS ET DOROTHEUM VIRUM MAGNIFICUM QUAESTORIUM IURIS PERITUM ET ANTECESSOREM BERYTENSIUM INCLYTAE CIVITATIS.[1]

LIBER PRIMUS.

TIT. I.[2]

DE IUSTITIA ET IURE.

[3] Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuens. Iurisprudentia est divinarum atque humanarum rerum notitia, iusti atque iniusti scientia. Pr. 1

His generaliter cognitis et incipientibus nobis exponere iura populi Romani ita maxime videntur posse tradi commodissime, si primo levi ac simplici, post deinde diligentissima atque exactissima interpretatione singula tradantur. alioquin si statim ab initio rudem adhuc et infirmum animum studiosi multitudine ac varietate rerum oneraverimus, duorum alterum aut desertorem studiorum efficiemus aut cum magno labore eius, saepe etiam cum diffidentia, quae plerumque iuvenes avertit, serius ad id perducemus, ad quod leniore[4] via ductus sine magno labore et sine ulla diffidentia maturius perduci potuisset. 2

[5] Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non 3

---

1) *haec inscriptio restituta est a Kr. ex RA. alii codd. eam vel omittunt vel variant. Cf. Schrader.* 2) *hic tit. deest apud Theoph. cf. Dig.* 1, 1. *ceterum titulos eiusmodi segmenta orationis in Institutionibus ipse appellat Theoph. paraphr.* I, 19. III, 5, *fin.* III, 12, *pr.* 3) *pr.* §. 1. = *L.* 10 *pr.* §. 2. *D. h. t. ex Ulp. lib.* 1 *reg.* 4) *sic A*, leniori *PW*, leviore *B*. 5) = *L.* 10. §. 1. *D. h. t. ex Ulp. l. c.*

4 laedere, suum cuique tribuere. [1] Huius studii duae sunt positiones, publicum et privatum. publicum ius est, quod ad statum rei Romanae spectat, privatum, quod ad singulorum utilitatem pertinet. dicendum est igitur de iure privato, quod tripertitum est; collectum est enim ex naturalibus praeceptis aut gentium aut civilibus.

TIT. II.
DE IURE NATURALI, GENTIUM ET CIVILI.

Pr. [2] Ius naturale est, quod natura omnia animalia docuit. nam ius istud non humani generis proprium est, sed omnium animalium, quae in caelo, quae in terra, quae in mari nascuntur. hinc descendit maris atque feminae coniugatio, quam nos matrimonium appellamus, hinc liberorum procreatio et educatio: videmus etenim cetera quoque animalia istius iuris
1 peritia censeri. Ius autem civile vel gentium ita dividitur: [3] omnes populi, qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utuntur: nam quod quisque populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium civitatis est vocaturque ius civile, quasi ius proprium ipsius civitatis: quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos peraeque custoditur vocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gentes utuntur. et populus itaque Romanus partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utitur. quae singula qualia sunt, suis
2 locis proponemus. Sed ius quidem civile ex unaquaque civitate appellatur, veluti Atheniensium: nam si quis velit Solonis vel Draconis leges appellare ius civile Atheniensium, non erraverit. sic enim et ius, quo populus Romanus utitur, ius civile Romanorum appellamus vel ius Quiritium, quo Quirites utuntur; Romani enim a Quirino Quirites appellantur. sed quotiens non addimus, cuius sit civitatis, nostrum ius significamus: sicuti cum poetam dicimus nec addimus nomen, subauditur

---

[1]) = *L.* 1. §. 2. *D. h. t. ex Ulp. lib.* 1 *instit.* [2]) = *L.* 1. §. 3. *D. de iustit.* (1, 1) *ex Ulp. l. c.* [3]) = *Gai.* 1, 1. *et L.* 9. *D. de iustit.* (1, 1).

apud Graecos egregius Homerus, apud nos Vergilius. ius autem gentium omni humano generi commune est. nam usu exigente et humanis necessitatibus gentes humanae quaedam sibi constituerunt: bella etenim orta sunt et captivitates secutae et servitutes, quae sunt iuri naturali contrariae (iure enim naturali ab initio omnes homines liberi nascebantur); ex hoc iure gentium et omnes paene contractus introducti sunt, ut emptio venditio, locatio conductio, societas, depositum, mutuum et alii innumerabiles.

[1] Constat autem ius nostrum aut ex scripto aut ex non scripto, ut apud Graecos: *τῶν νόμων οἱ μὲν ἔγγραφοι, οἱ δὲ ἄγραφοι.* Scriptum ius est lex, plebiscita, senatusconsulta, principum placita, magistratuum edicta, responsa prudentium. [2] Lex est, quod populus Romanus senatorio [3] magistratu interrogante, veluti consule, constituebat. plebiscitum est, quod plebs plebeio magistratu interrogante, veluti tribuno, constituebat. plebs autem a populo eo differt, quo species a genere: nam appellatione populi universi cives significantur, connumeratis etiam patriciis et senatoribus: plebis autem appellatione sine patriciis et senatoribus ceteri cives significantur. sed et plebiscita, lege Hortensia lata, non minus valere quam leges coeperunt. [4] Senatusconsultum est, quod senatus iubet atque constituit. nam cum auctus est populus Romanus in eum modum, ut difficile sit in unum eum convocari legis sanciendae causa, aequum visum est senatum vice populi consuli. [5] Sed et quod principi placuit, legis habet vigorem, cum lege regia, quae de imperio eius lata est, populus ei et in eum omne suum imperium et potestatem concessit. quodcumque igitur imperator per epistulam constituit vel cognoscens decrevit vel edicto praecepit, legem esse constat: hae sunt, quae constitutiones appellantur. plane ex

3 4 5 6

---

[1]) §. 3. *init.* = *L.* 6. §. 1. *D. de iustit.* (1, 1) *ex Ulp. l.* 1 *instit.* [2]) *Cf. Gai.* 1, 3. [3]) *sic infer. codd. et edd. omnes.* senatore *omnes codd. vet. et ed. Kr.* *τοῦ συγκλητικοῦ ἄρχοντος Theoph. ambiguum est. sed* senatorio *i. e. qui senatui praeest, et res flagitat et contra positum* plebeio magistratu. [4]) §. 4. *init.* = *Gai.* 1, 4. [5]) *fere* = *L.* 1. *D. de constit. princ.* (1, 4) *ex Ulp. l.* 1 *instit.*

his quaedam sunt personales, quae nec ad exemplum trahuntur, quoniam non hoc princeps vult: nam quod alicui ob merita indulsit, vel si cui poenam irrogavit, vel si cui sine exemplo subvenit, personam non egreditur. aliae autem, cum
7 generales sunt, omnes procul dubio tenent. Praetorum quoque edicta non modicam iuris optinent auctoritatem. haec etiam ius honorarium solemus appellare, quod qui honorem gerunt, id est magistratus, auctoritatem huic iuri dederunt. proponebant et aediles curules edictum de quibusdam casibus, quod
8 edictum iuris honorarii portio est. [1] Responsa prudentium sunt sententiae et opiniones eorum, quibus permissum erat iura condere. nam antiquitus institutum erat, ut essent qui iura publice interpretarentur, quibus a Caesare ius respondendi datum est, qui iurisconsulti appellabantur. quorum omnium sententiae et opiniones eam auctoritatem tenebant, ut iudici recedere a responso eorum non liceret, ut est constitu-
9 tum. Ex non scripto ius venit, quod usus comprobavit. nam diuturni mores consensu utentium comprobati legem imitantur.
10 Et non ineleganter in duas species ius civile distributum videtur. nam origo eius ab institutis duarum civitatum, Athenarum scilicet et Lacedaemonis, fluxisse videtur: in his enim civitatibus ita agi solitum erat, ut Lacedaemonii quidem magis ea, quae pro legibus observarent, memoriae mandarent, Athenienses vero ea, quae in legibus scripta reprehendissent [2], custodirent.

11 Sed naturalia quidem iura, quae apud omnes gentes peraeque servantur, divina quadam providentia constituta, semper firma atque immutabilia permanent: ea vero, quae ipsa sibi quaeque civitas constituit, saepe mutari solent vel tacito consensu populi vel alia postea lege lata.

12 [3] Omne autem ius, quo utimur, vel ad personas pertinet vel ad res vel ad actiones. ac prius de personis videamus. nam parum est ius nosse, si personae, quarum causa statutum est, ignorentur.

---

1) = *Gai*. 1, 7. *mut*. 2) *sic VA* invenissent *B ἐν γράμμασιν ἴσασιν ὄντας Theoph*. comprehendissent *plerique codd*.
3) . . . videamus = *Gai*. 1, 8. *L*. 1. *D*. *de statu hom*. (1, 5).

TIT. III.

DE IURE PERSONARUM.

[1] Summa itaque divisio de iure personarum haec est, quod omnes homines aut liberi sunt aut servi. [2] Et libertas quidem est, ex qua etiam liberi vocantur, naturalis facultas eius, quod cuique facere libet, nisi si quid aut vi aut iure prohibetur. Servitus autem est constitutio iuris gentium, qua quis dominio alieno contra naturam subicitur. Servi autem ex eo appellati sunt, quod imperatores captivos vendere iubent ac per hoc servare nec occidere solent: qui etiam mancipia dicti sunt, quod ab hostibus manu capiuntur. Servi autem aut nascuntur aut fiunt. nascuntur ex ancillis nostris: fiunt aut iure gentium, id est ex captivitate, aut iure civili, veluti[3] cum homo liber maior viginti annis ad pretium participandum sese venumdari passus est. In servorum condicione nulla differentia est. in liberis multae differentiae sunt: aut enim ingenui sunt aut libertini.

Pr. 1 2 3 4 5

TIT. IV.

DE INGENUIS.

Ingenuus is est, qui statim, ut natus est, liber est, sive ex duobus ingenuis matrimonio editus, sive ex libertinis, sive ex altero libertino, altero ingenuo. sed et si quis ex matre libera nascatur, patre servo, ingenuus nihilo minus nascitur: quemadmodum qui ex matre libera et incerto patre natus est, quoniam vulgo conceptus est. [4] sufficit autem liberam fuisse matrem eo tempore, quo nascitur, licet ancilla conceperit. et ex contrario si libera conceperit, deinde ancilla facta pariat, placuit eum, qui nascitur, liberum nasci, quia non debet calamitas matris ei nocere, qui in utero est. ex his et illud

Pr.

---

1) *pr. init.* = *Gai.* 1, 9. *L.* 3. *D. de statu hom.* (1, 5). 2) §§. 1—3 = *L.* 4. *D. eod. ex Florentini l.* 9 *instit.* 3) veluti *om. omnes codd. et edd. sed* οἷον *Theoph.* 4) *pr. et* §. 1. *partim* = *L.* 5. §§. 2. 3. *D. de statu hom.* (1, 5) *ex Marciani l.* 1 *instit.*

quaesitum est, si ancilla praegnans manumissa sit, deinde ancilla postea facta peperit, liberum an servum pariat? et Marcellus probat, liberum nasci: sufficit enim ei, qui in ventre est, liberam matrem vel medio tempore habuisse: quod et
1 verum est. Cum autem ingenuus aliquis natus sit, non officit illi in servitute fuisse et postea manumissum esse: saepissime enim constitutum est, natalibus non officere manumissionem.

TIT. V.
DE LIBERTINIS.

Pr. [1] Libertini sunt, qui ex iusta servitute manumissi sunt. [2] Manumissio autem est datio libertatis: nam quamdiu quis in servitute est, manui et potestati suppositus est, et manumissus liberatur potestate. quae res a iure gentium originem sumpsit, utpote cum iure naturali omnes liberi nascerentur nec esset nota manumissio, cum servitus esset incognita: sed posteaquam iure gentium servitus invasit, secutum est beneficium manumissionis. et cum uno naturali nomine homines appellaremur, iure gentium tria genera hominum esse coeperunt, liberi et his contrarium servi et tertium genus libertini,
1 qui desierant esse servi. Multis autem modis manumissio procedit; aut enim ex sacris constitutionibus in sacrosanctis ecclesiis aut vindicta aut inter amicos aut per epistulam aut per testamentum aut aliam quamlibet ultimam voluntatem. sed et aliis multis modis libertas servo competere potest, qui tam ex
2 veteribus quam nostris constitutionibus introducti sunt. [3] Servi vero a dominis semper manumitti solent, adeo ut vel in transitu manumittantur, veluti cum praetor aut proconsul aut praeses in balneum vel in theatrum eat.

3 [4] Libertinorum autem status tripertitus antea fuerat: nam qui manumittebantur, modo maiorem et iustam libertatem consequebantur et fiebant cives Romani, modo minorem et Latini ex lege Iunia Norbana fiebant, modo inferiorem et

---

[1]) *init.* = *Gai.* 1, 11. *L.* 6. *D. de statu hom.* (1, 5). [2]) *fere* = *L.* 4. *D. de iustit.* (1, 1) *ex Ulp. l.* 1 *instit.* [3]) *Ex Gai.* 1, 20. [4]) *Cf. Gai.* 1, 12.

fiebant ex lege Aelia Sentia dediticiorum numero. sed dediticiorum quidem pessima condicio iam ex multis temporibus in desuetudinem abiit, Latinorum vero nomen non frequentabatur: ideoque nostra pietas, omnia augere et in meliorem statum reducere desiderans, in duabus constitutionibus[1] hoc emendavit et in pristinum statum reduxit, quia et a primis urbis Romae cunabulis una atque simplex libertas competebat, id est eadem, quam habebat manumissor, nisi quod scilicet libertinus sit,[2] qui manumittitur, licet manumissor ingenuus sit. et dediticios quidem per constitutionem expulimus, quam promulgavimus inter nostras decisiones, per quas, suggerente nobis Triboniano, viro excelso, quaestore, antiqui iuris altercationes placavimus: Latinos autem Iunianos et omnem, quae circa eos fuerat, observantiam alia constitutione per eiusdem quaestoris suggestionem correximus, quae inter imperiales radiat sanctiones, et omnes libertos, nullo nec aetatis manumissi nec dominii manumissoris nec in manumissionis modo discrimine habito, sicuti antea observabatur, civitate Romana donavimus: multis additis modis, per quos possit libertas servis cum civitate Romana, quae sola in praesenti est, praestari.

TIT. VI.

QUI [3] QUIBUS EX CAUSIS MANUMITTERE NON POSSUNT.

Pr. [4]Non tamen cuicunque volenti manumittere licet. nam is, qui in fraudem creditorum manumittit, nihil agit, quia lex Aelia Sentia impedit libertatem. 1 [5]Licet autem domino, qui solvendo non est, testamento servum suum cum libertate heredem instituere, ut fiat liber heresque ei solus et necessarius, si modo nemo alius ex eo testamento heres extiterit, aut quia nemo heres scriptus sit, aut quia is, qui scriptus est, qualibet ex causa heres non extiterit. idque eadem lege Aelia Sentia provisum est, et recte: valde enim prospiciendum erat, ut

---

1) *L. un. C. de dedit. lib. toll.* (7, 5) *L. un. C. de Lat. lib. toll.* (7, 6). 2) *sic E et Theoph.* fit *B ed. Kr.* 3) *sic index V*, qui et *B.* 4) = *Gai.* 1, 36. 37. 5) *Cf. Gai.* 1, 21. 21ᵃ.

egentes homines, quibus alius heres extaturus non esset, vel servum suum necessarium heredem habeant, qui satisfacturus esset creditoribus, aut, hoc eo non faciente, creditores res hereditarias servi nomine vendant, nec iniuria defunctus affi-
2 ciatur. Idemque iuris est et si sine libertate servus heres institutus est. quod nostra constitutio[1] non solum in domino, qui solvendo non est, sed generaliter constituit nova humanitatis ratione, ut ex ipsa scriptura institutionis etiam libertas ei competere videatur, cum non est verisimile, eum, quem heredem sibi elegit, si praetermiserit libertatis dationem, ser-
3 vum remanere voluisse et neminem sibi heredem fore. [2] In fraudem autem creditorum manumittere videtur, qui vel iam eo tempore, quo manumittit, solvendo non est, vel qui datis libertatibus desiturus est solvendo esse. praevaluisse tamen videtur, nisi animum quoque fraudandi manumissor habuit, non impediri libertatem, quamvis bona eius creditoribus non sufficiant: saepe enim de facultatibus suis amplius quam in his est sperant homines. itaque tunc intellegimus impediri libertatem, cum utroque modo fraudantur creditores, id est et consilio manumittentis et ipsa re, eo quod bona non suffectura sunt creditoribus.

4 [3] Eadem lege Aelia Sentia domino minori annis viginti non aliter manumittere permittitur, quam si vindicta apud consilium iusta causa manumissionis adprobata fuerit manumissi[4].

5 [5] Iustae autem manumissionis causae sunt, veluti si quis patrem aut matrem aut filium filiamve aut fratrem sororemve naturales aut paedagogum, nutricem, educatorem aut alumnum alumnamve aut collactaneum manumittat, aut servum procuratoris habendi gratia, aut ancillam matrimonii causa, dum tamen intra sex menses uxor ducatur, nisi iusta causa impediat, et qui manumittitur procuratoris habendi gratia, ne minor septem

---

[1]) *L.* 5. *C. de necessar. her. inst.* (6, 27). [2]) *partim* = *L.* 10. *D. qui et a quib. manum.* (40, 9) *ex Gaii l.* 1 *rer. quot.* [3]) = *Gai.* 1, 38. [4]) *sic codd. vet.*, *ut* manumissi, *fortasse iam a Triboniano Gaii corrupto loco additum, a* manumissionis *pendeat.* fuerint manumissi *codd. infer. edd.* [5]) *Cf. Gai.* 1, 39. 19.

et decem[1] annis manumittatur. Semel autem causa adprobata, 6 sive vera sive falsa sit, non retractatur.

[2] Cum ergo certus modus manumittendi minoribus viginti 7 annis dominis per legem Aeliam Sentiam constitutus sit, eveniebat, ut, qui quattuordecim annos aetatis expleverit, licet testamentum facere possit et in eo heredem sibi instituere legataque relinquere possit, tamen, si adhuc minor sit annis viginti, libertatem servo dare non poterat. quod non erat ferendum, si[3] is, cui totorum bonorum in testamento dispositio data erat, uni servo libertatem dare non permittebatur. quare nos similiter ei quemadmodum alias res ita et servos suos in ultima voluntate disponere, quemadmodum voluerit, permittimus, ut et libertatem eis possit praestare. sed cum libertas inaestimabilis est et propter hoc ante vicesimum aetatis annum antiquitas libertatem servo dari prohibebat: ideo nos, mediam quodammodo viam eligentes, non aliter minori viginti annis libertatem in testamento dare servo suo concedimus, nisi septimum et decimum annum impleverit et octavum decimum tetigerit. cum enim antiquitas huiusmodi aetati et pro aliis postulare concessit, cur non etiam sui [4] iudicii stabilitas ita eos adiuvare credatur, ut et ad libertates dandas servis suis possint provenire.

TIT. VII.
DE LEGE FURIA[5] CANINIA SUBLATA.

[6] Lege Furia Caninia certus modus constitutus erat in servis testamento manumittendis. quam quasi libertatibus impedientem et quodammodo invidam tollendam esse censuimus [7], cum satis fuerat inhumanum, vivos quidem licentiam habere

---

1) *sic omnes codd. et Theoph.* decem et octo *est in L.* 18. *D. de manum. vind.* (40, 2). 2) *init.* = *Gai.* 1, 40. *mut.* 3) si *i. e.* siquidem. ὅτι *Theoph.* 4) *malim* in suis *cf. Theoph.* 5) *codd. hic et alibi maxime variant inter* furia, fusia, fufia. FUFIA *ed. Kr. Sed Fufii sub Augusto in honoribus non fuere et videtur haec lex a M. Furio Camillo cos. a.* 761 *lata esse. Vid. Reitz. ad Theoph. I. p.* 77. *Add. p.* LXVI. 6) *init. ex Gai.* 1, 42. 7) *L. un. C. de l. Fur. Can. toll.* (7, 3).

totam suam familiam libertate donare, nisi alia causa impediat libertati, morientibus autem huiusmodi licentiam adimere.

TIT. VIII.

DE HIS, QUI SUI VEL ALIENI IURIS SUNT.

Pr. [1] Sequitur de iure personarum alia divisio. nam quaedam personae sui iuris sunt, quaedam alieno iuri subiectae sunt: rursus earum, quae alieno iuri subiectae sunt, aliae in potestate parentum, aliae in potestate dominorum sunt. videamus itaque de his, quae alieno iuri subiectae sunt: nam si cognoverimus, quae istae personae sint, simul intellegemus, quae sui iuris sunt. ac prius dispiciamus de his, qui in potestate dominorum sunt.

1 In potestate itaque dominorum sunt servi. quae quidem potestas iuris gentium est: nam apud omnes peraeque gentes animadvertere possumus, dominis in servos vitae necisque potestatem esse, et quodcumque per servum adquiritur, id domino adquiritur. 2 Sed hoc tempore nullis hominibus, qui sub imperio nostro sunt, licet sine causa legibus cognita et supra modum in servos suos saevire. nam ex constitutione divi Pii Antonini qui sine causa servum suum occiderit, non minus puniri iubetur, quam qui servum alienum occiderit. sed et maior asperitas dominorum eiusdem principis constitutione coercetur. nam consultus a quibusdam praesidibus provinciarum de his servis, qui ad aedem sacram vel ad statuas principum confugiunt, praecepit, ut si intolerabilis videatur dominorum saevitia, cogantur servos bonis condicionibus vendere, ut pretium dominis daretur: et recte; expedit enim rei publicae, ne quis re sua male utatur. [2] cuius rescripti ad Aelium Marcianum emissi verba haec sunt: 'Dominorum quidem potestatem in suos servos illibatam esse oportet nec cuiquam hominum ius suum detrahi. sed dominorum interest, ne auxilium contra saevitiam vel famem vel intolerabilem iniuriam denege-

---

1) *Pr.* §. 1 *et pars* §. 2 *fere* = *Gai.* 1, 48—53. *L.* 1. *D. de his qui sui* (1, 6). 2) *Cf. L.* 2. *D. de his qui sui* (1, 6) *Collat.* 3, 3, 1—3.

'tur his, qui iuste deprecantur. ideoque cognosce de querellis 'eorum, qui ex familia Iulii Sabini ad statuam confugerunt, et 'si vel durius habitos, quam aequum est, vel infami iniuria 'affectos cognoveris, veniri iube, ita ut in potestatem domini 'non revertantur. qui Sabinus, si meae constitutioni fraudem 'fecerit, sciet, me admissum severius exsecuturum.'

TIT. IX.

DE PATRIA POTESTATE.

[1] In potestate nostra sunt liberi nostri, quos ex iustis nuptiis procreaverimus. Nuptiae autem sive matrimonium est viri et mulieris coniunctio, individuam consuetudinem vitae continens. [2] Ius autem potestatis, quod in liberos habemus, proprium est civium Romanorum: nulli enim alii sunt homines, qui talem in liberos habeant potestatem, qualem nos habemus. [3] Qui igitur ex te et uxore tua nascitur, in tua potestate est: item qui ex filio tuo et uxore eius nascitur, id est nepos tuus et neptis, aeque in tua sunt potestate, et pronepos et proneptis et deinceps ceteri. qui tamen ex filia tua nascitur, in tua potestate non est, sed in patris eius. Pr. 1 2 3

TIT. X.

DE NUPTIIS.

Iustas autem nuptias inter se cives Romani contrahunt, qui secundum praecepta legum coeunt, masculi quidem puberes, feminae autem viripotentes, sive patresfamilias sint sive filiifamilias, dum tamen filiifamilias et consensum habeant parentum, quorum in potestate sunt. nam hoc fieri debere et civilis et naturalis ratio suadet in tantum, ut iussum parentis praecedere debeat. unde quaesitum est, an furiosi filia nubere aut furiosi filius uxorem ducere possit? cumque super filio variabatur, nostra processit decisio[4], qua permissum est ad exem- Pr.

---

1) = *Gai.* 1, 55. *L.* 3. *D. de his qui sui* (1, 6). 2) = *Gai. ibid. L.* 3. *cit.* 3) *Ex L.* 4. *D. eod. Ulp. l.* 1 *instit.* 4) *L.* 25. *C. de nupt.* (5, 4).

plum filiae furiosi filium quoque posse et sine patris interventu matrimonium sibi copulare secundum datum ex constitutione modum.

1 [1] Ergo non omnes nobis uxores ducere licet: nam quarundam nuptiis abstinendum est. inter eas enim personas, quae parentum liberorumve locum inter se optinent, nuptiae contrahi non possunt, veluti inter patrem et filiam vel avum et neptem vel matrem et filium vel aviam et nepotem et usque ad infinitum: et si tales personae inter se coierunt, nefarias atque incestas nuptias contraxisse dicuntur. et haec adeo ita sunt, ut, quamvis per adoptionem parentum liberorumve loco sibi esse coeperint, non possint inter se matrimonio iungi, in tantum, ut etiam dissoluta adoptione idem iuris maneat: itaque eam, quae tibi per adoptionem filia aut neptis esse coeperit, non poteris uxorem ducere, quamvis eam emancipaveris.

2 [2] Inter eas quoque personas, quae ex transverso gradu cognationis iunguntur, est quaedam similis observatio, sed non tanta. sane enim inter fratrem sororemque nuptiae prohibitae sunt, sive ab eodem patre eademque matre nati fuerint, sive ex alterutro eorum. sed si qua per adoptionem soror tibi esse coeperit, quamdiu quidem constat adoptio, sane inter te et eam nuptiae consistere non possunt; cum vero per emancipationem adoptio dissoluta sit, poteris eam uxorem ducere: sed et si tu emancipatus fueris, nihil est impedimento nuptiis. et ideo constat, si quis generum adoptare velit, debere eum ante filiam suam emancipare: et si quis velit nurum adoptare, debere eum ante filium emancipare. 3 Fratris vel sororis filiam uxorem ducere non licet. sed nec neptem fratris vel sororis ducere quis potest, quamvis quarto gradu sint. cuius enim filiam uxorem ducere non licet, eius neque neptem permittitur. eius vero mulieris, quam pater tuus adoptavit, filiam non videris impediri uxorem ducere, quia neque naturali neque civili iure tibi coniungitur. 4 Duorum autem fratrum vel sororum liberi vel fratris et sororis iungi possunt. 5 Item amitam, licet adopti-

---

[1]) *fere* = *Gai.* 1, 58ᵃ—61. [2]) *fere* = *Gai.* 1, 60. 21.

vam, uxorem ducere non licet, item materteram, quia parentum loco habentur. qua ratione verum est, magnam quoque amitam et materteram magnam prohiberi uxorem ducere. 6 Adfinitatis quoque veneratione quarundam nuptiis abstinere necesse est. ut ecce privignam aut nurum uxorem ducere non licet, quia utraeque filiae loco sunt. quod scilicet ita accipi debet,[1] si fuit nurus aut privigna: nam si adhuc nurus est, id est si adhuc nupta est filio tuo, alia ratione uxorem eam ducere non poteris,[2] qui eadem duobus nupta esse non potest: item si adhuc privigna tua est, id est si mater eius tibi nupta est, ideo eam uxorem ducere non poteris, quia duas uxores eodem tempore habere non licet. 7 Socrum quoque et novercam prohibitum est uxorem ducere, quia matris loco sunt. quod et ipsum dissoluta demum adfinitate procedit: alioquin si adhuc noverca est, id est si adhuc patri tuo nupta est, communi iure impeditur tibi nubere, quia eadem duobus nupta esse non potest: item si adhuc socrus est, id est si adhuc filia eius tibi nupta est, ideo impediuntur nuptiae, quia duas uxores habere non potes.[3] 8 Mariti tamen filius ex alia uxore et uxoris filia ex alio marito, vel contra, matrimonium recte contrahunt, licet habeant fratrem sororemve ex matrimonio postea contracto natos. 9 Si uxor tua post divortium ex alio filiam procreaverit, haec non est quidem privigna tua, sed Iulianus[4] huiusmodi nuptiis abstinere debere ait: nam nec sponsam filii nurum esse nec patris sponsam novercam esse, rectius tamen et iure facturos eos, qui huiusmodi nuptiis se abstinuerint. 10 Illud certum est, serviles quoque cognationes impedimento esse nuptiis, si forte pater et filia aut frater et soror manumissi fuerint. 11 Sunt et aliae personae, quae propter diversas rationes nuptias contrahere prohibentur, quas in libris digestorum seu pandectarum ex veteri iure collectarum enumerari permisimus.

12 [5]Si adversus ea, quae diximus, aliqui coierint, nec vir nec

---

[1]) debeat *alii codd. edd. Schr. et Kr. Sed dubitandi formae hic et in sequentibus notatis absurdae, nisi εἰρωνείαν admittas aeque absurdam. Cf. Gai. Theoph. et* §. 7. [2]) possis *alii codd. et edd. Schr. et Kr.* [3]) possis *plerique codd. edd. Schr. et Kr.* [4]) *Cf. L.* 12. §. 3. *D. de rit. nupt.* (23, 3). [5]) *partim = Gai.* 1, 64.

uxor nec nuptiae nec matrimonium nec dos intellegitur. itaque ii, qui ex eo coitu nascuntur, in potestate patris non sunt, sed tales sunt, quantum ad patriam potestatem pertinet, quales sunt ii, quos mater vulgo concepit. nam nec hi patrem habere intelleguntur, cum his etiam incertus est: unde solent filii spurii appellari, vel a Graeca voce quasi σποράδην concepti, vel quasi sine patre filii. sequitur ergo, ut et dissoluto tali coitu nec dotis exactioni locus sit. qui autem prohibitas nuptias coeunt, et alias poenas patiuntur, quae sacris constitutionibus continentur.

13 [1] Aliquando autem evenit, ut liberi quidem[2] statim, ut nati sunt, in potestate parentum non fiant, postea autem[3] redigantur in potestatem. qualis est is, qui, dum naturalis fuerat, postea curiae datus potestati patris subicitur. nec non is, qui a muliere libera procreatus, cuius matrimonium minime legibus interdictum fuerat, sed ad quam pater consuetudinem habuerat, postea ex nostra constitutione[4] dotalibus instrumentis compositis, in potestate patris efficitur: quod et alii si ex eodem matrimonio non fuerint procreati,[5] similiter nostra constitutio[6] praebuit.

TIT. XI.

DE ADOPTIONIBUS.

Pr. [7] Non solum tamen naturales liberi secundum ea, quae diximus, in potestate nostra sunt, verum etiam ii, quos ado-

---

[1]) *init.* = *Gai.* 1, 65. [2]) *Ex Theoph.* (*ὅτι*) *τις ἅμα μὲν τῷ τεχθῆναι* qui *plerique codd. edd. Schr. et Kr. om. alii.* [3]) *omnes codd. Theoph. et edd.* tamen *ed. Kr. ex Gaio*; *sed hunc aperte Tribonianus h. l. mutavit.* [4]) *L.* 10. *C. de nat. lib.* (5, 27). [5]) *Locus vexatissimus*, *de quo vid. Schrader. codd. variant maxime in* aliis (*al.* alii), si (*al.* qui), fuerint procreati (*al.* postea f. p., procreatis), praebuit (*al.* prohibuit). *Negatio* (non) *in omnibus deest.* quod, et alii si e. e. m. f. p. *edd. Schr. et Kr. Insolite postposita particula* si *et inde adhaerens ex ea prima litera antecedenti voci in causa videtur fuisse*, *ut iam Theophilus* non *post* matrimo-nio *suspectum haberet eoque omisso totum hoc item ad L.* 10. *C. cit. male referret*; *nam is ita vertit*: *ἀλλὰ καὶ οἱ μετὰ ταῦτα, εἴ τινας συμβαίη τεχθῆναι, ὑπεξούσιοί μοι γενήσονται.* [6]) *L.* 11. *C. eod.* [7]) *pr. et* §. 1. = *Gai.* 1, 97—99. *mut.*

ptamus. Adoptio autem duobus modis fit, aut principali re- 1
scripto aut imperio magistratus. imperatoris auctoritate adoptamus eos easve, qui quaeve sui iuris sunt. quae species adoptionis dicitur adrogatio. imperio magistratus adoptamus eos easve, qui quaeve in potestate parentium sunt, sive primum gradum liberorum optineant, qualis est filius filia, sive inferiorem, qualis est nepos neptis, pronepos proneptis. Sed 2
hodie ex nostra constitutione,[1] cum filiusfamilias a patre naturali extraneae personae in adoptionem datur, iura potestatis naturalis patris minime dissolvuntur nec quidquam ad patrem adoptivum transit nec in potestate eius est, licet ab intestato iura successionis ei a nobis tributa sunt. si vero pater naturalis non extraneo, sed avo filii sui materno, vel si ipse pater naturalis fuerit emancipatus, etiam paterno, vel proavo simili modo paterno vel materno filium suum dederit in adoptionem: in hoc casu quia in unam personam concurrunt et naturalia et adoptionis iura, manet stabile ius patris adoptivi, et naturali vinculo copulatum et legitimo adoptionis modo constrictum, ut et in familia et in potestate huiusmodi patris adoptivi sit.
Cum autem impubes per principale rescriptum adrogatur, causa 3
cognita adrogatio permittitur et exquiritur causa adrogationis, an honesta sit expediatque pupillo, et cum quibusdam condicionibus adrogatio fit, id est ut caveat adrogator personae publicae, hoc est tabulario, si intra pubertatem pupillus decesserit, restituturum se bona illis, qui, si adoptio facta non esset, ad successionem eius venturi essent. item non alias emancipare eos potest adrogator, nisi causa cognita digni emancipatione fuerint et tunc sua bona eis reddat. sed et si decedens pater eum exheredaverit vel vivus sine iusta causa eum emancipaverit, iubetur quartam partem ei suorum bonorum relinquere, videlicet praeter bona, quae ad patrem adoptivum transtulit et quorum commodum ei adquisivit postea.
Minorem natu non posse maiorem adoptare placet: adoptio 4
enim naturam imitatur et pro monstro est, ut maior sit filius quam pater. debet itaque is, qui sibi per adrogationem vel

---

[1]) *Est L.* 10. *C. de adopt.* (8, 47 *al.* 48).

adoptionem filium facit, plena pubertate, id est decem et octo
5 annis praecedere. Licet autem et in locum nepotis vel neptis
vel in locum pronepotis vel proneptis vel deinceps adoptare,
6 quamvis filium quis non habeat. Et tam filium alienum quis
in locum nepotis potest adoptare, quam nepotem in locum
7 filii. Sed si quis nepotis loco adoptet vel quasi ex eo filio,
quem habet iam adoptatum, vel quasi ex illo, quem naturalem
in sua potestate habet: in eo casu et filius consentire debet,
ne ei invito suus heres adgnascatur. sed ex contrario si avus
ex filio nepotem dat in adoptionem, non est necesse filium
8 consentire. In plurimis autem causis adsimilatur is, qui adoptatus vel adrogatus est, ei, qui ex legitimo matrimonio natus
est. et ideo si quis per imperatorem sive apud praetorem vel
apud praesidem provinciae non extraneum adoptaverit, potest
9 eundem alii in adoptionem dare. [1]Sed et illud utriusque
adoptionis commune est, quod et hi, qui generare non possunt, quales sunt spadones, adoptare possunt, castrati autem
10 non possunt. [2]Feminae quoque adoptare non possunt, quia
nec naturales liberos in potestate sua habent: sed ex indulgentia principis ad solatium liberorum amissorum adoptare
11 possunt. [3]Illud proprium est illius adoptionis, quae per sacrum oraculum fit, quod is, qui liberos in potestate habet, si
se adrogandum dederit, non solum ipse potestati adrogatoris
subicitur, sed etiam liberi eius in eiusdem fiunt potestate
tamquam nepotes. sic enim et divus Augustus non ante Tiberium adoptavit, quam is Germanicum adoptavit: ut protinus
12 adoptione facta incipiat Germanicus Augusti nepos esse. Apud
Catonem bene scriptum refert antiquitas, servi si a domino
adoptati sint, ex hoc ipso posse liberari. unde et nos eruditi
in nostra constitutione [4] etiam eum servum, quem dominus,
actis intervenientibus, filium suum nominaverit, liberum esse
constituimus, licet hoc ad ius filii accipiendum ei non sufficit.

---

1) = *Gai.* 1, 103. 2) *partim* = *Gai.* 1, 104. 3) *init. fere* = *Gai.* 1, 107. *L.* 2. §. 2. *D. de adopt.* (1, 7). 4) *L.* 1. §. 10. *C. de Lat. lib. toll.* (7, 6).

TIT. XII.

QUIBUS MODIS IUS POTESTATIS SOLVITUR.

[1] Videamus nunc, quibus modis ii, qui alieno iuri subiecti sunt, eo iure liberantur. et quidem servi quemadmodum potestate liberantur, ex his intellegere possumus, quae de servis manumittendis superius exposuimus. hi vero, qui in potestate parentis sunt, mortuo eo sui iuris fiunt. sed hoc distinctionem recipit. nam mortuo patre sane omnimodo filii filiaeve sui iuris efficiuntur. mortuo vero avo non omnimodo nepotes neptesque sui iuris fiunt, sed ita, si post mortem avi in potestatem patris sui recasuri non sunt: itaque si moriente avo pater eorum et vivit et in potestate patris sui est, tunc post obitum avi in potestate patris sui fiunt: si vero is, quo tempore avus moritur, aut iam mortuus est aut exiit de potestate patris, tunc hi, quia in potestatem eius cadere non possunt, sui iuris fiunt. [2] Cum autem is, qui ob aliquod maleficium in insulam deportatur, civitatem amittit, sequitur ut, quia eo modo ex numero civium Romanorum tollitur, perinde acsi mortuo eo desinant liberi in potestate eius esse. pari ratione et si is, qui in potestate parentis sit, in insulam deportatus fuerit, desinit in potestate parentis esse. sed si ex indulgentia principali restituti fuerint, per omnia pristinum statum recipiunt. [3] Relegati autem patres in insulam in potestate sua liberos retinent: et e contrario liberi relegati in potestate parentum remanent. Poenae servus effectus filios in potestate habere desinit. servi autem poenae efficiuntur, qui in metallum damnantur et qui bestiis subiciuntur. Filiusfamilias si militaverit, vel si senator vel consul fuerit factus, manet in patris potestate. militia enim vel consularia dignitas patris potestate filium non liberat. sed ex constitutione nostra [4] summa patriciatus dignitas illico ab imperialibus codicillis praestitis a patria potestate liberat. quis enim patiatur patrem quidem

(Margin: Pr. / 1 / 2 / 3 / 4)

---

[1]) = *Gai.* 1, 124. 126. 127. [2]) *partim* = *Gai.* 1, 128. [3]) *fere* = *L.* 4. *D. de interd. et rel.* (48, 22) *ex Marciani l.* 2. *instit.* [4]) *L.* 5. *C. de consulib.* (11, 3).

posse per emancipationis modum suae potestatis nexibus filium relaxare, imperatoriam autem celsitudinem non valere eum, 5 quem sibi patrem elegit, ab aliena eximere potestate? [1] Si ab hostibus captus fuerit parens, quamvis servus hostium fiat, tamen pendet ius liberorum propter ius postliminii: quia hi, qui ab hostibus capti sunt, si reversi fuerint, omnia pristina iura recipiunt. idcirco reversus et liberos habebit in potestate, quia postliminium fingit eum, qui captus est, semper in civitate fuisse: si vero ibi decesserit, exinde, ex quo captus est pater, filius sui iuris fuisse videtur. ipse quoque filius nepos ve si ab hostibus captus fuerit, similiter dicimus propter ius postliminii ius quoque potestatis parentis in suspenso esse. dictum est autem postliminium a limine et post, et [2] eum, qui ab hostibus captus in fines nostros postea pervenit, postliminio reversum recte dicimus. nam limina sicut in domibus finem quendam faciunt, sic et imperii finem limen esse veteres voluerunt. hinc et limes dictus est quasi finis quidam et terminus. ab eo postliminium dictum, quia eodem limine revertebatur, quo amissus erat. [3] sed et qui victis hostibus recuperatur, postliminio rediisse existimatur. 6 [4] Praeterea emancipatione quoque desinunt liberi in potestate parentum esse. sed ea emancipatio antea quidem vel per antiquam legis observationem procedebat, quae per imaginarias venditiones et intercedentes manumissiones celebrabatur, vel ex imperiali rescripto. nostra autem providentia et hoc in melius per constitutionem [5] reformavit, ut, fictione pristina explosa, recta via apud competentes iudices vel magistratus parentes intrent et filios suos vel filias vel nepotes vel neptes ac deinceps sua manu dimitterent. et tunc ex edicto praetoris in huius filii vel filiae, nepotis vel neptis bonis, qui vel quae a parente manumissus vel manumissa fuerit, eadem iura praestantur parenti, quae tribuuntur patrono in bonis liberti: et praeterea si impubes sit filius vel filia vel ceteri, ipse parens ex manumissione tutelam eius nanciscitur.

---

1) *partim* = *Gai.* 1, 129 *mut.* 2) ut *plerique codd. vet. edd. Schr. et K.* 3) = *L.* 26. *fin. D. de captiv.* (49, 15) *ex Florentini l.* 6 *instit.* 4) *init.* = *Gai.* 1, 132. 5) *L.* 6. *C. de emancip.* (8, 48 *al.* 49).

[1] Admonendi autem sumus, liberum esse arbitrium ei, qui 7 filium et ex eo nepotem vel neptem in potestate habebit, filium quidem de potestate dimittere, nepotem vero vel neptem retinere: et ex diverso filium quidem in potestate retinere, nepotem vero vel neptem manumittere (eadem et de pronepote vel pronepte dicta esse intellegantur), vel omnes sui iuris efficere. Sed et si pater filium, quem in potestate habet, avo vel proavo 8 naturali secundum nostras constitutiones[2] super his habitas in adoptionem dederit, id est si hoc ipsum, actis intervenientibus, apud competentem iudicem manifestavit, praesente eo, qui adoptatur, et non contradicente nec non eo, qui adoptat, solvitur quidem ius potestatis patris naturalis, transit autem in huiusmodi parentem adoptivum, in cuius persona adoptionem plenissimam esse antea diximus. Illud autem scire oportet, 9 quod, si nurus tua ex filio tuo conceperit et filium postea emancipaveris vel in adoptionem dederis praegnante nuru tua, nihilo minus quod ex ea nascitur, in potestate tua nascitur: quod si post emancipationem vel adoptionem fuerit conceptum, patris sui emancipati vel avi adoptivi potestati subicitur: et 10 quod neque naturales liberi neque adoptivi ullo paene modo possunt cogere parentem de potestate sua eos dimittere.

TIT. XIII.

DE TUTELIS.

[3] Transeamus nunc ad aliam divisionem. nam ex his per- Pr. sonis, quae in potestate non sunt, quaedam vel in tutela sunt vel in curatione, quaedam neutro iure tenentur. videamus igitur de his, quae in tutela vel in curatione sunt: ita enim intellegemus ceteras personas, quae neutro iure tenentur. ac prius dispiciamus de his, quae in tutela sunt. [4] Est autem 1 tutela, ut Servius definivit, ius ac potestas in capite libero ad

---

1) = *Gai.* 1, 133 *rest. L.* 28. *D. de adopt.* (1, 7). 2) *L.* 10. 11. *C. de adopt.* (8, 48). 3) = *Gai.* 1, 142. 143. 4) §§. 1. 2. = *L.* 1. *pr.* §. 1. *D. de tutel.* (26, 1) *ex Paulli l.* 38 *ad ed.*

tuendum eum, qui propter aetatem se defendere nequit, iure
2 civili data ac permissa. Tutores autem sunt, qui eam vim ac potestatem habent, exque[1] re ipsa nomen ceperunt. itaque appellantur tutores quasi tuitores atque defensores, sicut aedi-
3 tui dicuntur, qui aedes tuentur. [2]Permissum est itaque parentibus, liberis impuberibus, quos in potestate habent, testamento tutores dare. et hoc in filio filiaque omnimodo procedit; nepotibus tamen neptibusque ita demum parentes possunt testamento tutores dare, si post mortem eorum in patris sui potestatem non sint recasuri. itaque si filius tuus mortis tuae tempore in potestate tua sit, nepotes ex eo non poterunt testamento tuo tutorem habere, quamvis in potestate tua fuerint; scilicet quia mortuo te in patris sui potestatem recasuri
4 sunt. Cum autem in compluribus aliis causis postumi pro iam natis habentur, et in hac causa placuit non minus postumis quam iam natis testamento tutores dari posse, si modo in ea causa sint, ut, si vivis parentibus nascerentur, sui et in po-
5 testate eorum fierent. Sed si emancipato filio tutor a patre testamento datus fuerit, confirmandus est ex sententia praesidis omnimodo, id est sine inquisitione.

TIT. XIV.

QUI DARI TUTORES TESTAMENTO POSSUNT.

Pr. Dari autem potest tutor non solum paterfamilias, sed etiam
1 filiusfamilias. Sed et servus proprius testamento cum libertate recte tutor dari potest. sed sciendum est, eum et sine libertate tutorem datum tacite et libertatem directam accepisse videri et per hoc recte tutorem esse. plane si per errorem quasi liber tutor datus sit, aliud dicendum est. servus autem alienus pure inutiliter datur testamento tutor: sed ita CUM LIBER ERIT utiliter datur. proprius autem servus inutiliter eo[3] modo datur
2 tutor. Furiosus vel minor viginti quinque annis tutor testa-

---

1) *Ex Dig. et Theoph.* ex qua *codd. edd. Schr. et Kr.*
2) §§. 3. 4. = *Gai.* 1, 144. 146. 147 *mut.* 3) = *L.* 14. *D. de testam. tut.* (26, 2) *ex Marciani l.* 2 *instit.*

mento datus tutor erit, cum compos mentis aut maior viginti quinque annis fuerit factus.

Ad certum tempus vel ex certo tempore vel sub condicione 3 vel ante heredis institutionem posse dari tutorem non dubitatur. Certae autem rei vel causae tutor dari non potest, [1] quia 4 personae, non causae vel rei datur.

[1] Si quis filiabus suis vel filiis tutores dederit, etiam postu- 5 mae vel postumo videtur dedisse, quia filii vel filiae appellatione et postumus et postuma continentur. quid, si nepotes sint, an appellatione filiorum et ipsis tutores dati sunt? dicendum est, ut ipsis quoque dati videantur, si modo liberos dixit. ceterum si filios, non continebuntur: aliter enim filii, aliter nepotes appellantur. plane si postumis dederit, tam filii postumi quam ceteri liberi continebuntur.

TIT. XV.

DE LEGITIMA ADGNATORUM TUTELA.

[2] Quibus autem testamento tutor datus non sit, his ex lege Pr. duodecim tabularum adgnati sunt tutores, qui vocantur legitimi. Sunt autem adgnati per virilis sexus cognationem con- 1 iuncti, quasi a patre cognati, veluti frater eodem patre natus, fratris filius neposve ex eo, item patruus et patrui filius neposve ex eo. at qui per feminini sexus personas cognatione iunguntur, non sunt adgnati, sed alias naturali iure cognati. itaque amitae tuae filius non est tibi adgnatus, sed cognatus (et invicem scilicet tu illi eodem iure coniungeris), quia qui nascuntur, patris, non matris familiam sequuntur. Quod autem 2 lex ab intestato vocat ad tutelam adgnatos, non hanc habet significationem, si omnino non fecerit testamentum is, qui poterat tutores dare, sed si quantum ad tutelam pertinet, intestatus decesserit. quod tunc quoque accidere intellegitur, cum is, qui datus est tutor, vivo testatore decesserit. [3] Sed ad- 3 gnationis quidem ius omnibus modis capitis deminutione ple-

---

1) = *L.* 5. 6. *D. de testam. tut.* (26, 2) *ex Ulp. l.* 15. 39. *ad Sab.* 2) *Pr.* §. 1 = *Gai.* 1, 155. 156. *L.* 7. *D. de legit. agn. tut.* (26, 4). 3) = *Gai.* 1, 158 *mut.*

rumque perimitur: nam adgnatio iuris est nomen. cognationis vero ius non omnibus modis commutatur, quia civilis ratio civilia quidem iura corrumpere potest, naturalia vero non utique.

TIT. XVI.

DE CAPITIS MINUTIONE.

Pr. [1]Est autem capitis deminutio prioris status commutatio, eaque tribus modis accidit: nam aut maxima est capitis deminutio aut minor, quam quidam mediam vocant, aut minima.
1 Maxima est capitis deminutio, cum aliquis simul et civitatem et libertatem amittit. quod accidit in his, qui servi poenae efficiuntur atrocitate sententiae, vel liberti ut ingrati circa patronos condemnati, vel qui ad pretium participandum se venumdari passi sunt.
2 Minor sive media est capitis deminutio, cum civitas quidem amittitur, libertas vero retinetur. quod accidit ei, cui aqua et igni interdictum fuerit, vel ei, qui in insulam deportatus est.
3 Minima capitis deminutio est, cum et civitas et libertas retinetur, sed status hominis commutatur. quod accidit in his, qui, cum sui iuris fuerunt, coeperunt alieno iuri subiecti esse, vel contra.
4 Servus autem manumissus capite non minuitur, quia nullum caput habuit.
5 Quibus autem dignitas magis quam status permutatur, capite non minuuntur: et ideo senatu motos capite non minui constat.

6 Quod autem dictum est, manere cognationis ius et post capitis deminutionem, hoc ita est, si minima capitis deminutio interveniat: manet enim cognatio. nam si maxima capitis deminutio incurrat, ius quoque cognationis perit, ut puta servitute alicuius cognati, et ne quidem, si manumissus fuerit, recipit cognationem. sed et si in insulam deportatus quis sit, cognatio solvitur.
7 [2]Cum autem ad adgnatos tutela pertineat, non simul ad omnes pertinet, sed ad eos tantum, qui proximiore[3] gradu sunt, vel, si eiusdem gradus sint, ad omnes.

---

[1]) *pr.* §§. 1 . . . 3. = *Gai.* 1, 159—162. [2]) . . . gradu sunt = *Gai.* 1, 164. [3]) *sic E et Theoph. ed. Schr.* proximo *vel* proximiore *vel* proximiores *alii codd.* proximo (*ex Gaio*) *ed. Kr.*

TIT. XVII.

DE LEGITIMA PATRONORUM TUTELA.

[1] Ex eadem lege duodecim tabularum libertorum et libertarum tutela ad patronos liberosque eorum pertinet, quae et ipsa legitima tutela vocatur: non quia nominatim ea lege de hac tutela cavetur, sed quia perinde accepta est per interpretationem, atque si verbis legis introducta esset. eo enim ipso, quod[2] hereditates libertorum libertarumque, si intestati decessissent, iusserat lex ad patronos liberosve eorum pertinere, crediderunt veteres, voluisse legem etiam tutelas ad eos pertinere, cum et adgnatos, quos ad hereditatem vocat, eosdem et tutores esse iussit et quia plerumque, ubi successionis est emolumentum, ibi et tutelae onus esse debet. ideo autem diximus plerumque, quia, si a femina impubes manumittatur, ipsa ad hereditatem vocatur, cum alius est tutor.

TIT. XVIII.

DE LEGITIMA PARENTUM TUTELA.

[3] Exemplo patronorum recepta est et alia tutela, quae et ipsa legitima vocatur. nam si quis filium aut filiam, nepotem aut neptem ex filio et deinceps impuberes emancipaverit, legitimus eorum tutor erit.

TIT. XIX.

DE FIDUCIARIA TUTELA.

[4] Est et alia tutela, quae fiduciaria appellatur. nam si parens filium vel filiam, nepotem vel neptem et deinceps impuberes manumiserit, legitimam nanciscitur eorum tutelam: quo defuncto, si liberi virilis sexus extant, fiduciarii tutores filiorum suorum vel fratris vel sororis et ceterorum efficiuntur.

---

[1]) ... esse iussit = *Gai.* 1, 165. [2]) *codd. infer.* quo *vet.*
[3]) *Cf. Gai.* 1, 166. 175. *L.* 3. §. *ult. D. de legit. tut.* (26, 4).
[4]) *Cf. Gai. l. c. L.* 3. §. 4. *L.* 4. *D. de legit. tut.* (26, 4).

Atqui patrono legitimo tutore mortuo, liberi quoque eius legitimi sunt tutores: quoniam filius quidem defuncti, si non esset a vivo patre emancipatus, post obitum eius sui iuris efficeretur nec in fratrum potestatem recideret ideoque nec in tutelam, libertus autem si servus mansisset, utique eodem iure apud liberos domini post mortem eius futurus esset. ita tamen ii ad tutelam vocantur, si perfectae aetatis sint. quod nostra constitutio[1] generaliter in omnibus tutelis et curationibus observari praecepit.

TIT. XX.

DE ATILIANO TUTORE VEL[2] EO, QUI EX LEGE IULIA ET TITIA DABATUR.

Pr. [3]Si cui nullus omnino tutor fuerat, ei dabatur in urbe quidem Roma a praetore urbano et maiore parte tribunorum plebis tutor ex lege Atilia, in provinciis vero a praesidibus provinciarum ex lege Iulia et Titia. 1 Sed et si testamento tutor sub condicione aut die certo datus fuerat, quamdiu condicio aut dies pendebat, ex iisdem legibus tutor dari poterat. item si pure datus fuerat,[4] quamdiu nemo ex testamento heres existebat,[5] tamdiu ex iisdem legibus tutor petendus erat, qui desinebat tutor esse, si condicio existeret aut dies veniret aut heres existeret. 2 Ab hostibus quoque tutore capto, ex his legibus tutor petebatur, qui desinebat esse tutor, si is, qui captus erat, in civitatem reversus fuerat: nam reversus recipiebat tutelam iure postliminii. 3 Sed ex his legibus pupillis tutores desierunt dari, posteaquam primo consules pupillis utriusque sexus tutores ex inquisitione dare coeperunt, deinde praetores ex constitutionibus. nam supra scriptis legibus neque de cautione a tutoribus exigenda rem salvam pupillis fore, neque de compellendis tutoribus ad tutelae administrationem quidquam cavetur. 4 Sed hoc iure utimur, ut Romae quidem prae-

---

1) *L. 5. C. de legit. tut.* (5, 30). 2) *B T* et *ed. Schr. ex aliis codd.* 3) *pr.* §§ 1. 2. = *Gai.* 1, 185 . . . 187 *mut.* 4) fuerit *ex aliis codd. ed. Kr.* 5) *sic quidam codd. infer.* existat *plerique et vet. codd. edd. Schr. et Kr.*

fectus urbis vel praetor secundum suam iurisdictionem, in provinciis autem praesides ex inquisitione tutores crearent, vel magistratus iussu praesidum, si non sint magnae pupilli facultates. Nos autem per constitutionem nostram[1] et huius- 5 modi difficultates hominum resecantes nec exspectata iussione praesidum, disposuimus, si facultas pupilli vel adulti usque ad quingentos solidos valeat, defensores civitatum (una cum eiusdem civitatis religiosissimo antistite vel apud alias publicas personas) vel[2] magistratus, vel iuridicum Alexandrinae civitatis tutores vel curatores creare, legitima cautela secundum eiusdem constitutionis normam praestanda, videlicet eorum periculo, qui eam accipiant.

[3]Impuberes autem in tutela esse naturali iure conveniens 6 est, ut is, qui perfectae aetatis non sit, alterius tutela regatur. Cum igitur pupillorum pupillarumque tutores negotia 7 gerunt, post pubertatem tutelae iudicio rationem reddunt.

TIT. XXI.

DE AUCTORITATE TUTORUM.

Auctoritas autem tutoris in quibusdam causis necessaria Pr pupillis est, in quibusdam non est necessaria. ut ecce si quid dari sibi stipulentur,[4] non est necessaria tutoris auctoritas: quod si aliis pupilli promittant, necessaria est: namque placuit, meliorem quidem suam condicionem licere eis facere etiam sine tutoris auctoritate, deteriorem vero non aliter quam tutore auctore. unde in his causis, ex quibus mutuae obligationes nascuntur, in emptionibus venditionibus, locationibus conductionibus, mandatis, depositis, si tutoris auctoritas non inter-

---

[1]) *L.* 30. *C. de episc.* (1, 4). [2]) *sic recte ed. Schr., ut respondeat haec epitome ipsi const.* 30 *cit. et ut varietas codd. et Theoph. explicetur. absque uncinis* id est *pro* vel *ex plurimis codd. ed. Kr.* *ἅμα τῷ . . . ἐπισκόπῳ, συνόντων καὶ ἑτέρων δημοσιευόντων προσώπων, τουτέστι στρατηγῶν, ἢ ἐν Ἀλεξ. τοῦ ἰουριδίκου Theoph., unde apparet, eum perinde ac Latinos librarios* vel mag. vel iurid. *pro explicatione publicarum personarum habuisse ideoque prius* vel *per τουτέστι reddidisse.* [3]) = *Gai.* 1, 189 *mut.* [4]) stipuletur *edd. Schr. et Kr. ex plurimis codd.*

veniat, ipsi quidem, qui cum his contrahunt, obligantur, at
1 invicem pupilli non obligantur. [1] Neque tamen hereditatem adire neque bonorum possessionem petere neque hereditatem ex fideicommisso suscipere aliter possunt nisi tutoris auctori-
2 tate, quamvis lucrosa sit neque ullum damnum habeat. Tutor autem statim in ipso negotio praesens debet auctor fieri, si hoc pupillo prodesse existimaverit. post tempus vero aut per
3 epistulam interposita auctoritas nihil agit. [2] Si inter tutorem pupillumve iudicium agendum sit, quia ipse tutor in rem suam auctor esse non potest, non praetorius tutor, ut olim, constituitur, sed curator in locum eius datur, quo interveniente iudicium peragitur et eo peracto curator esse desinit.

TIT. XXII.

QUIBUS MODIS TUTELA FINITUR.

Pr. Pupilli pupillaeque cum puberes esse coeperint, tutela liberantur. pubertatem autem veteres quidem non solum ex annis, sed etiam ex habitu corporis in masculis aestimari volebant. nostra autem maiestas dignum esse castitate temporum nostrorum bene putavit, quod in feminis et antiquis impudicum esse visum est, id est inspectionem habitudinis corporis, hoc etiam in masculos extendere: et ideo sancta constitutione promulgata [3] pubertatem in masculis post quartum decimum annum completum illico initium accipere disposuimus, antiquitatis normam in femininis personis bene positam suo ordine relinquentes, ut post duodecimum annum completum viripo-
1 tentes esse credantur. [4] Item finitur tutela, si adrogati sint adhuc impuberes vel deportati: item si in servitutem pupillus redigatur, ut ingratus a patrono,[5] vel ab hostibus

---

[1]) §§. 1. 2. *fere* = *L.* 9. §§. 3...5. *D. de auctor.* (26, 8) *ex Gaii l.* 12 *ad ed. prov.* [2]) *Cf. Gai.* 1, 184. [3]) *L.* 3. *C. quando tut. v. cur. esse* (5, 60). [4]) *Cf. L.* 14 *pr.* §. 1. *D. de tutel.* (26, 1) *ex Ulp. l.* 37 *ad Sab.* [5]) ut ingr. a patr. *TB* (*hic tamen post* servitutem) *Theoph. om. Dig. P aliique multi infer. edd. Schr. et Kr.*

fuerit captus. [1]Sed et si usque ad certam condicionem datus 2 sit testamento, aeque evenit, ut desinat esse tutor existente condicione. Simili modo finitur tutela morte vel tutorum vel 3 pupillorum. Sed et capitis deminutione tutoris, per quam 4 libertas vel civitas eius amittitur, omnis tutela perit. minima autem capitis deminutione tutoris, veluti si se in adoptionem dederit, legitima tantum tutela perit, ceterae non pereunt. Sed pupilli et pupillae capitis deminutio, licet minima sit, omnes tutelas tollit. Praeterea qui ad certum tempus testa- 5 mento dantur tutores, finito eo, deponunt tutelam. Desinunt 6 autem esse tutores, qui vel removentur a tutela ob id, quod suspecti visi sunt, vel ex iusta causa sese excusant et onus administrandae tutelae deponunt secundum ea, quae inferius proponemus.

TIT. XXIII.

DE CURATORIBUS.

Masculi puberes et feminae viripotentes usque ad vicesi- Pr. mum quintum annum completum curatores accipiunt; qui licet puberes sint, adhuc tamen huius aetatis sunt, ut negotia sua tueri non possint. Dantur autem curatores ab iisdem magi- 1 stratibus, a quibus et tutores. sed curator testamento non datur, sed datus confirmatur decreto praetoris vel praesidis. Item inviti adulescentes curatores non accipiunt praeterquam 2 in litem: curator enim et ad certam causam dari potest. Fu- 3 riosi quoque et prodigi, licet maiores viginti quinque annis sint, tamen in curatione sunt adgnatorum ex lege duodecim tabularum. sed solent Romae praefectus urbis vel praetor et in provinciis praesides ex inquisitione eis dare curatores. Sed 4 et mente captis et surdis et mutis et qui morbo perpetuo laborant, quia rebus suis superesse non possunt, curatores dandi sunt. Interdum autem et pupilli curatores accipiunt, ut 5 puta si legitimus tutor non sit idoneus, quia habenti tutorem tutor dari non potest. item si testamento datus tutor vel a praetore vel a praeside idoneus non sit ad administrationem

---

[1]) = *L.* 14. §. 5. *D. de tutel.* (26, 1) *ex Ulp. l.* 37 *ad Sab.*

nec tamen fraudulenter negotia administrat, solet ei curator adiungi. item in locum tutorum, qui non in perpetuum, sed ad tempus a tutela excusantur, solent curatores dari.

6 Quodsi tutor adversa valetudine vel alia necessitate impeditur, quo minus negotia pupilli administrare possit, et pupillus vel absit vel infans sit, quem velit, actorem periculo ipsius praetor vel qui provinciae praeerit, decreto constituet.

TIT. XXIV.

DE SATISDATIONE TUTORUM VEL CURATORUM.

Pr. [1]Ne tamen pupillorum pupillarumve et eorum, qui quaeve in curatione sunt, negotia a tutoribus curatoribusve consumantur vel deminuantur, curat praetor, ut et tutores et curatores eo nomine satisdent. sed hoc non est perpetuum: nam tutores testamento dati satisdare non coguntur, quia fides eorum et diligentia ab ipso testatore probata est: item ex inquisitione tutores vel curatores dati satisdatione non onerantur, quia 1 idonei electi sunt. Sed et si ex testamento vel inquisitione duo pluresve dati fuerint, potest unus offerre satis de indemnitate pupilli vel adulescentis et contutori vel concuratori praeferri, ut solus administret, vel ut contutor satis offerens praeponatur ei et[2] ipse solus administret. itaque per se non potest petere satis a contutore vel concuratore suo, sed offerre debet, ut electionem det contutori suo, utrum velit satis accipere an satis dare. quodsi nemo eorum satis offerat, si quidem adscriptum fuerit a testatore, quis gerat, ille gerere debet: quodsi non fuerit adscriptum, quem maior pars elegerit, ipse gerere debet, ut edicto praetoris cavetur. sin autem ipsi tutores dissenserint circa eligendum eum vel eos, qui gerere debent, praetor partes suas interponere debet. idem et in pluribus ex inquisitione datis probandum est, id est ut maior pars eligere possit, per quem administratio fieret.

---

1) *fere* = *Gai.* 1, 199. 200. 2) *T, ed. Schr.* ut *B, ed. Kr.*

Sciendum autem est, non solum tutores vel curatores pupillis et adultis ceterisque personis ex administratione teneri, sed etiam in eos, qui satisdationem[1] accipiunt, subsidiariam actionem esse, quae ultimum eis praesidium possit afferre. subsidiaria autem actio datur in eos, qui vel omnino a tutoribus vel curatoribus satisdari non curaverint, aut non idonee passi essent caveri. quae quidem tam ex prudentium responsis quam ex constitutionibus imperialibus et in heredes eorum extenditur. Quibus constitutionibus et illud exprimitur, ut, nisi caveant tutores vel curatores, pignoribus captis coerceantur. Neque autem praefectus urbis neque praetor neque praeses provinciae neque quis alius, cui tutores dandi ius est, hac actione tenebitur: sed hi tantummodo, qui satisdationem exigere solent. 2 3 4

TIT. XXV.

DE EXCUSATIONIBUS TUTORUM VEL CURATORUM.

Excusantur autem tutores vel curatores variis ex causis: plerumque autem propter liberos, sive in potestate sint sive emancipati. si enim tres liberos quis superstites Romae habeat vel in Italia quattuor vel in provinciis quinque, a tutela vel cura possunt excusari exemplo ceterorum munerum: nam et tutelam et curam placuit publicum munus esse. sed adoptivi liberi non prosunt, in adoptionem autem dati naturali patri prosunt. item nepotes ex filio prosunt, ut in locum patris succedant: ex filia non prosunt. filii autem superstites tantum ad tutelae vel curae muneris excusationem prosunt: defuncti non prosunt. sed si in bello amissi sunt, quaesitum est, an prosint. et constat, eos solos prodesse, qui in acie amittuntur: hi enim, quia pro re publica ceciderunt, in perpetuum per gloriam vivere intelleguntur. Item divus Marcus in semestribus rescripsit, eum, qui res fisci administrat, a tutela vel cura, quamdiu administrat, excusari posse. Item qui rei publicae causa ab- Pr. 1 2

[1]) *B Theoph.* satisdationes *T edd. Schr. et Kr.*

sunt, a tutela et cura excusantur. sed et si fuerunt tutores vel curatores, deinde rei publicae causa abesse coeperunt, a tutela et cura excusantur, quatenus rei publicae causa absunt, et interea curator loco eorum datur. qui si reversi fuerint, recipiunt onus tutelae nec anni habent vacationem, ut Papinianus responsorum libro quinto scripsit: nam hoc spatium ha-
3 bent ad novas tutelas vocati. Et qui potestatem aliquam habent, excusare se possunt, ut divus Marcus rescripsit, sed coe-
4 ptam tutelam deserere non possunt.[1] Item propter litem, quam cum pupillo vel adulto tutor vel curator habet, excusare se nemo potest: nisi forte de omnibus bonis vel hereditate con-
5 troversia sit. Item tria onera tutelae non affectatae vel curae praestant vacationem, quamdiu administrantur: ut tamen plurium pupillorum tutela vel cura eorundem bonorum, veluti
6 fratrum, pro una computetur. Sed et propter paupertatem excusationem tribui tam divi fratres quam per se divus Marcus rescripsit, si quis imparem se oneri iniuncto possit docere.
7 Item propter adversam valetudinem, propter quam nec suis
8 quidem negotiis interesse potest, excusatio locum habet. Similiter eum, qui litteras nesciret, excusandum esse, divus Pius rescripsit: quamvis et imperiti litterarum possunt ad admini-
9 strationem negotiorum sufficere. Item si propter inimicitiam aliquem testamento tutorem pater dederit, hoc ipsum praestat ei excusationem: sicut per contrarium non excusantur, qui se
10 tutelam patri pupillorum administraturos promiserunt. Non esse autem admittendam excusationem eius, qui hoc solo utitur, quod ignotus patri pupillorum sit, divi fratres rescripserunt.
11 Inimicitiae, quas quis cum patre pupillorum vel adultorum exercuit, si capitales fuerunt nec reconciliatio intervenit, a tu-
12 tela solent excusare. Item si quis status controversiam a pu-
13 pillorum patre passus est, excusatur a tutela. Item maior septuaginta annis a tutela vel cura se potest excusare. minores autem viginti et quinque annis olim quidem excusabantur: a nostra autem constitutione[2] prohibentur ad tutelam vel curam aspirare, adeo ut nec excusatione opus fiat. qua constitutione

---

[1]) = *L.* 21 *pr. D. de excus. tut.* (27, 1) *ex Marciani l.* 2 *instit.* [2]) *L.* 5. *C. de legit. tut.* (5, 30).

cavetur, ut nec pupillus ad legitimam tutelam vocetur nec adultus: cum erat incivile, eos, qui alieno auxilio in rebus suis administrandis egere noscuntur et sub aliis reguntur, aliorum tutelam vel curam subire. Idem et in milite observandum est, 14 ut nec volens ad tutelae munus admittatur. Item Romae grammatici, rhetores et medici et qui in patria sua id exercent et intra numerum sunt, a tutela vel cura habent vacationem. 15

[1] Qui autem se vult excusare, si plures habeat excusationes 16 et de quibusdam non probaverit, aliis uti intra tempora non prohibetur. qui excusare se volunt, non appellant: sed intra dies quinquaginta continuos, ex quo cognoverunt, excusare se debent (cuiuscumque generis sunt, id est qualitercumque dati fuerint tutores), si intra centesimum lapidem sunt ab eo loco, ubi tutores dati sunt: si vero ultra centesimum habitant, dinumeratione facta viginti millium diurnorum et amplius triginta dierum. quod tamen, ut Scaevola dicebat, sic debet computari, ne minus sint quam quinquaginta dies. Datus autem tutor ad 17 universum patrimonium datus esse creditur. Qui tutelam ali- 18 cuius gessit, invitus curator eiusdem fieri non compellitur, in tantum ut, licet pater, qui testamento tutorem dederit, adiecit, se eundem curatorem dare, tamen invitum eum curam suscipere non cogendum, divi Severus et Antoninus rescripserunt. Iidem 19 rescripserunt, maritum uxori suae curatorem datum excusare se posse, licet se immisceat. Si quis autem falsis allegationibus 20 excusationem tutelae meruit, non est liberatus onere tutelae.

TIT. XXVI.
DE SUSPECTIS TUTORIBUS ET CURATORIBUS.

[2] Sciendum est suspecti crimen e lege duodecim tabularum Pr. descendere. Datum est autem ius removendi suspectos tutores 1 Romae praetori et in provinciis praesidibus earum et legato proconsulis. Ostendimus, qui possunt de suspecto cognoscere: 2

---

1) *init.* = *L.* 21. §. 1. *D. de excus. tut.* (27, 1) *ex Marciani l.* 2 *instit.* 2) *fere* = *L.* 1. §§. 2 . . . 7. *D. de susp. tut.* (26, 10) *ex Ulp. l.* 35 *ad ed.*

nunc videamus, qui suspecti fieri possunt. Et quidem omnes tutores possunt, sive testamentarii sint sive[1] alterius generis tutores, quare et si legitimus sit tutor, accusari poterit. quid si patronus? adhuc idem erit dicendum: dummodo meminerimus, famae patroni parcendum, licet ut suspectus remotus
3 fuerit. Consequens est, ut videamus, qui possint suspectos postulare. et sciendum est, quasi publicam esse hanc actionem, hoc est omnibus patere. quin immo et mulieres admittuntur ex rescripto divorum Severi et Antonini, sed hae solae, quae pietatis necessitudine ductae ad hoc procedunt, ut puta mater: nutrix quoque et avia possunt, potest et soror: sed et si qua mulier fuerit, cuius praetor propensam in pietatem mentem[2] intellexerit non sexus verecundiam egredientem,[3] sed pietate productam non continere iniuriam pupillorum, admittit
4 eam ad accusationem. Impuberes non possunt tutores suos suspectos postulare: puberes autem curatores suos ex consilio necessariorum suspectos possunt arguere: et ita divi Severus
5 et Antoninus rescripserunt. Suspectus est autem, et qui[4] non ex fide tutelam gerit, licet solvendo est, ut[5] Iulianus quoque scripsit. sed et antequam incipiat gerere tutelam tutor, posse eum quasi suspectum removeri, idem Iulianus scripsit et se-
6 cundum eum constitutum est. Suspectus autem remotus, si
7 quidem ob dolum, famosus est: si ob culpam, non aeque. Si quis autem suspectus postulatur, quoad cognitio finiatur, inter-
8 dicitur ei administratio, ut Papiniano visum est. Sed si suspecti cognitio suscepta fuerit posteaque tutor vel curator de-
9 cesserit, extinguitur cognitio suspecti. Si quis tutor copiam

---

1) *E, Theoph.* sive non, sed *B W ed. Kr.* 2) perpensam pietatem *codd. cum Dig. ed. Kr.* propensam p. *ed. Schr. correxi ex Theoph.: ἧς ὁ πραίτωρ ὁρᾷ τὴν γνώμην ῥέπουσαν εἰς τὸ εὐσεβεῖν scilicet periit* in *ob vicinum* propensam, mentem *ob vicinum* pietatem *vel quasi iteratum* (pietate)m intelle- 3) egredientis *codd. cum Dig. edd., factum, postquam* s *ex* sed *adhaeserat, ex* egredientēs; *correxi ex Theoph.: οὐ μὴν ἀναισχυντοῦσαν, οὐδὲ τὴν τῆς φύσεως ἐξιοῦσαν αἰδώ.* 4) et qui] qui *codd. edd. καὶ ὃς Theoph. unde et, quod sequenti versu ante* Iulianus *abundat, huc revocandum erat.* 5) ut et *codd. ed. Kr.* ut *ed. Schr.*

sui non faciat, ut alimenta pupillo decernantur, cavetur epistula divorum Severi et Antonini,[1] ut in possessionem bonorum eius pupillus mittatur: et quae mora deteriora futura sunt, dato curatore distrahi iubentur. ergo ut suspectus removeri poterit, qui non praestat alimenta. Sed si quis praesens negat, 10 propter inopiam alimenta posse decerni, si hoc per mendacium dicat, remittendum eum esse ad praefectum urbis puniendum placuit, sicut ille remittitur, qui data pecunia ministerium tutelae redemit. [2]Libertus quoque, si fraudulenter gessisse tute- 11 lam filiorum vel nepotum patroni probetur, ad praefectum urbis remittitur puniendus. Novissime sciendum est, eos, qui frau- 12 dulenter tutelam vel curam administrant, etiamsi satis offerant, removendos a tutela, [3]quia satisdatio propositum tutoris malevolum non mutat, sed diutius grassandi in re familiari facultatem praestat. [4]Suspectum enim eum putamus, qui moribus 13 talis est, ut suspectus sit: enimvero tutor vel curator, quamvis pauper est, fidelis tamen et diligens, removendus non est quasi suspectus.

LIBER SECUNDUS.

TIT. I.

DE RERUM DIVISIONE.

[5]Superiore libro de iure personarum exposuimus: modo Pr. videamus de rebus. quae vel in nostro patrimonio vel extra nostrum patrimonium habentur. - [6]quaedam enim naturali iure communia sunt omnium, quaedam publica, quaedam universitatis, quaedam nullius, pleraque singulorum, quae variis ex causis cuique adquiruntur, sicut ex subiectis apparebit.

---

1) *cf. Ulp. L.* 7. §. 2. *D. de susp. tut.* (26, 10). 2) = *L.* 2. *D. de susp. tut.* (27, 10) *ex Ulp. l.* 1 *de omn. trib.* 3) = *L.* 6. *D. eod. ex Callistrati l.* 4 *de cognit.* 4) = *L.* 8. *D. eod. ex Ulp. l.* 61 *ad ed.* 5) *init.* = *Gai.* 2, 1. 6) *pr. fin.* §§. 1. 2. *fere* = *L.* 2. 4. *D. de divis. rer.* (1, 8) *ex Marciani l.* 3 *instit.*

1 Et quidem naturali iure communia sunt omnium haec: aer et aqua profluens et mare et per hoc litora maris. nemo igitur ad litus maris accedere prohibetur, dum tamen villis et monumentis et aedificiis abstineat, quia non sunt iuris gentium, 2 sicut et mare. Flumina autem omnia et portus publica sunt: ideoque ius piscandi omnibus commune est in portibus [1] flumi- 3 nibusque. Est autem litus maris, quatenus hibernus fluctus 4 maximus excurrit. [2] Riparum quoque usus publicus est iuris gentium, sicut ipsius fluminis: itaque navem ad eas appellere, funes ex arboribus ibi natis religare, onus aliquid in his reponere cuilibet liberum est, sicuti per ipsum flumen navigare. sed proprietas earum illorum est, quorum praediis haerent: qua de causa arbores quoque in iisdem natae eorundem sunt. 5 Litorum quoque usus publicus iuris gentium est, sicut ipsius maris: et ob id quibuslibet liberum est, casam ibi imponere, in qua se recipiant, sicut retia siccare et ex mare deducere. proprietas autem eorum potest intellegi nullius esse, sed eiusdem iuris esse, cuius et mare et quae subiacent mari, terra vel harena.

6 [3] Universitatis sunt, non singulorum, veluti quae in civitatibus sunt [4] theatra, stadia et similia et si qua alia sunt communia civitatium.

7 Nullius autem sunt res sacrae et religiosae et sanctae: quod 8 enim divini iuris est, id nullius in bonis est. Sacra sunt, quae rite et per pontifices Deo consecrata sunt, veluti aedes sacrae et dona, quae rite ad ministerium Dei dedicata sunt, quae etiam per nostram constitutionem [5] alienari et obligari prohibuimus, excepta causa redemptionis captivorum. si quis vero auctoritate sua quasi sacrum sibi constituerit, sacrum non est, sed profanum. locus autem, in quo sacrae aedes aedificatae sunt, etiam diruto aedificio, adhuc sacer manet, ut et Papinianus 9 scripsit. [6] Religiosum locum unusquisque sua voluntate facit,

---

1) *scripsi. λιμέσι Theoph.* portu *codd. edd.* 2) *fere* = *L.* 2. *D. de div. rer.* (1, 8) *ex Gaii. l.* 2 *rer. quot.* 3) = *L.* 6. §. 1 *init. D. de div. rer.* (1, 8) *ex Marciani l.* 3 *instit.* 4) ut *addunt codd. edd. Schr. et Kr. ignorant Theoph. et Dig.* 5) *L.* 21. *C. de sacros. eccl.* (1, 2). 6) *partim* = *L.* 6. §. 4. *D. de div. rer.* (1, 8) *ex Marc. l. c.*

dum mortuum infert in locum suum. in communem autem locum purum invito socio inferre non licet: in commune vero sepulcrum etiam invitis ceteris licet inferre. item si alienus ususfructus est, proprietarium placet, nisi consentiente usufructuario, locum religiosum non facere. in alienum locum, concedente domino, licet inferre: et licet postea ratum habuerit, quam illatus est mortuus, tamen religiosus locus fit. [1]Sanctae quoque res, veluti muri et portae, quodammodo divini iuris sunt et ideo nullius in bonis sunt. ideo autem muros sanctos dicimus, quia poena capitis constituta sit in eos, qui aliquid in muros deliquerint. ideo et legum eas partes, quibus poenas constituimus adversus eos, qui contra leges fecerint, sanctiones vocamus. 10

[2]Singulorum autem hominum multis modis res fiunt: quarundam enim rerum dominium nanciscimur iure naturali, quod, sicut diximus, appellatur ius gentium, quarundam iure civili. commodius est itaque a vetustiore iure incipere. palam est autem, vetustius esse naturale ius, quod cum ipso genere humano rerum natura prodidit: civilia enim iura tunc coeperunt esse,[3] cum et civitates condi et magistratus creari et leges scribi coeperunt. 11

[4]Ferae igitur bestiae et volucres et pisces, id est omnia animalia, quae in terra mari caelo nascuntur, simulatque ab aliquo capta fuerint, iure gentium statim illius esse incipiunt: quod enim ante nullius est, id naturali ratione occupanti conceditur. nec interest, feras bestias et volucres utrum in suo fundo quisque capiat, an in alieno: plane qui in alienum fundum ingreditur venandi aut aucupandi gratia, potest a domino, si is providerit, prohiberi, ne ingrediatur. quidquid autem eorum ceperis, eo usque tuum esse intellegitur, donec tua custodia coercetur: cum vero evaserit custodiam tuam et in naturalem libertatem se receperit, tuum esse desinit et rursus 12

---

1) *init.* = *Gai.* 2, 8. *L.* 1 *pr. D. eod.* 2) = *L.* 1 *pr. D. de acq. rer. dom.* (41, 1) *mut.*, *ex Gaii l.* 2 *rer. quot.* 3) *T Theoph.* esse *omitt. AB ed. Kr.* 4) §§. 12 . . . 17 *fere* = *L.* 3. 5. 7 *pr. D. de acq. rer. dom.* (41, 1) *ex Gaii l.* 2 *rer. quot.*

occupantis fit. naturalem autem libertatem recipere intellegitur, cum vel oculos tuos effugerit vel ita sit in conspectu tuo,
13 ut difficilis sit eius persecutio. illud quaesitum est, an, si fera bestia ita vulnerata sit, ut capi possit, statim tua esse intellegatur. quibusdam placuit, statim tuam esse et eo usque tuam videri, donec eam persequaris; quodsi desieris persequi, desinere tuam esse et rursus fieri occupantis. alii non aliter putaverunt tuam esse, quam si ceperis. sed posteriorem sententiam nos confirmamus, quia multa accidere solent, ut eam non ca-
14 pias. Apium quoque natura fera est. itaque quae in arbore tua consederint, antequam a te alveo includantur, non magis tuae esse intelleguntur, quam volucres, quae in tua arbore nidum fecerint: ideoque si alius eas incluserit, is earum dominus erit. favos quoque si quos hae fecerint, quilibet eximere potest. plane integra re, si provideris ingredientem in fundum tuum, potes eum iure prohibere, ne ingrediatur. examen, quod ex alveo tuo evolaverit, eo usque tuum esse intellegitur, donec in conspectu tuo est nec difficilis eius persecutio est: alioquin
15 occupantis fit. Pavonum et columbarum fera natura est. nec ad rem pertinet, quod ex consuetudine avolare et revolare solent: nam et apes idem faciunt, quarum constat feram esse naturam: cervos quoque ita quidam mansuetos habent, ut in silvas ire et redire soleant, quorum et ipsorum feram esse naturam nemo negat. in his autem animalibus, quae ex consuetudine abire et redire solent, talis regula comprobata est, ut eo usque tua esse intellegantur, donec animum revertendi habeant: nam si revertendi animum habere desierint, etiam tua esse desinunt et fiunt occupantium. revertendi autem animum videntur desinere habere, cum revertendi consuetudinem dese-
16 ruerint. Gallinarum et anserum non est fera natura idque ex eo possumus intellegere, quod aliae sunt gallinae, quas feras vocamus, item alii anseres, quos feros appellamus. ideoque si anseres tui aut gallinae tuae aliquo casu turbati turbataeve evolaverint, licet conspectum tuum effugerint, quocumque tamen loco sint, tui tuaeve esse intelleguntur: et qui lucrandi animo
17 ea animalia retinet, furtum committere intellegitur. Item ea, quae ex hostibus capimus, iure gentium statim nostra fiunt: adeo quidem, ut et liberi homines in servitutem nostram dedu-

cantur, qui tamen, si evaserint nostram potestatem et ad suos reversi fuerint, pristinum statum recipiunt. [1]Item lapilli, gemmae et cetera, quae in litore inveniuntur, iure naturali statim inventoris fiunt. Item ea, quae ex animalibus dominio tuo subiectis nata sunt, eodem iure tibi adquiruntur. 18 19

[2]Praeterea quod per alluvionem agro tuo flumen adiecit, iure gentium tibi adquiritur. est autem alluvio incrementum latens. per alluvionem autem id videtur adici, quod ita paulatim adicitur, ut intellegere non possis, quantum quoquo momento temporis adiciatur. Quodsi vis fluminis partem aliquam ex tuo praedio detraxerit et vicini praedio appulerit, palam est eam tuam permanere. plane si longiore tempore fundo vicini haeserit arboresque, quas secum traxerit, in eum fundum radices egerint, ex eo tempore videntur vicini fundo adquisitae esse. Insula, quae in mari nata est, quod raro accidit, occupantis fit: nullius enim esse creditur. at in flumine nata, quod frequenter accidit, si quidem mediam partem fluminis teneat, communis est eorum, qui ab utraque parte fluminis prope ripam praedia possident, pro modo latitudinis cuiusque fundi, quae latitudo prope ripam sit. quodsi alteri parti proximior sit, eorum est tantum, qui ab ea parte prope ripam praedia possident. quodsi aliqua parte divisum flumen, deinde infra unitum agrum alicuius in formam insulae redegerit, eiusdem permanet is ager, cuius et fuerat. Quodsi naturali alveo in universum derelicto alia parte fluere coeperit, prior quidem alveus eorum est, qui prope ripam eius praedia possident, pro modo scilicet latitudinis cuiusque agri, quae latitudo prope ripam sit; novus autem alveus eius iuris esse incipit, cuius et ipsum flumen, id est publici.[3] quodsi post aliquod tempus ad priorem alveum reversum fuerit flumen, rursus novus alveus eorum esse incipit, qui prope ripam eius praedia possident. Alia sane causa est, si cuius totus ager inundatus fuerit. neque enim inundatio speciem fundi commutat et ob id, si recesserit aqua, palam est, eum fundum eius manere, cuius et fuit. 20 21 22 23 24

---

[1]) §§. 18. 19. *fere* = *L.* 3. *D. de div. rer.* (1, 8) *L.* 6. *D. de acq. rer. dom.* (41, 1) *ex Florentini l.* 6 *instit.* [2]) §§. 20 . . . 24 *fere* = *L.* 7 §§. 1 . . . 6 *D. de acq. rer. dom.* (41, 1) *ex Gai. l. c.* [3]) *sic Theoph.* publicum *codd.* publicus *Dig. ed. Kr.*

25 [1] Cum ex aliena materia species aliqua facta sit ab aliquo, quaeri solet, quis eorum naturali ratione dominus sit, utrum is, qui fecerit, an ille potius, qui materiae dominus fuerit: ut ecce si quis ex alienis uvis aut olivis aut spicis vinum aut oleum aut frumentum fecerit, aut ex alieno auro vel argento vel aere vas aliquod fecerit, vel ex alieno vino et melle mulsum miscuerit, vel ex alienis medicamentis emplastrum aut collyrium composuerit, vel ex aliena lana vestimentum fecerit, vel ex alienis tabulis navem vel armarium vel subsellium fabricaverit. et post multas Sabinianorum et Proculianorum ambiguitates placuit media sententia existimantium, si ea species ad materiam reduci possit, eum videri dominum esse, qui materiae dominus fuerat; si non possit reduci, eum potius intellegi dominum, qui fecerit: ut ecce vas conflatum potest ad rudem massam aeris vel argenti vel auri reduci, vinum autem aut oleum aut frumentum ad uvas et olivas et spicas reverti non potest, ac ne mulsum quidem ad vinum et mel resolvi potest. quodsi partim ex sua materia, partim ex aliena speciem aliquam fecerit quisque, veluti ex suo vino et alieno melle mulsum aut ex suis et alienis medicamentis emplastrum aut collyrium aut ex sua et aliena lana vestimentum fecerit, dubitandum non est, hoc casu eum esse dominum, qui fecerit: cum non solum operam suam dedit, sed et partem eiusdem materiae praestavit.

26 Si tamen alienam purpuram quis intexuit suo vestimento, licet pretiosior est purpura, accessionis vice cedit vestimento: et qui dominus fuit purpurae, adversus eum, qui subripuit, habet furti actionem et condictionem, sive ipse est, qui vestimentum fecit, sive alius. [2] nam extinctae res licet vindicari non possint, condici tamen a furibus et a quibusdam aliis possessoribus possunt.

27 Si duorum materiae ex voluntate dominorum confusae sint, totum id corpus, quod ex confusione fit, utriusque commune est, veluti si qui vina sua confuderint aut massas argenti vel auri conflaverint. sed si diversae materiae sint et ob id propria species facta sit, forte ex vino et melle mulsum aut ex auro et argento electrum, idem iuris est: nam et

---

[1]) = *L. 7. §. 7. D. eod. mut.* [2]) = *Gai. 2, 79 fin.*

eo casu communem esse speciem non dubitatur. quodsi fortuitu et non voluntate dominorum confusae fuerint vel diversae materiae vel quae eiusdem generis sunt, idem iuris esse placuit. Quodsi frumentum Titii tuo frumento mixtum fuerit, 28 si quidem ex voluntate vestra, commune erit, quia singula corpora, id est singula grana, quae cuiusque propria fuerunt, ex consensu vestro communicata sunt. quodsi casu id mixtum fuerit vel Titius id miscuerit sine voluntate tua, non videtur commune esse, quia singula corpora in sua substantia durant nec magis istis casibus commune fit frumentum, quam grex communis esse intellegitur, si pecora Titii tuis pecoribus mixta fuerint: sed si ab alterutro vestrum id totum frumentum retineatur, in rem quidem actio pro modo frumenti cuiusque competit,[1] arbitrio autem iudicis continetur, ut is aestimet, quale cuiusque frumentum fuerit. [2] Cum in suo solo aliquis aliena 29 materia aedificaverit, ipse dominus intellegitur aedificii, quia omne, quod inaedificatur, solo cedit. nec tamen ideo is, qui materiae dominus fuerat, desinit eius dominus esse: sed tantisper neque vindicare eam potest neque ad exhibendum de ea re agere propter legem duodecim tabularum, qua cavetur, ne quis tignum alienum aedibus suis iniunctum eximere cogatur, sed duplum pro eo praestat per actionem, quae vocatur de tigno iuncto (appellatione autem tigni omnis materia significatur, ex qua aedificia fiunt): quod ideo provisum est, ne aedificia rescindi necesse sit. sed si aliqua ex causa dirutum sit aedificium, poterit materiae dominus, si non fuerit duplum iam consecutus,[3] tunc eam vindicare et ad exhibendum agere. Ex diverso si quis in alieno solo sua materia domum aedifica- 30 verit, illius fit domus, cuius et solum est. sed hoc casu materiae dominus proprietatem eius amittit, quia voluntate eius alienata intellegitur, utique si non ignorabat, in alieno solo se aedificare: et ideo, licet diruta sit domus, vindicare materiam non poterit.[4] certe illud constat, si in possessione constituto

---

1) *ed. Schr.* competat *ed. Kr. codd. variant.* 2) §§. 29—31 *fere* = *L.* 7. §§. 10. 12. 13 *D. eod.* 3) *codd. infer. et ἔτυχε κομισάμενος Theoph.* persecutus *codd. vet. edd. Schr. et Kr.* 4) possit *edd. Schr. et Kr. codd. variant inter* potest, possit, poterit. ἔξω *Theoph.*

aedificatore, soli dominus petat domum suam esse nec solvat pretium materiae et mercedes fabrorum, posse eum per exceptionem doli mali repelli, utique si bonae fidei possessor fuit, qui aedificasset: nam scienti, alienum esse solum, potest culpa obici, quod temere aedificaverit in eo solo, quod intellegeret alienum esse. 31 Si Titius alienam plantam in suo solo posuerit, ipsius erit: et ex diverso si Titius suam plantam in Maevii solo posuerit, Maevii planta erit, si modo utroque casu radices egerit. antequam autem radices egerit, eius permanet, cuius et fuerat. adeo autem ex eo, ex quo radices agit planta, proprietas eius commutatur, ut, si vicini arborem ita terra Titii presserit, ut in eius fundum radices ageret, Titii effici arborem dicamus:[1] rationem etenim non permittere, ut alterius arbor esse intellegatur, quam cuius in fundum radices egisset. et ideo prope confinium arbor posita si etiam in vicini fundum radices egerit, communis fit. 32 [2] Qua ratione autem plantae, quae terra coalescunt, solo cedunt, eadem ratione frumenta quoque, quae sata sunt, solo cedere intelleguntur. ceterum sicut is, qui in alieno solo aedificaverit, si ab eo dominus petat aedificium, defendi potest per exceptionem doli mali secundum ea, quae diximus: ita eiusdem exceptionis auxilio tutus esse potest is, qui alienum fundum sua impensa bona fide consevit. 33 Litterae quoque, licet aureae sint, perinde chartis membranisque cedunt, acsi solo cedere solent ea, quae inaedificantur aut inseruntur; ideoque si in chartis membranisve tuis carmen vel historiam vel orationem Titius scripserit, huius corporis non Titius, sed tu dominus esse videberis.[3] sed si a Titio petas, tuos libros tuasve membranas esse, nec impensam scripturae solvere paratus sis, poterit se Titius defendere per exceptionem doli mali, utique si bona fide earum chartarum membranarumve possessionem nanctus est. 34 Si quis in aliena tabula pinxerit, quidam putant tabulam picturae cedere: aliis videtur pictura,[4]

---

1) *sic codd. aliqui infer.* dicimus *ex codd. vet. edd. Schr. et Kr.* 2) §§. 32. 33. *fere* = *L.* 9 *pr.* §. 1. *D. de acq. rer. dom.* (41, 1) *ex Gai l.* 2 *rer. quot.* 3) *scripsi.* videris *T*, iudiceris *AB edd. Schr. et Kr. sc. factum hoc ex* uideberis. *etiam Dig.;* intellegeris. 4) picturam *ed. Kr. codd. variant.*

qualiscumque sit, tabulae cedere. sed nobis videtur melius esse, tabulam picturae cedere: ridiculum est enim, picturam Apellis vel Parrhasii in accessionem vilissimae tabulae cedere. [1]unde si a domino tabulae imaginem possidente is, qui pinxit, eam petat nec solvat pretium tabulae, poterit per exceptionem doli mali summoveri: at si is, qui pinxit, possideat, consequens est, ut utilis actio domino tabulae adversus eum detur, quo casu, si non solvat impensam picturae, poterit per exceptionem doli mali repelli, utique si bona fide possessor fuerit ille, qui picturam imposuit. illud enim palam est, quod, sive is, qui pinxit, subripuit tabulas sive alius, competit domino tabularum furti actio.

Si quis a non domino, quem dominum esse crederet, bona 35 fide fundum emerit vel ex donatione aliave qua iusta causa aeque bona fide acceperit: naturali ratione placuit, fructus, quos percepit, eius esse pro cultura et cura. et ideo si postea dominus supervenerit et fundum vindicet, de fructibus ab eo consumptis agere non potest. ei vero, qui sciens alienum fundum possederit, non idem concessum est. itaque cum fundo etiam fructus, licet consumpti sint, cogitur restituere. Is, ad 36 quem usufructus fundi pertinet, non aliter fructuum dominus efficitur, quam si eos ipse perceperit. et ideo licet maturis fructibus, nondum tamen perceptis, decesserit, ad heredem eius non pertinent, sed domino proprietatis adquiruntur. eadem fere et de colono dicuntur. [2]In pecudum fructu etiam fetus est, 37 sicuti lac et pilus et lana: itaque agni et haedi et vituli et equuli statim naturali iure dominii sunt fructuarii. partus vero ancillae in fructu non est, itaque ad dominum proprietatis pertinet: absurdum enim videbatur, hominem in fructu esse, cum omnes fructus rerum natura hominum gratia comparavit. Sed 38 si gregis usumfructum quis habeat, in locum demortuorum capitum ex fetu fructuarius summittere debet, ut et Iuliano visum est, et in vinearum demortuarum vel arborum locum alias de-

---

[1]) = *Gai.* 2, 78 *mut.* [2]) *fere* = *L.* 28. *D. de usur.* (22, 1) *ex Gaii l.* 2 *rer. quot.*

bet substituere. recte enim colere debet et quasi bonus paterfamilias uti.[1]

39 Thesauros, quos quis in suo loco invenerit, divus Hadrianus, naturalem aequitatem secutus, ei concessit, qui invenerit. idemque statuit, si quis in sacro aut in religioso loco fortuito casu invenerit. at si quis in alieno loco non data ad hoc opera, sed fortuitu invenerit, dimidium domino soli concessit. et convenienter, si quis in Caesaris loco invenerit, dimidium inventoris, dimidium Caesaris esse statuit. cui conveniens est, et[2] si quis in publico loco vel fiscali invenerit, dimidium ipsius esse, dimidium fisci vel civitatis.

40 [3]Per traditionem quoque iure naturali res nobis adquiruntur: nihil enim tam conveniens est naturali aequitati, quam voluntatem domini, volentis rem suam in alium transferre, ratam haberi. et ideo cuiuscumque generis sit corporalis res, tradi potest et a domino tradita alienatur. itaque stipendiaria quoque et tributaria praedia eodem modo alienantur. vocantur autem stipendiaria et tributaria praedia, quae in provinciis sunt, inter quae nec non Italica praedia ex nostra constitu-
41 tione[4] nulla differentia est. Sed si quidem ex causa donationis aut dotis aut qualibet alia ex causa tradantur, sine dubio transferuntur: venditae vero et traditae non aliter emptori adquiruntur, quam si is venditori pretium solverit vel alio modo ei satisfecerit, veluti expromissore aut pignore dato. quod cavetur quidem etiam lege duodecim tabularum: tamen recte dicitur et iure gentium, id est iure naturali, id effici. sed et[5] si is, qui vendidit, fidem emptoris secutus fuerit, dicendum
42 est, statim rem emptoris fieri. [6]Nihil autem interest, utrum
43 ipse dominus tradat alicui rem, an voluntate eius alius. Qua ratione, si cui libera negotiorum administratio a domino per-

---

1) *Huic lectioni maxime favet Theoph.* uti debet *A T ed. Kr. utrumque om. B ed. Schr.* 2) *Ex Theoph.* ut *codd. et edd.* 3) *init. = L. 9. §. 3. D. de acq. rer. dom.* (41, 1) *ex Gaii l. 2 rer. quot.* 4) *L. un. C. de usuc. transf.* (7, 31). 5) *ex Theoph. κἀνταῦθα et antea εἰ δὲ καὶ sec. Fabr.* sed *plerique codd. edd. Schr. et Kr.* 6) §§. 42 ... 46 *fere = L. 9. §§. 4 ... 7. D. de acq. rer. dom.* (41, 1) *ex Gaii l. 2 rer. quot.*

missa fuerit isque ex his negotiis rem vendiderit et tradiderit, facit eam accipientis. Interdum etiam sine traditione nuda 44 voluntas sufficit domini ad rem transferendam, veluti si rem, quam tibi aliquis commodavit aut locavit aut apud te deposuit, vendiderit tibi aut donaverit. quamvis enim ex ea causa tibi eam non tradiderit, eo tamen ipso, quod patitur tuam esse, statim adquiritur tibi proprietas perinde ac si eo nomine tradita fuisset. Item si quis merces in horreo depositas vendi- 45 derit, simul atque claves horrei tradiderit emptori, transfert proprietatem mercium ad emptorem. Hoc amplius interdum 46 et in incertam personam collocata voluntas domini transfert rei proprietatem: ut ecce praetores vel consules, qui missilia iactant in vulgus, ignorant, quid eorum quisque excepturus sit, et tamen, quia volunt, quod quisque exceperit, eius esse, statim eum dominum efficiunt. Qua ratione verius esse vide- 47 tur et, si rem pro derelicto a domino habitam occupaverit quis, statim eum dominum effici. pro derelicto autem habetur, quod dominus ea mente abiecerit, ut id rerum suarum esse nollet, ideoque statim dominus esse desinit. [1] Alia causa 48 est earum rerum, quae in tempestate maris levandae navis causa eiciuntur. hae enim dominorum permanent, quia palam est, eas non eo animo eici, quo[2] quis eas habere non vult, sed quo magis cum ipsa navi periculum maris effugiat: qua de causa si quis eas fluctibus expulsas vel etiam in ipso mari nactus lucrandi animo abstulerit, furtum committit. nec longe discedere videntur ab his, quae de rheda currente, non intellegentibus dominis, cadunt.

TIT. II.
DE REBUS INCORPORALIBUS.

[3] Quaedam praeterea res corporales sunt, quaedam incor- Pr. porales. Corporales eae sunt, quae sui natura tangi possunt: 1 veluti fundus, homo, vestis, aurum, argentum et denique aliae res innumerabiles. Incorporales autem sunt, quae tangi 2

---

1) *fere* = *L.* 9. §. 8. *D. eod.* 2) quod *Dig.* 3) *pr.* §§. 1—3. = *Gai.* 2. 12 . . . 14. *L.* 1. §. 1. *D. de divis. rer.* (1, 8).

non possunt. qualia sunt ea, quae in iure consistunt: sicut hereditas, ususfructus, obligationes quoquo modo contractae. nec ad rem pertinet, quod in hereditate res corporales continentur: nam et fructus, qui ex fundo percipiuntur, corporales sunt et id, quod ex aliqua obligatione nobis debetur, plerumque corporale est, veluti fundus, homo, pecunia: nam ipsum ius hereditatis et ipsum ius utendifruendi et ipsum ius 3 obligationis incorporále est. Eodem numero sunt iura praediorum urbanorum et rusticorum, quae et servitutes vocantur.

TIT. III.
DE SERVITUTIBUS.

Pr. [1]Rusticorum praediorum iura sunt haec: iter, actus, via, aquae ductus. iter est ius eundi, ambulandi homini, non etiam iumentum agendi vel vehiculum: actus est ius agendi vel iumentum vel vehiculum. itaque qui iter habet, actum non habet; qui actum habet, et iter habet eoque uti potest etiam sine iumento. via est ius eundi et agendi et ambulandi: nam et iter et actum in se via continet. aquae ductus est ius 1 aquae ducendae per fundum alienum. Praediorum urbanorum sunt servitutes, quae aedificiis inhaerent, ideo urbanorum praediorum dictae, quoniam aedificia omnia urbana praedia appellantur, etsi in villa aedificata sunt. item[2] praediorum urbanorum servitutes sunt hae: ut vicinus onera vicini sustineat: ut in parietem eius liceat vicino tignum immittere: ut stillicidium vel flumen recipiat quis in aedes suas vel in aream, vel non recipiat: et ne altius tollat quis aedes suas, ne lumi- 2 nibus vicini officiatur. [3]In rusticorum praediorum servitutibus[4] quidam computari recte putant aquae haustum, pecoris ad aquam adpulsum, ius pascendi, calcis coquendae, harenae fodiendae.

---

[1]) *fere* = *L.* 1 *pr. D. de serv. pr. rust.* (8, 3) *ex Ulp. l.* 2 *inst.* [2]) *malim* inter [3]) §§. 2. 3. = *L.* 1. §. 1. *eod. L.* 1. §. 1. *D. de serv. pr. urb.* (8, 4) *ex Ulp. l.* 2 *inst.* [4]) *Ex Theoph. et Dig.* servitute *ed. Schr.* servitutes *ed. Kr. ex aliis codd. Fortasse secundum quosdam codd. leg.*: inter r. p. servitutes.

Ideo autem hae servitutes praediorum appellantur, quoniam sine praediis constitui non possunt. nemo enim potest servitutem adquirere urbani vel rustici praedii, nisi qui habet praedium, nec quisquam debere, nisi qui habet praedium. Si quis velit vicino aliquod ius constituere, pactionibus atque stipulationibus id efficere debet. [1]potest etiam in testamento quis heredem suum damnare, ne altius aedes[2] tollat, ne luminibus aedium vicini officiat: vel ut patiatur eum tignum in parietem immittere vel stillicidium habere: vel ut patiatur eum per fundum ire, agere aquamve ex eo ducere. 3 4

TIT. IV.

DE USUFRUCTU.

[3]Ususfructus est ius alienis rebus utendifruendi salva rerum substantia. est enim ius in corpore: quo sublato et ipsum tolli necesse est. Ususfructus a proprietate separationem recipit idque pluribus[4] modis accidit. ut ecce si quis alicui usumfructum legaverit; nam heres nudam habet proprietatem, legatarius usumfructum: et contra si fundum legaverit deducto usufructu, legatarius nudam habet proprietatem, heres vero usumfructum: item alii usumfructum, alii deducto eo fundum legare potest. [5]sine testamento vero si quis velit alii usumfructum constituere, pactionibus et stipulationibus id efficere debet. ne tamen in universum inutiles essent proprietates semper abscedente usufructu, placuit, certis modis extingui usumfructum et ad proprietatem reverti. Constituitur autem ususfructus non tantum in fundo et aedibus, verum etiam in servis et iumentis ceterisque rebus, exceptis his, quae ipso usu consumuntur: nam eae neque naturali ratione neque Pr. 1 2

[1]) *fere* = *L.* 16. *D. comm. praed.* (8, 4) *ex Gaii l.* 2 *rer. quot.* [2]) *Theoph. et plerique codd.* altius aedes suas *ex aliis et Dig. ed. Schr.* altius *ex B T*ᵃ *ed. Kr.* [3]) = *L.* 1. 2. *D. de usufr.* (7, 1) *ex Paulli l.* 3 *ad Vitell. et Celsi l.* 18. *Dig.* [4]) *sic infer. codd. et L.* 6 *pr. D. de usufr.* (7, 1) πολλοῖς *Theoph.* plurimis *B T ed. Kr.* [5]) §. 1 *hinc et* §. 2 *init.* — *L.* 3 *pr.* §. 2. *D. de usufr.* (7, 1) *ex Gaii l.* 2 *rer. quot.*

civili recipiunt usumfructum. quo numero sunt vinum, oleum, frumentum, vestimenta. quibus proxima est pecunia numerata: namque in ipso[1] usu adsidua permutatione quodammodo extinguitur. sed utilitatis causa senatus censuit, posse etiam earum rerum usumfructum constitui, ut tamen eo nomine heredi utiliter caveatur. itaque si pecuniae ususfructus legatus sit, ita datur legatario, ut eius fiat, et legatarius satisdat heredi de tanta pecunia restituenda, si morietur aut capite minuetur. ceterae quoque res ita traduntur legatario, ut eius fiant: sed aestimatis his satisdatur, ut, si morietur aut capite minuetur, tanta pecunia restituatur, quanti eae fuerint aestimatae. ergo senatus non fecit quidem earum rerum usumfructum (nec enim poterat), sed per cautionem quasi usumfructum
3 constituit. Finitur autem ususfructus morte fructuarii et duabus capitis deminutionibus, maxima et media, et non utendo per modum et tempus. quae omnia nostra statuit constitutio.[2] item finitur ususfructus, si domino proprietatis ab usufructuario cedatur (nam extraneo cedendo nihil agitur): vel ex contrario si fructuarius proprietatem rei adquisierit, quae res consolidatio appellatur. eo amplius constat, si aedes incendio consumptae fuerint vel etiam terrae motu aut vitio suo corruerint, extingui usumfructum et ne areae quidem usumfru-
4 ctum deberi. Cum autem finitus fuerit ususfructus, revertitur scilicet ad proprietatem et ex eo tempore nudae proprietatis dominus incipit plenam habere in re potestatem.

TIT. V.
DE USU ET HABITATIONE.

Pr. Iisdem istis modis, quibus ususfructus constituitur, etiam nudus usus constitui solet, iisdemque illis modis finitur, qui-
1 bus et ususfructus desinit. Minus autem scilicet iuris in usu est quam in usufructu. namque is, qui fundi nudum usum habet, nihil ulterius habere intellegetur, quam ut oleribus, pomis, floribus, feno, stramentis, lignis ad usum cottidianum

---

[1]) *sic et Theoph. ex vitiosa, ut videtur, scriptura, cum sensus flagitet* et ipsa. [2]) *L.* 16. *C. de usufr.* (3, 33).

utatur: [1] in eoque fundo hactenus ei morari licet, ut neque domino fundi molestus sit neque his, per quos opera rustica fiunt, impedimento sit: nec ulli alii ius, quod habet, aut vendere aut locare aut gratis concedere potest, cum is, qui usumfructum habet, potest haec omnia facere. Item is, qui aedium 2 usum habet, hactenus iuris habere intellegitur, ut ipse tantum habitet, nec hoc ius ad alium transferre potest: et vix receptum videtur, ut hospitem ei recipere liceat et cum uxore sua liberisque suis, item libertis nec non aliis liberis personis, quibus non minus quam servis utitur, habitandi ius habeat et convenienter, si ad mulierem usus aedium pertineat, cum marito habitare ei [2] liceat. Item is, ad quem servi usus per- 3 tinet, ipse tantum operis atque ministerio eius uti potest: ad alium vero nullo modo ius suum transferre ei concessum est. idem scilicet iuris est et in iumento. Sed si pecoris vel ovium 4 usus legatus fuerit, neque lacte neque agnis neque lana utetur usuarius, quia ea in fructu sunt. plane ad stercorandum agrum suum pecoribus uti potest.

Sed si cui habitatio legata sive aliquo modo constituta sit, 5 neque usus videtur neque usus fructus, sed quasi proprium aliquod ius. quam habitationem habentibus propter rerum utilitatem secundum Marcelli sententiam nostra decisione [3] promulgata permisimus non solum in ea degere, sed etiam aliis locare.

Haec de servitutibus et usufructu et usu et habitatione 6 dixisse sufficiat. de hereditate autem et de obligationibus suis locis proponemus. [4] — Exposuimus summatim, quibus modis iure gentium res adquiruntur: modo videamus, quibus modis legitimo et civili iure adquiruntur.

TIT. VI.

DE USUCAPIONIBUS ET LONGI TEMPORIS POSSESSIONIBUS.

Iure civili constitutum fuerat, ut, qui bona fide ab eo, qui Pr. dominus non erat, cum crediderit, eum dominum esse, rem

---

1) = *L.* 11. *D. de usu et hab.* (7, 8) *ex Gaii l.* 2 *rer. quot.* 2) *Theoph. et infer. codd.* habitare *ed. Kr.* 3) *L.* 13. *C. de usufr. et habit.* (3, 33). 4) *Theoph.* proponamus *ed. Kr.*

emerit vel ex donatione aliave qua iusta causa acceperit, is eam rem, si mobilis erat, anno ubique, si immobilis, biennio tantum in Italico solo usucapiat, ne rerum dominia in incerto essent. et cum hoc placitum erat, putantibus antiquioribus, dominis sufficere ad inquirendas res suas praefata tempora, nobis melior sententia resedit, ne domini maturius suis rebus defraudentur neque certo loco beneficium hoc concludatur. et ideo constitutionem [1] super hoc promulgavimus, qua cautum est, ut res quidem mobiles per triennium usucapiantur, immobiles vero per longi temporis possessionem, id est inter praesentes decennio, inter absentes viginti annis usucapiantur et his modis non solum in Italia, sed in omni terra, quae nostro imperio gubernatur, dominium rerum iusta causa possessionis praecedente adquiratur.

1 Sed aliquando etiamsi maxime quis bona fide rem possederit, non tamen illi usucapio ullo tempore procedit, veluti si quis liberum hominem vel rem sacram vel religiosam vel 2 servum fugitivum possideat. Furtivae quoque res et quae vi possessae sunt, nec si praedicto longo tempore bona fide possessae fuerint, usucapi possunt: nam furtivarum rerum lex duodecim tabularum et lex Atinia [2] inhibet usucapionem, vi 3 possessarum lex Iulia et Plautia. [3] Quod autem dictum est furtivarum et vi possessarum rerum usucapionem per legem prohibitam esse, non eo pertinet, ut ne ipse fur quive per vim possidet, usucapere possit: nam his alia ratione usucapio non competit, quia scilicet mala fide possident: sed ne ullus alius, quamvis ab eis bona fide emerit vel ex alia causa acceperit, usucapiendi ius habeat. unde in rebus mobilibus non facile procedit, ut bonae fidei possessori usucapio competat. nam qui alienam rem vendidit vel ex alia causa tradidit, fur-4 tum eius committit. Sed tamen id aliquando aliter se habet. nam si heres, rem defuncto commodatam aut locatam vel apud eum depositam existimans hereditariam esse, bona fide accipienti vendiderit aut donaverit aut dotis nomine dederit, quin

---

1) *L. un. C. de usuc. transf.* (7, 31). 2) *'Ατίλιος νόμος Theoph.* 3) §. 3 *et* 4 *partim* = *Gai.* 2, 49. 50.

is, qui acceperit, usucapere possit, dubium non est, quippe ea res in furti vitium non ceciderit, cum utique heres, qui bona fide tamquam suam alienaverit, furtum non committit. [1]Item si is, ad quem ancillae ususfructus pertinet, partum suum esse credens vendiderit aut donaverit, furtum non committit: furtum enim sine affectu furandi non committitur. Aliis quoque modis accidere potest, ut quis sine vitio furti rem alienam ad aliquem transferat et efficiat, ut a possessore usucapiatur. Quod autem ad eas res, quae solo continentur, expeditius procedit: ut si quis loci vacantis possessionem propter absentiam aut neglegentiam domini, aut quia sine successore decesserit, sine vi nanciscatur. [2]qui quamvis ipse mala fide possidet, quia intellegit, se alienum fundum occupasse, tamen, si alii bona fide accipienti tradiderit, poterit ei longa possessione res adquiri, quia neque furtivum neque vi possessum accepit; abolita est enim quorundam veterum sententia existimantium, etiam fundi locive furtum fieri, et eorum, qui res soli possident, principalibus constitutionibus prospicitur, ne cui longa et indubitata possessio auferri debeat. Aliquando etiam furtiva vel vi possessa res usucapi potest: veluti si in domini potestatem reversa fuerit; tunc enim, vitio rei purgato, procedit eius usucapio. Res fisci nostri usucapi non potest. sed Papinianus scripsit, bonis vacantibus fisco nondum nuntiatis, bona fide emptorem sibi traditam rem ex his bonis usucapere posse: et ita divus Pius et divi[3] Severus et Antoninus rescripserunt. Novissime sciendum est, rem talem esse debere, ut in se non habeat vitium, ut a bona fide emptore usucapi possit vel qui ex alia iusta causa possidet.

(Margin: 7, 8, 9, 10)

11 Error autem falsae causae usucapionem non parit. veluti si quis, cum non emerit, emisse se existimans possideat: vel cum ei donatum non fuerat, quasi ex donatione possideat.

12 Diutina possessio, quae prodesse coeperat defuncto, et heredi et bonorum possessori continuatur, licet ipse sciat, praedium alienum: quodsi ille initium iustum non habuit, he-

---

1) §§. 5. 6 = *Gai.* 2, 50. 2) qui . . . furtum fieri *fere* = *L.* 38. *D. de usurp.* (41, 3) *ex Gaii l.* 2 *rer. quot.* 3) *Theoph. codd. infer.* divus *codd. vet. ed. Kr.*

redi et bonorum possessori, licet ignoranti, possessio non prodest. quod nostra constitutio[1] similiter et in usucapionibus observari constituit, ut tempora continuentur. 13 Inter venditorem quoque et emptorem coniungi tempora, divi[2] Severus et Antoninus rescripserunt.

14 Edicto divi Marci cavetur, eum, qui a fisco rem alienam emit, si post venditionem quinquennium praeterierit, posse dominum rei per exceptionem repellere. constitutio autem divae memoriae Zenonis[3] bene prospexit his, qui a fisco per venditionem vel donationem vel alium titulum aliquid accipiunt, ut ipsi quidem securi statim fiant et victores existant, sive conveniantur sive experiantur: adversus sacratissimum autem aerarium usque ad quadriennium liceat intendere his, qui pro dominio vel hypotheca earum rerum, quae alienatae sunt, putaverint sibi quasdam competere actiones. nostra autem divina constitutio,[4] quam nuper promulgavimus, etiam de his, qui a nostra vel venerabilis Augustae domo aliquid acceperint, haec statuit, quae in fiscalibus alienationibus praefata Zenoniana constitutione[5] continentur.

TIT. VII.
DE DONATIONIBUS.

Pr. Est etiam aliud genus adquisitionis, donatio. Donationum autem duo genera sunt: mortis causa et non mortis causa. 1 Mortis causa donatio est, quae propter mortis fit suspicionem, cum quis ita donat, ut, si quid humanitus ei contigisset, haberet is, qui accepit: sin autem supervixisset, qui donavit, reciperet, vel si eum donationis poenituisset, aut prior deces-

---

1) *L. 1. C. de usuc. transf.* (7, 31). 2) *codd. plerique infer. om. Theoph.* divus *codd. vet. ed. Schr. et Kr.* 3) *L. 2. C. de quadr. praescr.* (7, 37). 4) *L. 3. C. eod.* 5) *codd. infer. Theoph.* praefatae Zenonianae constitutionis *male codd. vet. edd. Schr. et Kr. quasi is genitivus pendeat ab* alienationibus, *nec tam ab ipso imperatore vel Augusta factae alienationes fiscalibus, quam Iustiniani et Zenonis tempore factae sibi opponantur; nam plerique perperam de genitivo pro ablativo posito cogitant.*

serit is, cui donatum sit. hae mortis causa donationes ad exemplum legatorum redactae sunt per omnia. nam cum prudentibus ambiguum fuerat, utrum donationis an legati instar eam obtinere oporteret, et utriusque causae quaedam habebat insignia et alii ad aliud genus eam retrahebant, a nobis constitutum est,[1] ut per omnia fere legatis connumeretur: et sic procedat, quemadmodum eam nostra formavit constitutio. et in summa mortis causa donatio est, cum magis se quis velit habere, quam eum, cui donatur, magisque eum, cui donat, quam heredem suum. sic et apud Homerum Telemachus donat Piraeo:[2]

Πείραι᾽ (οὐ γάρ τ᾽ ἴδμεν, ὅπως ἔσται τάδε ἔργα)·
Εἴ κεν ἐμὲ μνηστῆρες ἀγήνορες ἐν μεγάροισι
Λάθρῃ κτείναντες, πατρώια πάντα δάσωνται,
Αὐτὸν ἔχοντά σε βούλομ᾽ ἐπαυρέμεν, ἤ τινα τῶνδε·
Εἰ δέ κ᾽ ἐγὼ τούτοισι φόνον καὶ κῆρα φυτεύσω,
Δὴ τότε μοι χαίροντι φέρειν πρὸς δώματα χαίρων.

2 Aliae autem donationes sunt, quae sine ulla mortis cogitatione fiunt, quas inter vivos appellamus. quae omnino non comparantur legatis: quae si fuerint perfectae, temere revocari non possunt. perficiuntur autem, cum donator suam voluntatem scriptis aut sine scriptis manifestaverit: et ad exemplum venditionis nostra constitutio[3] eas etiam in se habere necessitatem traditionis voluit, ut, et si non tradantur, habeant plenissimum et perfectum robur et traditionis necessitas incumbat donatori. et cum retro principum dispositiones insinuari eas actis intervenientibus volebant, si maiores ducentorum fuerant solidorum, nostra constitutio[4] et quantitatem usque ad quingentos solidos ampliavit, quam stare et sine insinuatione statuit, et quasdam donationes invenit, quae peni-

---

1) *L.* 4. *C. de don. c. mort.* (8, 56 *al.* 57). 2) *versus sequentes, ex Homer. Od.* 17, 78—83. *restitutos, in archetypo fuisse, tantumque in codd.* (*etiam Theoph.*) *periisse, praeter Theoph.* (*διὰ τούτων τῶν ἐπῶν*) *Graecorum in quibusdam codd. vestigia* (*de quibus vid. Schrad.*) *docent. omisit ed. Kr.* 3) *L.* 35. §. 5. *C. de donat.* (8, 53 *al.* 54). 4) *L.* 36. *C. eod.*

tus insinuationem fieri minime desiderant, sed in se plenissimam habent firmitatem. alia insuper multa ad uberiorem exitum donationum invenimus, quae omnia ex nostris constitutionibus, quas super his posuimus, colligenda sunt. sciendum tamen est, quod, etsi plenissimae sint donationes, tamen si ingrati existant homines, in quos beneficium collatum est, donatoribus per nostram constitutionem[1] licentiam praestavimus certis ex causis eas revocare, ne, qui suas res in alios contulerunt, ab his quandam patiantur iniuriam vel iacturam, secundum enumeratos in nostra constitutione modos.

3 Est et aliud genus inter vivos donationum, quod veteribus quidem prudentibus penitus erat incognitum, postea autem a iunioribus divis principibus introductum est, quod ante nuptias vocabatur et tacitam in se condicionem habebat, ut tunc ratum esset, cum matrimonium fuerit insecutum: ideoque ante nuptias appellabatur, quod ante matrimonium efficiebatur et nunquam[2] post nuptias celebratas talis donatio procedebat. sed primus quidem divus Iustinus, pater noster, cum augeri dotes et post nuptias fuerat permissum, si quid tale evenit, etiam ante nuptias donationem augeri et constante matrimonio sua constitutione[3] permisit: sed tamen nomen inconveniens remanebat, cum ante nuptias quidem vocabatur, post nuptias autem tale accipiebat incrementum. sed nos plenissimo fini tradere sanctiones cupientes et consequentia nomina rebus esse studentes, constituimus,[4] ut tales donationes non augeantur tantum, sed et constante matrimonio initium accipiant et non ante nuptias, sed propter nuptias vocentur et dotibus in hoc exaequentur, ut, quemadmodum dotes et constante matrimonio non solum augentur, sed etiam fiunt, ita et istae donationes, quae propter nuptias introductae sunt, non solum antecedant matrimonium, sed etiam eo contracto et augeantur et constituantur.

4 Erat olim et alius modus civilis adquisitionis per ius adcrescendi, quod est tale: si communem servum habens aliquis

---

[1]) *L.* 10. *C. de revoc. don.* 8, 55 *al.* 56). [2]) *οὐδέποτε Theoph. codd. infer.* nusquam *codd. vet. edd. Schr. et Kr.* [3]) *L.* 19. *C. de don. ante nupt.* (5, 3). [4]) *L.* 20. *C. eod.*

cum Titio, solus libertatem ei imposuit vel vindicta vel testamento, eo casu pars eius amittebatur et socio adcrescebat. sed cum pessimum fuerat exemplo,[1] et libertate servum defraudari et ex ea humanioribus quidem dominis damnum inferri, severioribus autem lucrum adcrescere: hoc quasi invidiae plenum pio remedio per nostram constitutionem[2] mederi necessarium duximus et invenimus viam, per quam et manumissor et socius eius et qui libertatem accepit, nostro fruantur beneficio, libertate cum effectu procedente (cuius favore et antiquos legislatores multa et contra communes regulas statuisse manifestissimum est) et eo, qui eam imposuit, suae liberalitatis stabilitate gaudente et socio indemni conservato pretiumque servi secundum partem dominii, quod nos definivimus, accipiente.

TIT. VIII.
QUIBUS ALIENARE LICET VEL NON.

[3]Accidit aliquando, ut qui dominus sit, alienare non possit et contra qui dominus non sit, alienandae rei potestatem habeat. nam dotale praedium maritus invita muliere per legem Iuliam prohibetur alienare, quamvis ipsius sit, dotis causa ei datum. quod nos, legem Iuliam corrigentes, in meliorem statum deduximus.[4] cum enim lex in soli tantummodo rebus locum habebat, quae Italicae fuerant, et alienationes inhibebat, quae invita muliere fiebant, hypothecas autem earum etiam volente: utrisque remedium imposuimus, ut etiam in eas res, quae in provinciali solo positae sunt, interdicta fiat alienatio vel obligatio et neutrum eorum neque consentientibus mulieribus procedat, ne sexus muliebris fragilitas in perniciem substantiae earum converteretur. [5]Contra autem creditor pignus ex pactione, quamvis eius ea res non sit, alienare potest. sed

Pr. | 1

---

1) *sic ed. Schr. ex quibusdam codd. nec invito Theoph. cf. L. 45. pr. D. de leg.* 2. pessimo fuerat exemplo *ex aliis codd. ed. Kr.* 2) *L.* 1. *C. de comm. servo* (7, 7). 3) *init.* = *Gai.* 2, 62. 63 *mut.* 4) *L.* 1. §. 15. *C. de rei uxor. act.* (5, 13). 5) *init.* = *Gai.* 2, 64 *mut.*

hoc forsitan ideo videtur fieri, quod voluntate debitoris intellegitur pignus alienare, qui ab initio contractus pactus est, ut liceret creditori pignus vendere, si pecunia non solvatur. sed ne creditores ius suum persequi impedirentur neque debitores temere suarum rerum dominium amittere videantur, nostra constitutione[1] consultum est et certus modus impositus est, per quem pignorum distractio possit procedere, cuius tenore utrique parti creditorum et debitorum satis abundeque provisum est. [2]Nunc admonendi sumus, neque pupillum neque pupillam ullam rem sine tutoris auctoritate alienare posse. ideoque si mutuam pecuniam alicui sine tutoris auctoritate dederit, non contrahit obligationem, quia pecuniam non facit accipientis, ideoque vindicari nummi[3] possunt, sicubi extent: sed si nummi, quos mutuos dedit, ab eo, qui accepit, bona fide consumpti sunt, condici possunt, si mala fide, ad exhibendum de his agi potest. at ex contrario omnes res pupillo et pupillae sine tutoris auctoritate recte dari possunt. ideoque si debitor pupillo solvat, necessaria est tutoris auctoritas: alioquin non liberabitur. sed etiam hoc evidentissima ratione statutum est in constitutione, quam ad Caesareenses advocatos ex suggestione Triboniani, viri eminentissimi, quaestoris sacri palatii nostri, promulgavimus,[4] qua dispositum est, ita licere tutori vel curatori debitorem pupillarem solvere, ut prius sententia iudicialis sine omni damno celebrata hoc permittat. quo subsecuto, si et iudex pronuntiaverit et debitor solverit, sequatur huiusmodi solutionem plenissima securitas. sin autem aliter quam disposuimus solutio facta fuerit et pecuniam salvam habeat pupillus aut ex ea locupletior sit et adhuc eandem summam pecuniae petat, per exceptionem doli mali summoveri poterit: quodsi aut male consumpserit aut furto amiserit, nihil proderit debitori doli mali exceptio, sed nihilo minus damnabitur, quia temere sine tutoris auctoritate et non secundum nostram dispositionem solverit. sed ex diverso pupilli vel pupillae solvere sine tutore auctore non possunt, quia id, quod

---

1) *L. 3. C. de iure dom. imp.* (8, 33 *al.* 34). 2) *init.* = *Gai.* 2, 80 . . . 82 *mut.* 3) *codd. infer.* vindicare nummos *codd. vet. ed. Kr.* 4) *L. 25. C. de adm. tut.* (5, 37).

solvunt, non fit accipientis, cum scilicet nullius rei alienatio eis sine tutoris auctoritate concessa est.

TIT. IX.
PER QUAS PERSONAS NOBIS ADQUIRITUR.

[1] Adquiritur nobis non solum per nosmet ipsos, sed etiam per eos, quos in potestate habemus: item per eos servos, in quibus usumfructum habemus: item per homines liberos et servos alienos, quos bona fide possidemus. de quibus singulis diligentius dispiciamus. Igitur liberi vestri utriusque sexus, quos in potestate habetis, olim quidem, quidquid ad eos pervenerat (exceptis videlicet castrensibus peculiis), hoc parentibus suis adquirebant sine ulla distinctione: et hoc ita parentum fiebat, ut esset eis licentia, quod per unum vel unam eorum adquisitum est, alii filio[2] vel extraneo donare vel vendere vel quocumque modo voluerant, applicare. quod nobis inhumanum visum est et generali constitutione[3] emissa et liberis pepercimus et patribus debitum reservavimus. sancitum etenim a nobis est, ut, si quid ex re patris ei obveniat, hoc secundum antiquam observationem totum parenti adquirat (quae enim invidia est, quod ex patris occasione profectum est, hoc ad eum reverti?): quod autem ex alia causa sibi filiusfamilias adquisivit, huius usumfructum quidem patri adquirat,[4] dominium autem apud eum remaneat, ne, quod ei suis laboribus vel prospera fortuna accessit, hoc in alium perveniens, luctuosum ei procedat. Hocque a nobis dispositum est et in ea specie, ubi parens emancipando liberum ex rebus, quae adquisitionem effugiunt, sibi partem tertiam retinere, si voluerat, licentiam ex anterioribus constitutionibus habebat, quasi pro pretio quodammodo emancipationis, et inhumanum quiddam[5] accidebat, ut filius rerum suarum ex hac emancipatione dominio pro parte

Pr | 1 | 2

[1]) *fere* = *Gai.* 2, 86. 87. *L. pr.* 10. *D. de acq. rer. dom.* (41, 1). [2]) *W*ᵇ ἑτέρῳ παιδί *Theoph.* filio *om. alii codd. vet. edd. Schr. et Kr.* [3]) *L.* 6. *C. de bonis, quae lib.* (6, 61). [4]) *Theoph. codd. infer.* adquiret *codd. vet. ed. Kr.* [5]) *codd. infer.* quid vel quidem *vet.* quid *ed. Kr.*

defraudetur et, quod honoris ei ex emancipatione additum est, quod sui iuris effectus est, hoc per rerum deminutionem decrescat. ideoque statuimus, ut parens pro tertia bonorum parte dominii, quam retinere poterat, dimidiam non dominii rerum, sed ususfructus retineat: ita etenim et res intactae apud filium remanebunt et pater ampliore summa fruetur, pro
3 tertia dimidia potiturus. [1]Item vobis adquiritur, quod servi vestri ex traditione nanciscuntur sive quid stipulentur vel ex qualibet alia causa adquirunt. hoc enim vobis et ignorantibus et invitis obvenit. ipse enim servus, qui in potestate alterius est, nihil suum habere potest. sed si heres institutus sit, non alias nisi iussu vestro hereditatem adire potest: et si iubentibus vobis adierit, vobis hereditas adquiritur, perinde ac si vos ipsi heredes instituti essetis. et convenienter scilicet legatum per eos vobis adquiritur. non solum autem proprietas per eos, quos in potestate habetis, adquiritur vobis, sed etiam possessio: cuiuscumque enim rei possessionem adepti fuerint, id vos possidere videmini. unde etiam per eos usucapio vel longi
4 temporis possessio vobis accedit. De his autem servis, in quibus tantum usumfructum habetis, ita placuit, ut, quidquid ex re vestra vel ex operibus suis adquirant, id vobis adiciatur, quod vero extra eas causas persecuti sunt, id ad dominum proprietatis pertineat. itaque si is servus heres institutus sit legatumve quid ei aut donatum fuerit, non usufructuario, sed domino proprietatis adquiritur. idem placet et de eo, qui a vobis bona fide possidetur, sive is liber sit sive alienus servus; quod enim placuit de usufructuario, idem placet et de bona fide possessore. itaque quod extra duas istas causas adquiritur, id vel ad ipsum pertinet, si liber est, vel ad dominum, si servus est. sed bonae fidei possessor cum usuceperit servum, quia eo modo dominus fit, ex omnibus causis per eum sibi adquirere potest: fructuarius vero usucapere non potest, primum quia non possidet, sed habet ius utendifruendi, deinde quia scit, servum alienum esse. non solum autem proprietas per eos servos, in quibus usumfructum habetis vel quos bona

---

[1]) §§. 3. 4. *et* 5 . . . adquiri posse *fere* = *Gai.* 2, 87. 89. 91 . . . 95. *L.* 10. §§. 1 . . . 5. *D. de acq. rer. dom.* (41, 1).

fide possidetis, vel per liberam personam, quae bona fide vobis servit, adquiritur vobis, sed etiam possessio: loquimur autem in utriusque persona secundum definitionem, quam proxime exposuimus, id est si quam possessionem ex re vestra vel ex operibus suis adepti fuerint. Ex his itaque apparet, per 5 liberos homines, quos neque vestro iuri subiectos habetis neque bona fide possidetis, item per alienos servos, in quibus neque usumfructum habetis neque iustam possessionem, nulla ex causa vobis adquiri posse. et hoc est, quod dicitur, per extraneam personam nihil adquiri posse: excepto eo, quod per liberam personam veluti per procuratorem placet non solum scientibus, sed etiam ignorantibus vobis adquiri possessionem secundum divi Severi constitutionem et per hanc possessionem etiam dominium, si dominus fuit, qui tradidit, vel per usucapionem[1] aut longi temporis praescriptionem, si dominus non sit.

[2] Hactenus tantisper admonuisse sufficiat, quemadmodum 6 singulae res adquiruntur: nam legatorum ius, quo et ipso singulae res vobis adquiruntur: item fideicommissorum, ubi singulae res vobis relinquuntur, opportunius inferiori loco referemus. videamus itaque nunc, quibus modis per universitatem res vobis adquiruntur. si cui ergo heredes facti sitis sive cuius bonorum possessionem petieritis vel si quem adrogaveritis vel si cuius bona libertatum conservandarum causa vobis addicta fuerint, eius res omnes ad vos transeunt. ac prius de hereditatibus dispiciamus. quarum duplex condicio est: nam vel ex testamento vel ab intestato ad vos pertinent. et prius est, ut de his dispiciamus, quae vobis ex testamento obveniunt. qua in re necessarium est, initio de ordinandis testamentis exponere.

TIT. X.
DE TESTAMENTIS ORDINANDIS.

Testamentum ex eo appellatur, quod testatio mentis est. Pr.
Sed ut nihil antiquitatis penitus ignoretur, sciendum est, 1

---

[1]) per usucapionem *scripsi ex Theoph.* usucapionem *omnes codd. et edd.* [2]) = *Gai.* 2, 97 . . . 100 *mut.*

olim quidem duo genera testamentorum in usu fuisse, quorum altero in pace et in otio utebantur, quod calatis comitiis appellabatur, altero, cum in proelium exituri essent, quod procinctum dicebatur. accessit deinde tertium genus testamentorum, quod dicebatur per aes et libram, scilicet quia per emancipationem, id est imaginariam quandam venditionem agebatur, quinque testibus et libripende, civibus Romanis puberibus, praesentibus et eo, qui familiae emptor dicebatur. sed illa quidem priora duo genera testamentorum ex veteribus temporibus in desuetudinem abierunt: quod vero per aes et libram fiebat, licet diutius permansit, attamen partim et hoc in usu 2 esse desiit. Sed praedicta quidem nomina testamentorum ad ius civile referebantur. postea vero ex edicto praetoris alia forma faciendorum testamentorum introducta est: iure enim honorario nulla emancipatio desiderabatur, sed septem testium signa sufficiebant, cum iure civili signa testium non erant ne-3 cessaria. Sed cum paulatim tam ex usu hominum quam ex constitutionum emendationibus coepit in unam consonantiam ius civile et praetorium iungi, constitutum est, ut uno eodemque tempore, quod ius civile quodammodo exigebat, septem testibus adhibitis et subscriptione testium, quod ex constitutionibus inventum est, et ex edicto praetoris signacula testamentis imponerentur: ut hoc ius tripertitum esse videatur, ut testes quidem et eorum praesentia uno contextu testamenti celebrandi gratia a iure civili descendant, subscriptiones autem testatoris et testium ex sacrarum constitutionum observatione adhibeantur, signacula autem et numerus testium ex edicto 4 praetoris. Sed his omnibus ex nostra constitutione[1] propter testamentorum sinceritatem, ut nulla fraus adhibeatur, hoc additum est, ut per manum testatoris vel testium nomen heredis exprimatur et omnia secundum illius constitutionis tenorem procedant.

5 Possunt autem testes omnes et uno anulo signare testamentum (quid enim, si septem anuli una sculptura fuerint?) secundum quod Pomponio visum est. sed et alieno quoque 6 anulo licet signare. Testes autem adhiberi possunt ii, cum

---

[1]) *L.* 29. *C. de testam.* (6, 23).

quibus testamenti factio est. sed neque mulier neque impubes neque servus neque mutus neque surdus neque furiosus nec cui bonis interdictum est, nec is, quem leges iubent improbum intestabilemque esse, possunt in numero testium adhiberi. Sed cum aliquis ex testibus testamenti quidem faciendi tempore liber existimabatur, postea vero servus apparuit, tam divus Hadrianus Catonio Vero[1] quam postea divi Severus et Antoninus rescripserunt, subvenire se ex sua liberalitate testamento, ut sic habeatur, atque si, ut oportet, factum esset, cum eo tempore, quo testamentum signaretur, omnium consensu hic testis liberorum loco fuerit nec quisquam esset, qui ei status quaestionem moveat. [2] Pater nec non is, qui in potestate eius est, item duo fratres, qui in eiusdem patris potestate sunt, utrique testes in unum testamentum fieri possunt: quia nihil nocet ex una domo plures testes alieno negotio adhiberi. [3] In testibus autem non debet esse, qui in potestate testatoris est. sed si filiusfamilias de castrensi peculio post missionem faciat testamentum, nec pater eius recte testis adhibetur nec is, qui in potestate eiusdem patris est: reprobatum est enim in ea re domesticum testimonium. Sed neque heres scriptus neque is, qui in potestate eius est, neque pater eius, qui habet eum in potestate, neque fratres, qui in eiusdem patris potestate sunt, testes adhiberi possunt, quia totum hoc negotium, quod agitur testamenti ordinandi gratia, creditur hodie inter heredem et testatorem agi. licet enim id olim ius tale valde[4] conturbatum fuerat et veteres, qui familiae

7

8

9

10

---

[1]) *L.* 1. *C. de testam.* (6, 23). [2]) *fere* = *Ulp.* 20, 6. *L.* 17. *D. de testib.* (22, 5). [3]) = *Gai.* 2, 105. 106 *mut.* [4]) enim totum ius tale *omnes edd. item codd. nisi quod* totum *om.* E^a (*secundum Schrad.*), *in quibusdam post* tale *ponitur. apertum vitium correxi ex Theoph.: εἰ καὶ τὰ μάλιστα γὰρ συνεκέχυτο πάλαι τὸ τοιοῦτον νόμιμον καὶ πολλῆς ἐπεπλήρωτο ταραχῆς, unde apparet, Theophilum* totum (*quod et otiosum et a librariis, quos* id olim ius *offendebat, ad similitudinem antecedentis* totum hoc negotium *effictum est*) *non legisse,* olim *vero et* valde *vel simile quid, quod utrumque et sensus exigit, item* id . . . tale *legisse.* tale *scilicet additum est, quia hoc ius tantum quale antea descriptum est, olim conturbatum erat.* valde *ob similitudinem excidit.*

emptorem et eos, qui per potestatem ei coadunati fuerant, testamentariis testimoniis repellebant, heredi et his, qui coniuncti ei per potestatem fuerant, concedebant testimonia in testamentis praestare, licet hi, qui id permittebant, hoc iure minime abuti debere eos suadebant: tamen nos, eandem observationem corrigentes et, quod ab illis suasum est, in legis necessitatem transferentes, ad imitationem pristini familiae emptoris merito nec heredi, qui imaginem vetustissimi familiae emptoris optinet, nec aliis personis, quae ei, ut dictum est, coniunctae sunt, licentiam concedimus sibi quodammodo testimonia praestare: ideoque nec eiusmodi veterem constitutionem nostro codici inseri permisimus.
11 Legatariis autem et fideicommissariis, quia non iuris successores sunt, et aliis personis eis coniunctis testimonium non denegamus, immo in quadam nostra constitutione [1] et hoc specialiter concessimus, et multo magis his, qui in eorum potestate sunt, vel qui eos habent in potestate, huiusmodi licentiam damus.

12 Nihil autem interest, testamentum in tabulis an in chartis membranisve vel in alia materia fiat.
13 [2] Sed et unum testamentum pluribus codicibus conficere quis potest, secundum optinentem tamen observationem omnibus factis. quod interdum et necessarium est, si quis navigaturus et secum ferre et domi relinquere iudiciorum suorum contestationem velit, vel propter alias innumerabiles causas, quae humanis necessitatibus imminent.
14 Sed haec quidem de testamentis, quae in scriptis conficiuntur. si quis autem voluerit sine scriptis ordinare iure civili testamentum, septem testibus adhibitis et sua voluntate coram eis nuncupata, sciat, hoc perfectissimum testamentum iure civili firmumque constitutum.

---

[1]) *quae non extat in libris repetitae praelectionis codicis, fortasse omissa, quod iam Zenonis const. L.* 22. *C. de testam.* (6, 23) *idem continebat, scilicet ipsis testibus ad testamentum adhibitis, quod velit, relinquere testatori licere; unde sequitur, legatarios recte testes adhiberi. eo vero spectasse etiam hanc Iustiniani constitutionem, Theophilus auctor est.* [2]) = *L.* 24. *D. qui testam. fac.* (28, 1) *ex Florentini l.* 10 *instit., mut.*

TIT. XI.

DE MILITARI TESTAMENTO.

[1] Supra dicta diligens observatio in ordinandis testamentis **Pr.** militibus propter nimiam imperitiam constitutionibus principalibus remissa est. nam quamvis hi neque legitimum numerum testium adhibuerint neque aliam testamentorum sollemnitatem observaverint, recte nihilo minus testantur, videlicet cum in expeditionibus occupati sunt: quod merito nostra constitutio[2] induxit. quoquo enim modo voluntas eius suprema sive scripta inveniatur sive sine scriptura, valet testamentum ex voluntate eius. illis autem temporibus, per quae citra expeditionum necessitatem in aliis locis vel in suis sedibus[3] degunt, minime ad vindicandum tale privilegium adiuvantur: sed testari quidem, et si filiifamilias sunt, propter militiam conceduntur, iure tamen communi, ea observatione et in eorum testamentis adhibenda, quam et in testamentis paganorum proxime exposuimus. [4]Plane de militum testamentis divus Traianus Statilio **1** Severo ita rescripsit: 'Id privilegium, quod militantibus datum est, ut quoquo modo facta ab his testamenta rata sint, sic intellegi debet, ut utique prius constare debeat, testamentum factum esse, quod et sine scriptura a non militantibus quoque fieri potest. is ergo miles, de cuius bonis apud te quaeritur, si convocatis ad hoc hominibus, ut voluntatem suam testaretur, ita locutus est, ut declararet, quem vellet sibi esse heredem et cui libertatem tribuere, potest videri sine scripto hoc modo esse testatus et voluntas eius rata habenda est. ceterum si, ut plerumque sermonibus fieri solet, dixit alicui: EGO TE HEREDEM FACIO aut TIBI BONA MEA RELINQUO, non oportet hoc pro testamento observari. nec ullorum magis interest quam ipsorum, quibus id privilegium datum est, eiusmodi exemplum non admitti: alioquin non difficulter post mortem alicuius mi-

---

1) *init. fere* = *Gai.* 2, 109. 2) *L.* 17. *C. de testam. mil.* (6, 21). 3) *sic B Theoph. coll. Veget. de re mil.* 3, 4. edibus *TC*, *quod vitium etiam irrepsit in L. ult. C. de restit. mil.* (2, 51) *L. ult. C. quib. n. obiic. l. t.* (7, 35). 4) = *L.* 24. *D. de mil. testam.* (29, 1) *ex Florentini l.* 10 *instit.*

litis testes existent,[1] qui adfirment,[2] se audisse dicentem aliquem, relinquere se bona, cui visum sit, et per hoc iudicia
2 vera subvertentur.[3] Quin immo et mutus et surdus miles testa-
3 mentum facere potest.[4] Sed hactenus hoc illis a principalibus constitutionibus conceditur, quatenus militant et in castris degunt: post missionem vero veterani vel extra castra si faciant adhuc militantes testamentum, communi omnium civium Romanorum iure facere debent. et quod in castris fecerint testamentum non communi iure, sed quomodo voluerint, post missionem intra annum tantum valebit. quid igitur, si intra annum quidem decesserit, condicio autem heredi adscripta post annum extiterit? an quasi militis testamentum valeat? et placet, va-
4 lere quasi militis. Sed et si quis ante militiam non iure fecit testamentum et miles factus et in expeditione degens resignavit illud et quaedam adiecit sive detraxit vel alias manifesta est militis voluntas hoc valere volentis, dicendum est, valere testa-
5 mentum quasi ex nova militis voluntate. [5]Denique et si in adrogationem datus fuerit miles vel filiusfamilias emancipatus est, testamentum eius quasi militis ex nova voluntate valet nec videtur capitis deminutione irritum fieri.

6 Sciendum tamen est, quod ad exemplum castrensis peculii tam anteriores leges quam principales constitutiones quibusdam quasi castrensia dederunt peculia, atque eorum[6] quibusdam permissum erat etiam in potestate degentibus testari. quod nostra constitutio[7] latius extendens, permisit omnibus in his tantummodo peculiis testari quidem, sed iure communi: cuius constitutionis tenore perspecto licentia est nihil eorum, quae ad praefatum ius pertinent, ignorare.

---

1) *sic codd. Theoph.* existerent *Dig. edd. Schr. et Kr.* 2) adfirmarent *codd. Dig. edd. Schr. et Kr.* διαβεβαιούμενοι *Theoph.* 3) *sic Theoph.* subvertantur *codd. Dig. edd. Schr. et Kr.* 4) *codd. infer. Theoph.* possunt *codd. vet. ed. Kr.* 5) = *L.* 22. *D. de mil. test.* (29, 1) *ex Marciani l.* 4 *instit., mut.* 7) *scripsi.* ex quorum *B*, et quorum *TC*[b], *ins. C*[a] *καὶ τούτοις Theoph.* quorum *codd. infer. ed. Kr.* 7) *L.* 12. *C. qui testam. fac.* (6, 22).

TIT. XII.

QUIBUS NON EST PERMISSUM TESTAMENTA FACERE.

Non tamen omnibus licet facere testamentum. statim enim hi,[1] qui alieno iuri subiecti sunt, testamenti faciendi ius non habent, adeo quidem ut, quamvis parentes eis permiserint, nihilo magis iure testari possint: exceptis his, quos antea enumeravimus et praecipue militibus, qui in potestate parentum sunt, quibus de eo, quod in castris adquisierint, permissum est ex constitutionibus principum testamentum facere. quod quidem initio tantum militantibus datum est tam ex auctoritate divi Augusti quam Nervae nec non optimi imperatoris Traiani; postea vero subscriptione divi Hadriani etiam dimissis militia, id est veteranis concessum est. itaque si quidem fecerint de castrensi peculio testamentum, pertinebit hoc ad eum, quem heredem reliquerint: si vero intestati decesserint, nullis liberis vel fratribus superstitibus, ad parentes eorum iure communi pertinebit. ex hoc intellegere possumus, quod in castris adquisierit miles, qui in potestate patris est, neque ipsum patrem adimere posse neque patris creditores id vendere vel aliter inquietare neque, patre mortuo, cum fratribus esse commune, sed scilicet proprium eius esse id, quod in castris adquisierit, quamquam iure civili omnium, qui in potestate parentum sunt, peculia perinde in bonis parentum computantur, acsi servorum peculia in bonis dominorum numerantur: exceptis videlicet his, quae ex sacris constitutionibus[2] et praecipue nostris propter diversas causas non adquiruntur. praeter hos igitur, qui castrense peculium vel quasi castrense habent, si quis alius filiusfamilias testamentum fecerit, inutile est, licet suae potestatis factus decesserit. Praeterea testamentum facere non possunt impuberes, quia nullum eorum animi iudicium est; item furiosi, quia mente carent. nec ad rem pertinet, si impubes postea pubes factus aut furiosus postea compos mentis factus fuerit et decesserit. furiosi autem si per id tempus fecerint testa-

[1]) qui . . . possint *fere* = *L.* 6 *pr. D. qui test. fac.* (28, 1) *ex Gaii l.* 17 *ad ed. prov.* [2]) *in titt. C. de bonis mat.* (6, 60) *de bonis, quae lib.* (6, 61).

mentum, quo furor eorum intermissus est, iure testati esse videntur, certe eo, quod ante furorem fecerint, testamento valente: nam neque testamenta recte facta neque aliud ullum negotium recte gestum postea furor interveniens peremit. Item prodigus, cui bonorum suorum administratio interdicta est, testamentum facere non potest, sed id, quod ante fecerit, quam interdictio ei bonorum fiat, ratum est. Item mutus et surdus non semper facere testamentum possunt. utique autem de eo surdo loquimur, qui omnino non exaudit, non qui tarde exaudit: nam et mutus is intellegitur, qui eloqui nihil potest, non qui tarde loquitur. saepe autem etiam litterati et eruditi homines variis casibus et audiendi et loquendi facultatem amittunt: unde nostra constitutio[1] etiam his subvenit, ut certis casibus et modis secundum normam eius possint testari aliaque facere, quae eis permissa sunt. [2]sed si quis post testamentum factum valetudine aut quolibet alio casu mutus aut surdus esse coeperit, ratum nihilo minus eius remanet testamentum. Caecus autem non potest facere testamentum nisi per observationem, quam lex divi Iustini patris mei introduxit. [4]Eius, qui apud hostes est, testamentum, quod ibi fecit, non valet, quamvis redierit: sed quod, dum in civitate fuerat, fecit, sive redierit, valet iure postliminii, sive illic decesserit, valet ex lege Cornelia.

(Marginal section numbers: 2, 3, 4, 5)

TIT. XIII.

DE EXHEREDATIONE LIBERORUM.

Pr. [5]Non tamen, ut omnimodo valeat testamentum, sufficit haec observatio, quam supra exposuimus. sed qui filium in potestate habet, debet curare, ut eum heredem instituat vel exheredem nominatim faciat: alioquin si eum silentio praeterierit, inutiliter testabitur, adeo quidem ut, etsi vivo patre filius mortuus sit, nemo ex eo testamento heres existere pos-

---

1) *L.* 10. *C. qui testam. fac.* (6, 22). 2) *fere* = *L.* 6. §. 1. *D. qui testam. fac.* (28, 1) *ex Gaii l.* 17 *ad ed. prov.* 3) *L.* 8. *C. eod.* (6, 22). 4) *init.* = *L.* 8 *pr. D. eod.* (28, 1) *ex Gaii l. c.* 5) = *Gai.* 2, 115. 123 *mut.*

sit, quia scilicet ab initio non constiterit testamentum. sed non ita de filiabus vel aliis per virilem sexum descendentibus liberis utriusque sexus fuerat antiquitati observatum: sed si non fuerant heredes scripti scriptaeve vel exheredati exheredataeve, testamentum quidem non infirmabatur, ius autem adcrescendi eis ad certam portionem praestabatur. sed nec nominatim eas personas exheredare parentibus necesse erat, sed licebat et inter ceteros hoc facere. [1] Nominatim autem exheredari quis videtur, sive ita exheredetur TITIUS FILIUS MEUS EXHERES ESTO, sive ita FILIUS MEUS EXHERES ESTO non adiecto proprio nomine, scilicet si alius filius non extet. [2] postumi quoque liberi vel heredes institui debent vel exheredari. et in eo par omnium condicio est, quod et in filio postumo et in quolibet ex ceteris liberis sive feminini sexus sive masculini praeterito valet quidem testamentum, sed postea adgnatione postumi sive postumae rumpitur et ea ratione totum infirmatur: ideoque si mulier, ex qua postumus aut postuma sperabatur, abortum fecerit, nihil impedimento [3] est scriptis heredibus ad hereditatem adeundam. sed feminini quidem sexus personae vel nominatim vel inter ceteros exheredari solebant, dum tamen, si inter ceteros exheredentur, aliquid eis legetur, ne videantur per oblivionem praeteritae esse, masculos vero postumos, id est filium et deinceps, placuit non aliter recte exheredari, nisi nominatim exheredentur, hoc scilicet modo: QUICUMQUE MIHI FILIUS GENITUS FUERIT, EXHERES ESTO. Postumorum autem loco sunt et hi, qui in sui heredis 2 locum succedendo quasi adgnascendo fiunt parentibus sui heredes. ut ecce si quis filium et ex eo nepotem neptemve in potestate habeat, quia filius gradu praecedit, is solus iura sui heredis habet, quamvis nepos quoque et neptis ex eo in eadem potestate sunt: sed si filius eius vivo eo moriatur aut qualibet alia ratione exeat de potestate eius, incipit nepos neptisve in eius locum succedere et eo modo iura suorum heredum quasi

1) *partim* = *Gai.* 2, 127. 2) = *Gai.* 2, 130. 131. *rest.* ...134 *rest. haec etiam ex L.* 13. *D. de iniusto rupto* (28, 3). 3) impedimentum *ex codd. vet. ed. Kr.* 4) loco *ex codd. vet. ed. Kr.*

adgnatione nanciscuntur. ne ergo eo modo rumpatur eius testamentum, sicut ipsum filium vel heredem instituere vel nominatim exheredare debet testator, ne non iure faciat testamentum, ita et nepotem neptemve ex filio necesse est ei vel heredem instituere vel exheredare, ne forte, vivo eo filio mortuo, succedendo in locum eius nepos neptisve quasi adgnatione rumpant testamentum. idque lege Iunia[1] Velleia provisum est, in qua simul exheredationis modus ad similitudinem

3 postumorum demonstratur. [2]Emancipatos liberos iure civili neque heredes instituere neque exheredare necesse est, quia non sunt sui heredes. sed praetor omnes tam feminini sexus quam masculini, si heredes non instituantur, exheredari iubet, virilis sexus nominatim, feminini vero et inter ceteros. quodsi neque heredes instituti fuerint neque ita, ut diximus, exheredati, promittit praetor eis contra tabulas testamenti bonorum

4 possessionem. [3]Adoptivi liberi quamdiu sunt in potestate patris adoptivi, eiusdem iuris habentur, cuius sunt iustis nuptiis quaesiti: itaque heredes instituendi vel exheredandi sunt secundum ea, quae de naturalibus exposuimus: emancipati vero a patre adoptivo neque iure civili neque quod ad edictum praetoris attinet, inter liberos numerantur. qua ratione accidit, ut ex diverso quod ad naturalem parentem attinet, quamdiu quidem sint in adoptiva familia, extraneorum numero habeantur, ut eos neque heredes instituere neque exheredare necesse sit. cum vero emancipati fuerint ab adoptivo patre, tunc incipiunt in ea causa esse, in qua futuri essent, si ab ipso natu-

5 rali patre emancipati fuissent. Sed haec vetustas introducebat. nostra vero constitutio[4] inter masculos et feminas in hoc iure nihil interesse existimans, quia utraque persona in hominum procreatione similiter naturae officio fungitur et lege antiqua duodecim tabularum omnes similiter ad successiones ab intestato vocabantur, quod et praetores postea secuti esse videntur, ideo simplex ac simile ius et in filiis et in filiabus et in ceteris descendentibus per virilem sexum personis non solum

---

1) Iulia *C*ᵃ *Theoph.* 2) = *Gai.* 1, 135. 3) *Gai.* 1, 136. 137 *mut.* 4) *L.* 4. *C. de lib. praet.* (6, 28).

natis, sed etiam postumis introduxit, ut omnes, sive sui sive emancipati sunt, aut heredes instituantur aut[1] nominatim exheredentur et eundem habeant effectum circa testamenta parentum suorum infirmanda et hereditatem auferendam, quem filii sui vel emancipati habent, sive iam nati sunt sive adhuc in utero constituti, postea nati sunt. circa adoptivos autem certam induximus divisionem, quae constitutione nostra,[2] quam super adoptivis tulimus, continetur. Sed si expeditione occupatus miles testamentum faciat et liberos suos iam natos vel postumos nominatim non exheredaverit, sed silentio praeterierit, non ignorans, an habeat liberos, silentium eius pro exheredatione nominatim facta valere constitutionibus principum cautum est. Mater vel avus maternus necesse non habent liberos suos aut heredes instituere aut exheredare, sed possunt eos omittere. nam silentium matris aut avi materni ceterorumque per matrem ascendentium tantum facit, quantum exheredatio patris. neque enim matri filium filiamve neque avo materno nepotem neptemve ex filia, si eum eamve heredem non instituat, exheredare necesse est, sive de iure civili quaeramus, sive de edicto praetoris, quo praeteritis liberis contra tabulas bonorum possessionem promittit. sed aliud eis adminiculum servatur, quod paulo post vobis manifestum fiat.

6

7

TIT. XIV.
DE HEREDIBUS INSTITUENDIS.

Heredes instituere permissum est tam liberos homines quam servos tam proprios quam alienos. proprios autem olim quidem secundum plurium sententias non aliter quam cum libertate recte instituere licebat. hodie vero etiam sine libertate ex nostra constitutione[3] heredes eos instituere permissum est. quod non per innovationem induximus, sed quoniam et aequius erat et Atilicino placuisse Paulus suis libris, quos tam

Pr.

---

[1]) *T*[b] *WE Theoph. et plerique codd. infer.* et (*omissis illis* aut h. i. aut) *BC ed. Kr.* [2]) *plerique codd. infer.* constitutioni nostrae *codd. vet. edd. Schr. et Kr. est L.* 10. *C. de adopt.* (7, 47 *al.* 48). [3]) *L.* 5. *C. de necessar. hered.* (6, 27).

ad Masurium Sabinum quam ad Plautium scripsit, refert. proprius autem servus etiam is intellegitur, in quo nudam proprietatem testator habet, alio usumfructum habente. [1] est autem casus, in quo nec cum libertate utiliter servus a domina heres instituitur, ut constitutione divorum Severi et Antonini cavetur, cuius verba haec sunt: 'Servum adulterio maculatum non iure testamento manumissum ante sententiam ab ea muliere videri, quae rea fuerat eiusdem criminis postulata, rationis est: quare sequitur, ut in eundem a domina collata institutio nullius momenti habeatur.' alienus servus etiam is intel-
1 legitur, in quo usumfructum testator habet. [2] Servus autem a domino suo heres institutus, si quidem in eadem causa manserit, fit ex testamento liber heresque necessarius. si vero a vivo testatore manumissus fuerit, suo arbitrio adire hereditatem potest, quia non fit necessarius, cum utrumque ex domini testamento non consequitur. quodsi alienatus fuerit, iussu novi domini adire hereditatem debet et ea ratione per eum dominus fit heres: nam ipse alienatus neque liber neque heres esse potest, etiamsi cum libertate heres institutus fuerit: destitisse etenim a libertatis datione videtur dominus, qui eum alienavit. alienus quoque servus heres institutus si in eadem causa duraverit, iussu domini adire hereditatem debet. si vero alienatus fuerit aut vivo testatore aut post mortem eius, antequam adeat, debet iussu novi domini adire. at si manumissus est vivo testatore vel mortuo, antequam adeat, suo arbitrio
2 adire hereditatem potest. Servus alienus post domini mortem recte heres instituitur, quia et cum hereditariis servis est testamenti factio: nondum enim adita hereditas personae vicem sustinet, non heredis futuri, sed defuncti, cum et eius, qui in
3 utero est, servus recte heres instituitur. Servus plurium, cum quibus testamenti factio est, ab extraneo institutus heres unicuique dominorum, cuius iussu adierit, pro portione dominii adquirit hereditatem.

4 Et unum hominem et plures in infinitum, quot quis velit,

---

[1]) *fere* = *L.* 48. §. 2. *D. de her. inst.* (48, 5) *ex Marciani l.* 4 *instit.* [2]) = *Gai.* 2, 188. 189 *mut.*

heredes facere licet. [1]Hereditas plerumque dividitur in duo- 5 decim uncias, quae assis appellatione continentur. habent autem et hae partes propria nomina ab uncia usque ad assem, ut puta haec: uncia, sextans,[2] quadrans, triens, quincunx, semis, septunx, bes, dodrans, dextans, deunx, as. non autem utique duodecim uncias esse oportet. nam tot unciae assem efficiunt, quot testator voluerit, et si unum tantum quis ex semisse verbi gratia heredem scripserit, totus as in semisse erit: neque enim idem ex parte testatus et ex parte intestatus decedere potest, nisi sit miles, cuius sola voluntas in testando spectatur. et e contrario potest quis in quantascumque voluerit plurimas uncias suam hereditatem dividere. Si plures in- 6 stituantur, ita demum partium distributio necessaria est, si nolit testator eos ex aequis partibus heredes esse: satis enim constat, nullis partibus nominatis, aequis ex partibus eos heredes esse. partibus autem in quorundam personis expressis, si quis alius sine parte nominatus erit, si quidem aliqua pars assi deerit, ex ea parte heres fit, et si plures sine parte scripti sunt, omnes in eadem parte concurrent. si vero totus as completus sit, in partem dimidiam vocantur[3] et ille vel illi omnes in alteram dimidiam. nec interest, primus an medius an novissimus sine parte scriptus sit: ea enim pars data intellegitur, quae vacat. Videamus, si pars aliqua vacet nec tamen quis- 7 quam sine parte heres institutus sit, quid iuris sit? veluti si tres ex quartis partibus heredes scripti sunt. et constat, vacantem partem singulis tacite pro hereditaria parte accedere et perinde haberi, ac si ex tertiis partibus heredes scripti essent: et ex diverso si plus asse in portionibus sit,[4] tacite singulis decrescere, ut, si verbi gratia quattuor ex tertiis partibus he-

---

[1]) *init.* = *L.* 50. §. 2. *D. de her. inst.* (28, 5) *ex Ulp. l.* 6 *reg.* [2]) *nonnulli codd. infer. Theoph.* uncia *om. codd. vet. Dig. edd. Schr. et Kr. sed* sexunx vel sextans *T*[a] secunx sextans *C*, *ubi prior vox ex* hec uncia *videtur enata.* [3]) *T et cf. Theoph. sed post* partem *videtur* ii *excidisse*. vocatur *ABC ed. Kr.* [4]) *scripsi.* si plus in p. sit *A ed. Kr.* si plures in p. sit (sint *T ed. Schr.*) *TC. verum demonstrat Theoph.: ὑπερέβην τὰς δυώδεκα οὐγκίας. cf. L.* 18. *D. de her. inst.* (28, 5).

redes scripti sint, perinde habeantur, ac si unusquisque ex
8 quarta parte scriptus fuisset. Et si plures unciae quam duodecim distributae sunt, is, qui sine parte institutus est, quod dipondio deest, habebit: idemque erit, si dipondius expletus sit. quae omnes partes ad assem postea revocantur, quamvis sint plurium unciarum.

9 Heres et pure et sub condicione institui potest. ex certo tempore aut ad certum tempus non potest, veluti POST QUINQUENNIUM QUAM MORIAR vel EX KALENDIS ILLIS aut USQUE AD KALENDAS ILLAS HERES ESTO: diemque[1] adiectum pro supervacuo haberi placet et perinde esse, ac si pure heres in-
10 stitutus esset. Impossibilis condicio in institutionibus et legatis nec non in fideicommissis et libertatibus pro non scripto
11 habetur. Si plures condiciones institutioni adscriptae sunt, si quidem coniunctim, ut puta SI ILLUD ET ILLUD FACTUM ERIT, omnibus parendum est: si separatim, veluti SI ILLUD AUT ILLUD FACTUM ERIT, cui libet obtemperare satis est.

12 Hi, quos numquam testator vidit, heredes institui possunt, veluti si fratris filios peregri natos ignorans, qui essent, heredes instituerit: ignorantia enim testantis inutilem institutionem non facit.

TIT. XV.

DE VULGARI SUBSTITUTIONE.

Pr. [2]Potest autem quis in testamento suo plures gradus heredum facere, ut puta SI ILLE HERES NON ERIT, ILLE HERES ESTO: et deinceps, in quantum velit, testator substituere potest et novissimo loco in subsidium vel servum necessarium he-
1 redem instituere. Et plures in unius locum possunt substitui, vel unus in plurium, vel singuli singulis, vel invicem ipsi, qui
2 heredes instituti sunt. Et si ex disparibus partibus heredes scriptos invicem substituerit et nullam mentionem in substitutione habuerit partium, eas videtur partes in substitutione dedisse,

---

[1]) *sic B T C Theoph. ed. Kr.* denique *A codd. infer. ed. Schr.* [2]) *pr.* §. 1. = *L.* 36. *D. de vulg. et pup.* (28, 6) *ex Marciani l.* 4 *instit.*

quas in institutione expressit: et ita divus Pius rescripsit. Sed 3 si instituto heredi et coheredi suo substituto dato alius substitutus fuerit, divi Severus et Antoninus sine distinctione rescripserunt, ad utramque partem substitutum admitti. Si servum 4 alienum quis patremfamilias arbitratus, heredem scripserit et, si heres non esset, Maevium ei substituerit isque servus iussu domini adierit hereditatem, Maevius in partem admittitur. illa enim verba SI HERES NON ERIT in eo quidem, quem alieno iuri subiectum esse testator scit, sic accipiuntur: si neque ipse heres erit neque alium heredem effecerit: in eo vero, quem patremfamilias esse arbitratur, illud significant: si hereditatem sibi eive, cuius iuri postea subiectus esse coeperit, non adquisierit. [1] idque Tiberius [2] Caesar in persona Parthenii servi sui constituit.

TIT. XVI.

DE PUPILLARI SUBSTITUTIONE.

[3] Liberis suis impuberibus, quos in potestate quis habet, Pr. non solum ita, ut supra diximus, substituere potest, id est ut, si heredes ei non extiterint, alius ei sit heres, sed eo amplius ut et, si heredes ei extiterint et adhuc impuberes mortui fuerint, sit eis aliquis heres. veluti si quis dicat hoc modo: TITIUS FILIUS MEUS HERES MIHI ESTO: SI FILIUS MEUS HERES MIHI NON ERIT, SIVE HERES ERIT ET PRIUS MORIATUR, QUAM IN SUAM TUTELAM VENERIT (id est pubes factus sit), TUNC SEIUS HERES ESTO. quo casu si quidem non extiterit heres filius, tunc substitutus patri fit heres: si vero extiterit heres filius et ante pubertatem decesserit, ipsi filio fit

---

1) *cf. L.* 40. 41. *D. eod.* 2) *sic B Dig.* titus *cum TC plerique codd. infer.* pius *unus infer. cod. complures Theophili.* *ἀντονῖνος ceteri Theophili. ergo nota* TI. (= *Tiberius*) *male explicata et perscripta* TITUS *idque male lectum et scriptum* pius *in eo libro, quo utebatur Theophilus, antequam hae institutiones perficerentur et in publicum ederentur, in causa fuit, ut Theophilus, re non accurate indagata, ad Antoninum Pium hoc referret.* 3) *pr.* . . . heres substitutus *fere* = *Gai.* 2, 179. 180 *med.*

heres substitutus. nam moribus institutum est, ut, cum eius aetatis sunt, in qua ipsi sibi testamentum facere non possunt, 1 parentes eis faciant. Qua ratione excitati, etiam constitutionem [1] in nostro posuimus codice, qua prospectum est, ut, si mente captos habeant filios vel nepotes vel pronepotes cuiuscumque sexus vel gradus, liceat eis, etsi puberes sint, ad exemplum pupillaris substitutionis certas personas substituere: sin autem resipuerint, eandem substitutionem infirmari, et hoc ad exemplum pupillaris substitutionis, quae, postquam pupil-2 lus adoleverit, infirmatur. [2]*Igitur* in pupillari substitutione secundum praefatum modum ordinata duo quodammodo sunt testamenta, alterum patris, alterum filii, tamquam si ipse filius sibi heredem instituisset: aut certe unum est testamentum 3 duarum causarum, id est duarum hereditatum. [3]Sin autem quis ita formidolosus sit, ut timeret, ne filius eius pupillus adhuc ex eo, quod palam substitutum accepit, post obitum eius periculo insidiarum subiceretur: vulgarem quidem substitutionem palam facere et in primis testamenti partibus debet, illam autem substitutionem, per quam et si heres extiterit pupillus et intra pubertatem decesserit, substitutus vocatur, separatim in inferioribus partibus scribere eamque partem proprio lino propriaque cera consignare et in priore parte testamenti cavere, ne inferiores tabulae vivo filio et adhuc impubere aperiantur. illud palam est, non ideo minus valere substitutionem impuberis filii, quod in iisdem tabulis scripta sit, quibus sibi quisque heredem instituisset, quamvis hoc pupillo periculosum sit. 4 [4]Non solum autem heredibus institutis impuberibus liberis ita substituere parentes possunt, ut et si heredes eis extiterint et ante pubertatem mortui fuerint, sit eis heres is, quem ipsi voluerint, sed etiam exheredatis. itaque eo casu si quid pupillo ex hereditatibus legatisve aut donationibus propinquorum atque amicorum adquisitum fuerit, id omne ad substitutum pertinet. [5] quaecumque diximus de substitutione impuberum liberorum

---

1) *L.* 9. *C. de impub. et aliis* (6, 26). 2) *fere* = *Gai.* 2, 180 *med.* 3) = *Gai.* 2, 181 *mut.* 4) *fere* = *Gai.* 2, 182. 183. 5) *sic quidam codd. infer. cum Gaio et Theoph.* *ἐλεύσεται* pertineat *codd. vet. edd. Schr. et Kr.*

vel heredum institutorum vel exheredatorum, eadem etiam de postumis intellegimus. Liberis autem suis testamentum facere 5 nemo potest, nisi et sibi faciat: nam pupillare testamentum pars et sequela est paterni testamenti, adeo ut, si patris testamentum non valeat, ne filii quidem valebit. [1] Vel singulis 6 autem liberis vel qui eorum novissimus impubes morietur, substitui potest. singulis quidem, si neminem eorum intestato decedere voluit: novissimo, si ius legitimarum hereditatium integrum inter eos custodiri velit. Substituitur autem impu- 7 beri aut nominatim, veluti TITIUS, aut generaliter QUISQUIS MIHI HERES ERIT: quibus verbis vocantur ex substitutione, impubere filio mortuo, qui et scripti sunt heredes et extiterunt, et pro qua parte heredes facti sunt. Masculo igitur usque ad 8 quattuordecim annos substitui potest, feminae usque ad duodecim annos: et si hoc tempus excesserit, substitutio evanescit. [2] Extraneo vero vel filio puberi heredi instituto ita substituere 9 nemo potest, ut, si heres extiterit et intra aliquod tempus decesserit, alius ei sit heres: sed hoc solum permissum est, ut eum per fideicommissum testator obliget, alii hereditatem eius vel totam vel pro parte restituere: quod ius quale sit, suo loco trademus.

TIT. XVII.

QUIBUS MODIS TESTAMENTA INFIRMANTUR.

Testamentum iure factum usque eo valet, donec rumpatur Pr. irritumve fiat. Rumpitur autem testamentum, cum in eodem 1 statu manente testatore ipsius testamenti ius vitiatur. [3] si quis enim post factum testamentum adoptaverit sibi filium per imperatorem eum, qui sui iuris est, aut per praetorem secundum nostram constitutionem eum, qui in potestate parentis fuerit, testamentum eius rumpitur quasi adgnatione sui heredis. Posteriore quoque testamento, quod iure perfectum est, supe- 2 rius rumpitur. nec interest, an extiterit aliquis heres ex eo, an non extiterit: hoc enim solum spectatur, an aliquo casu

---

[1]) = *L.* 37. *D. de vulg. et pup.* (28, 6) *ex Florentini l.* 10 *instit.* [2]) *fere* = *Gai.* 184. [3]) §§. 1. 2. = *Gai.* 2. 138. 144 *mut.*

existere potuerit.[1] ideoque si quis aut noluerit heres esse, aut vivo testatore aut post mortem eius, antequam hereditatem adiret, decesserit, aut condicione, sub qua heres institutus est, defectus sit, in his casibus paterfamilias intestatus moritur: nam et prius testamentum non valet, ruptum a posteriore, et posterius aeque nullas vires habet, cum ex eo nemo heres ex-
3 titerit. Sed si quis, priore testamento iure perfecto, posterius aeque iure fecerit, etiamsi ex certis rebus in eo heredem instituerit, superius testamentum sublatum esse divi Severus et Antoninus rescripserunt. cuius constitutionis inseri verba iussimus, cum aliud quoque praeterea in ea constitutione expressum est. 'Imperatores Severus et Antoninus Cocceio Campano. Testamentum secundo loco factum, licet in eo certarum rerum heres scriptus sit, iure valere, perinde ac si rerum mentio facta non esset, sed teneri heredem scriptum, ut, contentus rebus sibi datis, aut suppleta quarta ex lege Falcidia, hereditatem restituat his, qui in priore testamento scripti fuerant, propter inserta verba secundo testamento, quibus, ut valeret prius testamentum, expressum est, dubitari non oportet.' et
4 ruptum quidem testamentum hoc modo efficitur. [2] Alio quoque modo testamenta iure facta infirmantur, veluti cum is, qui fecerit testamentum, capite deminutus sit. quod quibus modis
5 accidit, primo libro rettulimus. Hoc autem casu irrita fieri testamenta dicuntur, cum alioquin et quae rumpantur, irrita fiunt, et quae statim ab initio non iure fiunt, irrita sunt: et ea, quae iure facta sunt, postea propter capitis deminutionem irrita fiunt, possumus nihilo minus rupta dicere. sed quia sane commodius erat singulas causas singulis appellationibus distingui, ideo quaedam non iure facta dicuntur, quaedam iure
6(5) facta rumpi vel irrita fieri. Non tamen per omnia inutilia sunt ea testamenta, quae ab initio iure facta propter capitis deminutionem irrita facta sunt. nam si septem testium signis signata sunt, potest scriptus heres secundum tabulas testamenti bonorum possessionem agnoscere, si modo defunctus et civis Romanus et suae potestatis mortis tempore fuerit: nam si ideo

1) *fere* = *L.* 29. *D. ad SC. Trebell.* (36, 1) *ex Marciani l.* 4 *instit.* 2) §§. 4 . . . 6 *fere* = *Gai.* 2, 145 . . . 147.

irritum factum sit testamentum, quod civitatem vel etiam libertatem testator amisit, aut quia in adoptionem se dedit et mortis tempore in adoptivi patris potestate sit, non potest scriptus heres secundum tabulas bonorum possessionem petere. Ex eo (6) 7 autem solo non potest infirmari testamentum, quod postea testator id noluit valere: plusque adeo,[1] etsi quis post factum prius testamentum posterius facere coeperit et aut mortalitate praeventus, aut quia eum eius rei poenituit, id non perfecisset, divi Pertinacis oratione cautum est, ne alias tabulae priores iure factae irritae fiant, nisi sequentes iure ordinatae et perfectae fuerint. nam imperfectum testamentum sine dubio nullum est. Eadem oratione expressit, non admissurum se here- (7) 8 ditatem eius, qui litis causa principem heredem reliquerit, neque tabulas non legitime factas, in quibus ipse ob eam causam heres institutus erat, probaturum neque ex nuda voce heredis nomen admissurum neque ex ulla scriptura, cui iuris auctoritas desit, aliquid adepturum. secundum haec divi quoque Severus et Antoninus saepissime rescripserunt: 'licet enim,' inquiunt, 'legibus soluti sumus, attamen legibus vivimus.'

TIT. XVIII.

DE INOFFICIOSO TESTAMENTO.

Quia plerumque parentes sine causa liberos suos vel ex- Pr. heredant vel omittunt, inductum est, ut de inofficioso testamento agere possint liberi, qui queruntur, aut inique se exheredatos aut inique praeteritos, [2] hoc colore, quasi non sanae

---

1) *scripsi* usque adeo ut *omnes codd. edd. sed τὸ πλέον φημὶ absolute Theoph., ut* pl- *propter antecedens* vale-re *excidisse appareat. sed et* ut *librariis deberi, praeter in fine sequens* cautum est *docet omissum in plerisque codd. proxime sequens* et, *mutatum sc. ab iis post* usque adeo *in* ut. *de constructione cf. Plaut. Truc.* 2, 1, 5. magisque adeo ei consiliarius hic amicus est, quam auxiliarius *aliaque exempla, quae exhibet Handii Tursellin. I. p.* 147. plus cautum est *dictum, ut* plus arbitror, plus dicitur *aliaque notissima.* 2) *fere* = *L.* 2. *D. de inoff. test.* (5, 2) *ex Marciani l.* 4 *instit.*

mentis fuerunt, cum testamentum ordinarent. sed hoc dicitur, non quasi vere furiosus[1] sit, sed recte quidem fecit testamentum, non autem ex officio pietatis: nam si vere furiosus est, 1 nullum est testamentum. Non tantum autem liberis permissum est parentum testamentum inofficiosum accusare, verum etiam parentibus liberorum. soror autem et frater turpibus personis scriptis heredibus ex sacris constitutionibus praelati sunt: non ergo contra omnes heredes agere possunt. ultra fratres et sorores cognati nullo modo aut agere possunt aut 2 agentes vincere. Tam autem naturales liberi, quam secundum nostrae constitutionis[2] divisionem adoptati ita demum de inofficioso testamento agere possunt, si nullo alio iure ad bona defuncti venire possunt. nam qui alio iure veniunt ad totam hereditatem vel partem eius, de inofficioso agere non possunt. postumi quoque, qui nullo alio iure venire possunt, de inof- 3 ficioso agere possunt. Sed haec ita accipienda sunt, si nihil eis penitus a testatoribus testamento relictum est. quod nostra constitutio[3] ad verecundiam naturae introduxit. sin vero quantacumque pars hereditatis vel res eis fuerit relicta, de inofficioso[4] querela quiescente, id, quod eis deest, usque ad quartam legitimae partis repletur, licet non fuerit adiectum, boni 4 viri arbitratu debere eam repleri. Si tutor nomine pupilli, cuius tutelam gerebat, ex testamento patris sui legatum acceperit, cum nihil erat ipsi tutori relictum a patre suo, nihilo minus possit nomine suo de inofficioso patris testamento agere. 5 Sed et si e contrario pupilli nomine, cui nihil relictum fuerit, de inofficioso egerit et superatus est, ipse quod sibi in eodem 6 testamento legatum relictum est, non amittit. Igitur quartam quis debet habere, ut de inofficioso testamento agere non possit: sive iure hereditario sive iure legati vel fideicommissi, vel si mortis causa ei quarta donata fuerit, vel inter vivos in his tantummodo casibus, quorum nostra constitutio[5] mentionem 7 facit, vel aliis modis, qui constitutionibus continentur. Quod

---

1) *excidisse videtur* testatus *cf. Dig. et Theoph.* 2) *L.* 10. *C. de adopt.* (8, 47 *al.* 48). 3) *L.* 30. *C. de inoff. test.* (3, 28). 4) de inofficioso *Theoph. et quidam codd. infer.* de inofficiosi *codd. vet. ed. Kr.* inofficiosi *alii ed. Schr.* 5) *L.* 35. §. 2. *C. de inoff. test.* (3, 28).

autem de quarta diximus, ita intellegendum est, ut, sive unus fuerit sive plures, quibus agere de inofficioso testamento permittitur, una quarta eis dari possit, ut pro rata distribuatur eis, id est pro virili portione, quarta.

TIT. XIX.
DE HEREDUM QUALITATE ET DIFFERENTIA.

[1] Heredes autem aut necessarii dicuntur aut sui et necessarii aut extranei. Necessarius heres est servus heres institutus: ideo sic appellatur, quia, sive velit sive nolit, omnimodo post mortem testatoris protinus liber et necessarius heres fit. unde qui facultates suas suspectas habent, solent servum suum primo aut secundo vel etiam ulteriore gradu heredem instituere, ut, si creditoribus satis non fiat, potius eius heredis bona quam ipsius testatoris a creditoribus possideantur vel distrahantur vel inter eos dividantur. pro hoc tamen incommodo illud ei commodum praestatur, ut ea, quae post mortem patroni sui sibi adquisierit, ipsi reserventur: et quamvis non sufficiant bona defuncti creditoribus, iterum ex ea causa res eius, quas sibi adquisierit, non veneunt. Sui autem et necessarii heredes sunt veluti filius, filia, nepos neptisque ex filio et deinceps ceteri liberi, qui modo in potestate morientis fuerint. sed ut nepos neptisve sui heredes sint, non sufficit, eum eamve in potestate avi mortis tempore fuisse, sed opus est, ut pater eius vivo patre suo desierit suus heres esse, aut morte interceptus aut qualibet alia ratione liberatus potestate: tunc enim nepos neptisve in locum patris sui succedit. sed sui quidem heredes ideo appellantur, quia domestici heredes sunt et vivo quoque patre quodammodo domini existimantur. unde etiam, si quis intestatus mortuus sit, prima causa est in successione liberorum. necessarii vero ideo dicuntur, quia omnimodo, sive velint sive nolint, tam ab intestato quam ex testamento heredes fiunt. sed his praetor permittit volentibus abstinere se ab hereditate, ut potius pa-

Pr. 1 2

---

[1]) *pr.* §§. 1...4 *fere* = *Gai.* 2, 152...158.

rentis quam ipsorum bona similiter [1] a creditoribus possideantur.

3 [2] Ceteri, qui testatoris iuri subiecti non sunt, extranei heredes appellantur. itaque liberi quoque nostri, qui in potestate nostra non sunt, heredes a nobis instituti, extranei heredes videntur. qua de causa et qui heredes a matre instituuntur, eodem numero sunt, quia feminae in potestate liberos non habent. servus quoque a domino heres institutus et post testamentum factum ab eo manumissus eodem numero habetur. 4 [3] In extraneis heredibus illud observatur, ut sit cum eis testamenti factio, sive ipsi heredes instituantur sive hi, qui in potestate eorum sunt. et id duobus temporibus inspicitur, testamenti quidem facti, ut constiterit institutio, mortis vero testatoris, ut effectum habeat. hoc amplius et cum adit [4] hereditatem, esse debet cum eo testamenti factio, sive pure sive sub condicione heres institutus sit: nam ius heredis eo vel maxime tempore inspiciendum est, quo adquirit hereditatem. medio autem tempore inter factum testamentum et mortem testatoris vel condicionem institutionis existentem mutatio iuris heredi non nocet, quia, ut diximus, tria tempora inspici debent. testamenti autem factionem non solum is habere videtur, qui testamentum facere potest, sed etiam qui ex alieno testamento vel ipse capere potest vel alii adquirere, licet non potest facere testamentum. [5] et ideo et furiosus et mutus et postumus et infans et filiusfamilias et servus alienus testamenti factionem habere dicuntur: licet enim testamentum facere non possunt, attamen ex testamento vel sibi vel alii adquirere possunt. 5 [6] Extraneis autem heredibus deliberandi potestas est de

---

[1]) *i. e. consequenter,* τοίνυν *Theoph. nec igitur mutandum. imperator ait: ut sui ab omni hereditatis re ac lucro abstinebant, similiter nec damno eius afficiebantur, sed id commodi ferebant, ut non sua sed parentis bona a creditoribus possiderentur.* [2]) *fere* = *Gai.* 2, 161. [3]) §. 4 ... inspici debent *fere* = *L.* 49. §. 1. *D. de hered. inst.* (28, 5) *ex Florentini l.* 10 *instit.* [4]) *B* (*sec. Schr.*) *cum Theoph.* adierit *ed. Schr.* adiit *ed. Kr. ex aliis codd.* [5]) *fere* = *L.* 16 *pr. D. qui testam. fac.* (28, 1) *ex Pomponii l. sing. reg.* [6]) §§. 5. 6. = *Gai.* 2, 162. 163 *in fine mut.*

adeunda hereditate vel non adeunda. sed sive is, cui abstinendi potestas est, immiscuerit se bonis hereditariis, sive extraneus, cui de adeunda hereditate deliberare licet, adierit, postea relinquendae hereditatis facultatem non habet, nisi minor sit annis viginti quinque: nam huius aetatis hominibus sicut in ceteris omnibus causis deceptis, ita et si temere damnosam hereditatem susceperint, praetor succurrit. Sciendum tamen 6 est, divum Hadrianum etiam maiori viginti quinque annis veniam dedisse, cum post aditam hereditatem grande aes alienum, quod aditae hereditatis tempore latebat, emersisset. sed hoc divus quidem Hadrianus speciali beneficio cuidam praestitit; divus autem Gordianus postea in militibus tantummodo hoc extendit: sed nostra benevolentia commune omnibus sub- (6) iectis imperio nostro hoc praestavit beneficium et constitutionem[1] tam aequissimam quam nobilem scripsit, cuius tenorem si observaverint homines, licet eis adire hereditatem et in tantum teneri, in quantum valere bona hereditatis contingit, ut ex hac causa neque deliberationis auxilium eis fiat necessarium, nisi omissa observatione nostrae constitutionis et deliberandum existimaverint et sese veteri gravamini aditionis supponere maluerint. [2]Item extraneus heres, testamento institutus aut ab 7 intestato ad legitimam hereditatem vocatus, potest aut pro herede gerendo vel etiam nuda voluntate suscipiendae hereditatis heres fieri. pro herede autem gerere quis videtur, si rebus hereditariis tamquam heres utatur vel vendendo res hereditarias aut praedia colendo locandove et quoquo modo, si voluntatem suam declaret vel re vel verbis de adeunda hereditate, dummodo sciat, eum, in cuius bonis pro herede gerit, testato intestatove obiisse et se ei heredem esse. pro herede enim gerere est pro domino gerere: veteres enim heredes pro dominis appellabant. [3]sicut autem nuda voluntate extraneus heres fit, ita et contraria destinatione statim ab hereditate repellitur. eum, qui mutus vel surdus natus est vel postea factus, nihil prohibet pro herede gerere et adquirere sibi hereditatem, si tamen intellegit, quod agitur.

---

1) *L.* 22. *C. de i. delib.* (6, 30). 2) *init.* = *Gai.* 2, 167 *mut.* 3) ... repellitur *fere* = *Gai.* 2, 167.

TIT. XX.
DE LEGATIS.

Pr. [1] Post haec videamus de legatis. quae pars iuris extra propositam quidem materiam videtur: nam loquimur de his iuris figuris, quibus per universitatem res nobis adquiruntur. sed cum omnino de testamentis deque heredibus, qui testamento instituuntur, locuti sumus, non sine causa sequenti loco potest haec iuris materia tractari.

1 Legatum itaque est donatio quaedam a defuncto relicta.

2 Sed olim quidem erant legatorum genera quattuor: per vindicationem, per damnationem, sinendi modo, per praeceptionem: et certa quaedam verba cuique generi legatorum adsignata erant, per quae singula genera legatorum significabantur. sed ex constitutionibus divorum principum sollemnitas huiusmodi verborum penitus sublata est. nostra autem constitutio,[2] quam cum magna fecimus lucubratione, defunctorum voluntates validiores esse cupientes et non verbis, sed voluntatibus eorum faventes, disposuit, ut omnibus legatis una sit natura et, quibuscumque verbis aliquid derelictum sit, liceat legatariis id persequi non solum per actiones personales, sed etiam per in rem et per hypothecariam: cuius constitutionis perpensum modum ex ipsius tenore perfectissime accipere possibile est.

3 Sed non usque ad eam constitutionem standum esse existimavimus. cum enim antiquitatem invenimus legata quidem stricte concludentem, fideicommissis autem, quae ex voluntate magis descendebant defunctorum, pinguiorem naturam indulgentem, necessarium esse duximus[3] omnia legata fideicommissis exaequare, ut nulla sit inter ea differentia, sed quod deest legatis, hoc repleatur ex natura fideicommissorum et, si quid amplius est in legatis, per hoc crescat fideicommissi natura. sed ne in primis legum cunabulis permixte de his exponendo studiosis adulescentibus quandam introducamus difficultatem, operae pretium esse duximus, interim separatim prius de legatis et postea de fideicommissis tractare, ut natura utriusque iuris

---

1) = *Gai.* 2, 191. 2) *L.* 1. *C. comm. de leg.* (6, 43).
3) *L.* 2. *C. eod.*

cognita, facile possint permixtionem eorum eruditi suptilioribus auribus accipere.

Non solum autem testatoris vel heredis res, sed et aliena legari potest: ita ut heres cogatur redimere eam et praestare vel, si non potest redimere, aestimationem eius dare. sed si talis res sit, cuius non est commercium, nec aestimatio eius debetur, sicuti si campum Martium vel basilicam[1] vel templa vel quae publico usui destinata sunt, legaverit: nam nullius momenti legatum est. quod autem diximus, alienam rem posse legari, ita intellegendum est, si defunctus sciebat, alienam rem esse, non et si ignorabat; forsitan enim, si scisset alienam, non legasset: et ita divus Pius rescripsit.[2] et verius est, ipsum qui agit, id est legatarium, probare oportere, scisse alienam rem legare defunctum, non heredem probare oportere, ignorasse alienam, quia semper necessitas probandi incumbit illi, qui agit. Sed et si rem obligatam creditori aliquis legaverit, necesse habet heres luere. et hoc quoque casu idem placet, quod in re aliena, ut ita demum luere necesse habeat heres, si sciebat defunctus, rem obligatam esse: et ita divi Severus et Antoninus rescripserunt. si tamen defunctus voluit legatarium luere et hoc expressit, non debet heres eam luere. Si res aliena legata fuerit et eius, vivo testatore, legatarius dominus factus fuerit, si quidem ex causa emptionis, ex testamento actione pretium consequi potest: si vero ex causa lucrativa, veluti ex donatione vel ex alia simili causa, agere non potest. nam traditum est, duas lucrativas causas in eundem hominem et in eandem rem concurrere non posse. hac ratione si ex duobus testamentis eadem res eidem debeatur, interest, utrum rem an aestimationem ex testamento consecutus est: nam si rem, agere non potest, quia habet eam ex causa lucrativa, si aestimationem, agere potest. [3]Ea quoque res, quae in rerum natura non est, si modo futura est, recte legatur, veluti fructus, qui in illo fundo nati erunt, aut quod ex illa ancilla natum erit. Si

4 5 6 7 8

---

[1]) *Theoph. et quidam codd. infer. cf.* §. 5. *I. de empt.* (3, 24) basilicas *ex ceteris codd. edd. Schr. et Kr.* [2]) = *L.* 21. *D. de probat.* (22, 3) *ex Marciani l.* 6 *instit.* [3]) *fere* = *Gai.* 2, 203.

eadem res duobus legata sit sive coniunctim sive disiunctim, si ambo perveniant ad legatum, scinditur inter eos legatum: si alter deficiat, quia aut spreverit legatum aut vivo testatore decesserit aut alio quolibet modo defecerit, totum ad collegatarium pertinet. coniunctim autem legatur, veluti si quis dicat TITIO ET SEIO HOMINEM STICHUM DO LEGO: disiunctim ita TITIO HOMINEM STICHUM DO LEGO, SEIO STICHUM DO LEGO. sed et si expresserit EUNDEM HOMINEM STICHUM, aeque disiunctim legatum intellegitur. 9 Si cui fundus alienus legatus fuerit et emerit proprietatem detracto usufructu et ususfructus ad eum pervenerit et postea ex testamento agat, recte eum agere et fundum petere Iulianus ait, quia ususfructus in petitione servitutis locum optinet; sed officio iudicis contineri, ut deducto usufructu iubeat aestimationem praestari. 10 Sed si rem legatarii quis ei legaverit, inutile legatum est, quia quod proprium est ipsius, amplius eius fieri non potest: et licet alienaverit eam, non debetur nec ipsa nec aestimatio eius. 11 Si quis rem suam quasi alienam legaverit, valet legatum: nam plus valet, quod in veritate est, quam quod in opinione. sed et si legatarii putavit, valere constat, quia exitum voluntas defuncti potest habere. 12 Si rem suam legaverit testator posteaque eam alienaverit, Celsus existimat, si non adimendi animo vendidit, nihilo minus deberi, idque divi Severus et Antoninus rescripserunt. iidem rescripserunt,[1] eum, qui post testamentum factum praedia, quae legata erant, pignori dedit, ademisse legatum non videri et ideo legatarium cum herede agere posse, ut praedia a creditore luantur. si vero quis partem rei legatae alienaverit, pars, quae non est alienata, omnimodo debetur, pars autem alienata ita debetur, si non adimendi animo alienata sit. 13 Si quis debitori suo liberationem legaverit, legatum utile est et neque ab ipso debitore neque ab herede eius potest heres petere nec ab alio, qui heredis loco est: sed et potest a debitore conveniri, ut liberet eum. potest autem quis vel ad tempus iubere, ne heres petat. 14 Ex contrario si debitor creditori suo quod debet, legaverit, inutile est legatum, si nihil plus est in legato quam in debito, quia nihil amplius habet per legatum.

---

[1]) *L. 3. C. de legat.* (6, 37).

quodsi in diem vel sub condicione debitum ei pure legaverit, utile est legatum propter repraesentationem. quodsi vivo testatore dies venerit aut condicio extiterit, Papinianus scripsit,[1] utile esse nihilo minus legatum, quia semel constitit. quod et verum est: non enim placuit sententia existimantium, extinctum esse legatum, quia in eam causam pervenit, a qua incipere non potest. Sed si uxori maritus dotem legaverit, valet legatum, 15 quia plenius est legatum quam de dote actio. sed si quam non acceperit dotem legaverit, divi Severus et Antoninus rescripserunt, si quidem simpliciter legaverit, inutile esse legatum: si vero certa pecunia vel certum corpus aut instrumentum dotis in praelegando demonstrata sunt, valere legatum. Si res legata 16 sine facto heredis perierit, legatario decedit. et si servus alienus legatus sine facto heredis manumissus fuerit, non tenetur heres. si vero heredis servus legatus fuerit et ipse eum manumiserit, teneri eum, Iulianus scripsit,[2] nec interest, scierit an ignoraverit, a se legatum esse. sed et si alii donaverit servum et is, cui donatus est, eum manumiserit, tenetur heres, quamvis ignoraverit, a se eum legatum esse. Si quis ancillas cum 17 suis natis legaverit, etiamsi ancillae mortuae fuerint, partus legato cedunt. idem est, si ordinarii servi cum vicariis legati fuerint, ut,[3] licet mortui sint ordinarii, tamen vicarii legato cedant. sed si servus cum peculio fuerit legatus, mortuo servo vel manumisso vel alienato, et peculii legatum extinguitur. idem est, si fundus instructus vel cum instrumento legatus fuerit: nam fundo alienato et instrumenti legatum extinguitur. Si grex legatus fuerit posteaque ad unam ovem pervenerit, 18 quod superfuerit, vindicari potest. Grege autem legato etiam 19 eas oves, quae post testamentum factum gregi adiciuntur, legato cedere, Iulianus ait: esse enim gregis unum corpus ex distantibus capitibus, sicuti aedium unum corpus est ex cohaerentibus lapidibus: aedibus denique legatis, columnas et marmora, quae post testamentum factum adiecta sunt, legato cedere. Si peculium legatum fuerit, sine dubio quidquid peculio acce- 20

---

[1]) *L. 5. D. ad l. Falc.* (35, 2). [2]) = *L.* 112. §. 1. *D. de leg.* 1. *ex Marciani l.* 6 *instit.* [3]) *quidam codd. infer. ed. Kr.* et (*posteaque* cedunt) *ed. Schr. ex aliis codd.*

dit vel decedit vivo testatore, legatarii lucro vel damno est. quodsi post mortem testatoris ante aditam hereditatem servus adquisierit, Iulianus ait, si quidem ipsi manumisso peculium legatum fuerit, omne, quod ante aditam hereditatem adquisitum est, legatario cedere, quia dies huius legati ab adita[1] hereditate cedit: sed si extraneo peculium legatum fuerit, non cedere ea legata, nisi ex rebus peculiaribus auctum fuerit.[2] peculium autem nisi legatum fuerit, manumisso non debetur, quamvis si vivus manumiserit, sufficit, si non adimatur: et ita divi Severus et Antoninus rescripserunt. iidem rescripserunt,[3] peculio legato, non videri id relictum, ut petitionem habeat pecuniae, quam in rationes dominicas impendit. iidem rescripserunt, peculium videri legatum, cum rationibus redditis liber

21 esse iussus est et ex eo reliquas inferre. Tam autem corporales res quam incorporales legari possunt. et ideo[4] quod defuncto debetur, potest alicui legari, ut actiones suas heres legatario praestet, nisi exegerit vivus testator pecuniam: nam hoc casu legatum extinguitur. sed et tale legatum valet: DAMNAS ESTO HERES DOMUM ILLIUS REFICERE vel ILLUM

22 AERE ALIENO LIBERARE. Si generaliter servus vel alia res

23 legetur, electio legatarii est, nisi aliud testator dixerit. Optionis legatum, id est ubi testator ex servis suis vel aliis rebus optare legatarium iusserat, habebat in se condicionem, et ideo nisi ipse legatarius vivus optaverat, ad heredem legatum non transmittebat. sed ex constitutione nostra[5] et hoc in meliorem statum reformatum est et data est licentia et heredi legatarii optare, licet vivus legatarius hoc non fecit. et diligentiore tractatu habito, et hoc in nostra constitutione additum est, ut, sive plures legatarii existant, quibus optio relicta est, et dissentiant in corpore eligendo, sive unius legatarii plures heredes, et inter se circa optandum dissentiant, alio aliud corpus

---

1) *Theoph. et plerique codd.* ab *om. B W ed. Kr.* 2) *sic B W*[b] *cum plerisque codd. infer. et Theoph.* peculium *addunt E W*[a] *ed. Kr.* 3) *Cf. L.* 6. §. 4. *D. de pecul. leg.* (33, 8). 4) *addunt* et *B cum quibusdam infer., edd. Schr. et Kr. om. Theoph. E W et plerique infer.* 5) *L.* 3. *C. comm. de leg.* (6, 43).

eligere cupiente, ne pereat legatum (quod plerique prudentium contra benevolentiam introducebant), fortunam esse huius optionis iudicem et sorte esse hoc dirimendum, ut, ad quem sors perveniat, illius sententia in optione praecellat.

Legari autem illis solis potest, cum quibus testamenti factio 24 est. Incertis vero personis neque legata neque fideicommissa 25 olim relinqui concessum erat: nam nec miles quidem incertae personae poterat relinquere, ut divus Hadrianus rescripsit. [1] incerta autem persona videbatur, quam incerta opinione animo suo testator subiciebat, veluti si quis ita dicat: QUICUMQUE FILIO MEO IN MATRIMONIUM FILIAM SUAM COLLOCAVERIT, [2] EI HERES MEUS ILLUM FUNDUM DATO: illud quoque, quod his relinquebatur, qui post testamentum scriptum primi consules designati erunt, aeque incertae personae legari videbatur: et denique multae aliae huiusmodi species sunt. libertas quoque non videbatur posse incertae personae dari, quia placebat nominatim servos liberari. tutor quoque certus dari debebat. [3] sub certa vero demonstratione, id est ex certis personis incertae personae recte legabatur, veluti EX COGNATIS MEIS, QUI NUNC SUNT, SI QUIS FILIAM MEAM UXOREM DUXERIT, EI HERES MEUS ILLAM REM DATO. incertis autem personis legata vel fideicommissa relicta et per errorem soluta repeti non posse, sacris constitutionibus cautum erat. Postumo quoque alieno 26 inutiliter legabatur: est autem alienus postumus, qui natus inter suos heredes testatoris futurus non est: ideoque ex emancipato filio conceptus nepos extraneus erat postumus avo. Sed 27 nec huiusmodi species penitus est sine iusta emendatione derelicta, cum in nostro codice constitutio [4] posita est, per quam et huic parti medevimus [5] non solum in hereditatibus, sed etiam in legatis et fideicommissis: quod evidenter ex ipsius constitutionis lectione clarescit. tutor autem nec per nostram consti-

---

[1]) §§. 25. 26. = *Gai.* 2, 238 . . . 241 *mut.* [2]) *sic Gai. cf. Theoph.* dederit id est collocaverit *codd. vet. et plerique ceteri.* dederit *ed. Schr.* [3]) tutor q. c. d. debebat *Gai.* W^a *cum paucis infer. om.* *B P E* W^b *Theoph.* [4]) *quae periit. cf. L.* 1. *C. de inc. pers.* (6, 48). [5]) *sic B* E^b W^a, medebimur *P* E^a W^b medemur *alii.*

tutionem incertus dari debet,[1] quia certo iudicio debet quis
28 pro tutela suae posteritati cavere. postumus autem alienus heres institui et antea poterat et nunc potest, nisi in utero eius
29 sit, quae iure nostra[2] uxor esse non potest. Si quis[3] in nomine, cognomine, praenomine legatarii erraverit testator, si de persona constat, nihilo minus valet legatum. idem in heredibus servatur: et recte; nomina enim significandorum hominum gratia reperta sunt, qui si quolibet alio modo intellegantur,
30 nihil interest. Huic proxima est illa iuris regula, falsa demonstratione legatum non perimi, veluti si quis ita legaverit STICHUM SERVUM MEUM VERNAM DO LEGO: licet enim non verna, sed emptus sit, de servo tamen constat, utile est legatum. et convenienter si ita demonstraverit STICHUM SERVUM, QUEM A SEIO EMI, sitque ab alio emptus, utile legatum est, si
31 de servo constat. Longe magis legato falsa causa non nocet. veluti cum ita quis dixerit: TITIO, QUIA ABSENTE ME NEGOTIA MEA CURAVIT, STICHUM DO LEGO, vel ita: TITIO, QUIA PATROCINIO EIUS CAPITALI CRIMINE LIBERATUS SUM, STICHUM DO LEGO: licet enim neque negotia testatoris umquam gessit Titius neque patrocinio eius liberatus est, legatum tamen valet. sed si condicionaliter enuntiata fuerit causa, aliud iuris est, veluti hoc modo: TITIO, SI NEGOTIA MEA CURAVIT,[4] FUNDUM DO
32 LEGO. [5]An servo heredis recte legamus, quaeritur. et constat, pure inutiliter legari nec quidquam proficere, si vivo testatore de potestate heredis exierit, quia quod inutile foret legatum, si statim post factum testamentum decessisset testator, hoc non debet ideo valere, quia diutius testator vixerit. sub condicione vero recte legatur, ut requiramus, an, quo tempore
33 dies legati cedit, in potestate heredis non sit. Ex diverso herede instituto servo, quin domino recte etiam sine condicione legetur, non dubitatur. nam et si statim post factum testamentum decesserit testator, non tamen apud eum, qui heres sit, dies legati cedere intellegitur, cum hereditas a legato separata sit

---

[1]) *codd. infer.* debeat *codd. vet. ed. Kr.* [2]) *E W. Theoph.* nostro *B ed. Schr.* [3]) *E*[b] *Theoph.* quid *B E*[a] *ed. Kr.* [4]) *Theoph. plurimi codd.* curaverit *codd. vet. ed. Kr.* [5]) §§. 32. 33 = *Gai.* 2, 244. 245 *mut.*

et possit per eum servum alius heres effici, si prius, quam iussu domini adeat, in alterius potestatem translatus sit, vel manumissus ipse heres efficitur: quibus casibus utile est legatum: quodsi in eadem causa permanserit et iussu legatarii adierit, evanescit legatum. [1] Ante heredis institutionem inutiliter antea legabatur, scilicet quia testamenta vim ex institutione heredum accipiunt et ob id veluti caput atque fundamentum intellegitur totius testamenti heredis institutio. pari ratione nec libertas ante heredis institutionem dari poterat. sed quia incivile esse putavimus, ordinem quidem scripturae sequi (quod et ipsi antiquitati vituperandum fuerat visum), sperni autem testatoris voluntatem: per nostram constitutionem [2] et hoc vitium emendavimus, ut liceat et ante heredis institutionem et inter medias heredum institutiones legatum relinquere et multo magis libertatem, cuius usus favorabilior est. [3] Post mortem quoque heredis aut legatarii simili modo inutiliter legabatur: veluti si quis ita dicat: CUM HERES MEUS MORTUUS ERIT, DO LEGO: item PRIDIE QUAM HERES AUT LEGATARIUS MORIETUR. sed simili modo et hoc correximus, [4] firmitatem huiusmodi legatis ad fideicommissorum similitudinem praestantes, ne vel in hoc casu deterior causa legatorum quam fideicommissorum inveniatur. [5] Poenae quoque nomine inutiliter legabatur et adimebatur vel transferebatur. poenae autem nomine legari videtur, quod coercendi heredis causa relinquitur, quo magis is aliquid faciat aut non faciat: veluti si quis ita scripserit: HERES MEUS SI FILIAM SUAM IN MATRIMONIUM TITIO COLLOCAVERIT (vel ex diverso SI NON COLLOCAVERIT), DATO DECEM AUREOS SEIO, aut si ita scripserit: HERES MEUS SI SERVUM STICHUM ALIENAVERIT (vel ex diverso SI NON ALIENAVERIT), TITIO DECEM AUREOS DATO. et in tantum haec regula observabatur, ut perquam pluribus principalibus constitutionibus significetur, nec principem quidem agnoscere, quod ei poenae nomine legatum sit. nec ex militis quidem testamento talia legata valebant,

34 35 36

---

[1]) *init. fere* = *Gai.* 2, 229. 230. [2]) *L.* 24. *C. de testam.* (6, 23). [3]) *init. fere* = *Gai.* 2, 232. [4]) *L.* 11. *C. de contr. et committ. stip.* (8, 37 *al.* 38). [5]) *partim* = *Gai.* 2, 235. 236 *mut.*

quamvis alias[1] militum voluntates in ordinandis testamentis valde observantur. quin etiam nec libertatem poenae nomine dari posse placebat. eo amplius nec heredem poenae nomine adici posse Sabinus existimabat, veluti si quis ita dicat: TITIUS HERES ESTO: SI TITIUS FILIAM SUAM SEIO IN MATRIMONIUM COLLOCAVERIT, SEIUS QUOQUE HERES ESTO: nihil enim intererat, qua ratione Titius coerceatur, utrum legati datione an coheredis adiectione. at huiusmodi scrupulositas nobis non placuit et generaliter ea, quae relinquuntur, licet poenae nomine fuerint relicta vel adempta vel in alios translata, nihil distare a ceteris legatis constituimus[2] vel in dando vel in adimendo vel in transferendo: exceptis his videlicet, quae impossibilia sunt vel legibus interdicta aut alias probrosa: huiusmodi enim testatorum dispositiones valere, secta temporum meorum non patitur.

TIT. XXI.
DE ADEMPTIONE LEGATORUM.

Pr. Ademptio legatorum, sive eodem testamento adimantur sive codicillis, firma est, sive contrariis verbis fiat ademptio, veluti si, quod ita quis legaverit DO LEGO, ita adimatur NON DO NON LEGO, sive non contrariis, id est aliis quibuscumque verbis.

1 Transferri quoque legatum ab alio ad alium potest, veluti si quis ita dixerit: HOMINEM STICHUM, QUEM TITIO LEGAVI, SEIO DO LEGO, sive in eodem testamento sive in codicillis hoc fecerit: quo casu simul Titio adimi videtur et Seio dari.

TIT. XXII.
DE LEGE FALCIDIA.

Pr. Superest, ut de lege Falcidia dispiciamus, qua modus novissime legatis impositus est. cum enim olim lege duodecim tabularum libera erat legandi potestas, ut liceret vel totum patrimonium legatis erogare (quippe ea lege ita cautum esset:

---

1) *sic Theoph. pauci codd. infer.* aliae *ex codd. vet. edd. Schr. et Kr.* 2) *L. un. C. de his, quae poenae* (6, 41).

'uti legassit suae rei, ita ius esto'): visum est hanc legandi licentiam coartare, idque ipsorum testatorum gratia provisum est ob id, quod plerumque intestati moriebantur, recusantibus scriptis heredibus pro nullo aut minimo lucro hereditates adire. et cum super hoc tam lex Furia quam lex Voconia latae sunt, quarum neutra sufficiens ad rei consummationem videbatur: novissime lata est lex Falcidia, qua cavetur, ne plus legare liceat, quam dodrantem totorum bonorum, id est ut, sive unus heres institutus esset sive plures, apud eum eosve pars quarta remaneret. Et cum quaesitum esset, duobus heredibus insti- 1 tutis, veluti Titio et Seio, si Titii pars aut tota exhausta sit legatis, quae nominatim ab eo data sunt, aut supra modum onerata, a Seio vero aut nulla relicta sint legata, aut quae partem eius dumtaxat in partem dimidiam minuunt, an, quia is quartam partem totius hereditatis aut amplius habet, Titio nihil ex legatis, quae ab eo relicta sunt, retinere liceret: placuit, ut quartam partem suae partis salvam habeat, posse retinere:[1] etenim in singulis heredibus ratio legis Falcidiae ponenda est. [2]Quantitas autem patrimonii, ad quam ratio legis Falcidiae red- 2 igitur, mortis tempore spectatur. itaque si verbi gratia is, qui centum aureorum patrimonium habebat, centum aureos legaverit, nihil legatariis prodest, si ante aditam hereditatem per servos hereditarios aut ex partu ancillarum hereditariarum aut ex fetu pecorum tantum accesserit hereditati, ut, centum aureis legatorum nomine erogatis, heres quartam partem hereditatis habiturus sit, sed necesse est, ut nihilo minus quarta pars legatis detrahatur. ex diverso si septuaginta quinque legaverit et ante aditam hereditatem in tantum decreverint bona incendiis forte aut naufragiis aut morte servorum, ut non amplius quam septuaginta quinque aureorum substantia vel etiam

---

[1]) placuit . . . retinere *scripsi.* placuit ut . . . habeat et placuit posse retinere *CPEW aliique* ut . . . habeat (*omissis* placuit *et* et placuit posse retinere) *B his praefixo* placuit *alii infer. ed. Schr.* placuit retinere licere, ut . . . habeat *ed. Kr. quod dedi,* (*in quo tantum potest, ut in loco luxationis praeterea* t(itium) *post* habeat *exciderit*) *etiam Theophilinis maxime convenit.* [2]) = *L.* 73 *pr. D. ad l. Falc.* (35, 2) *ex Gaii l.* 18 *ad. ed. prov. mut.*

minus relinquatur, solida legata debentur. nec ea res damnosa est heredi, cui liberum est non adire hereditatem: quae res efficit, ut necesse sit legatariis, ne destituto testamento nihil
3 consequantur, cum herede in portione pacisci. Cum autem ratio legis Falcidiae ponitur, ante deducitur aes alienum, item funeris impensa et pretia servorum manumissorum, tunc deinde in reliquo ita ratio habetur, ut ex eo quarta pars apud heredes remaneat, tres vero partes inter legatarios distribuantur, pro rata scilicet portione eius, quod cuique eorum legatum fuerit. itaque si fingamus, quadringentos aureos legatos esse et patrimonii quantitatem, ex qua legata erogari oportet, quadringentorum esse, quarta pars singulis legatariis detrahi debet. quodsi trecentos quinquaginta legatos fingamus, octava debet detrahi. quodsi quingentos legaverit, initio quinta, deinde quarta detrahi debet: ante enim detrahendum est, quod extra bonorum quantitatem est, deinde quod ex bonis apud heredem remanere oportet.

TIT. XXIII.

DE FIDEICOMMISSARIIS HEREDITATIBUS.

Pr. Nunc transeamus ad fideicommissa. et prius de hereditatibus fideicommissariis videamus.

1 Sciendum itaque est, omnia fideicommissa primis temporibus infirma esse, quia nemo invitus cogebatur praestare id, de quo rogatus erat: quibus enim non poterant hereditates vel legata relinquere, si relinquebant, fidei committebant eorum, qui capere ex testamento poterant: et ideo fideicommissa appellata sunt, quia nullo vinculo iuris, sed tantum pudore eorum, qui rogabantur, continebantur. postea primus divus Augustus semel iterumque gratia personarum motus, vel quia per ipsius salutem rogatus quis diceretur, aut ob insignem quorundam perfidiam iussit consulibus auctoritatem suam interponere. quod quia iustum videbatur et populare erat, paulatim conversum est in adsiduam iurisdictionem: tantusque favor

---

[1]) = *Gai.* 2, 246. 247.

eorum factus est, ut paulatim etiam praetor proprius crearetur, qui fideicommissis ius diceret, quem fideicommissarium appellabant.

[1]Inprimis igitur sciendum est, opus esse, ut aliquis recto iure testamento heres instituatur eiusque fidei committatur, ut eam hereditatem alii restituat: alioquin inutile est testamentum, in quo nemo heres instituitur. cum igitur aliquis scripserit: LUCIUS TITIUS HERES ESTO, poterit adicere: ROGO TE, LUCI TITI, UT, CUM PRIMUM POSSIS HEREDITATEM MEAM ADIRE, EAM GAIO SEIO REDDAS, RESTITUAS. potest autem quisque et de parte restituenda heredem rogare: et liberum est vel pure vel sub condicione relinquere fideicommissum vel ex die certo. 2

Restituta autem hereditate, is quidem, qui restituit, nihilo minus heres permanet: is vero, qui recipit hereditatem, aliquando heredis aliquando legatarii loco habebatur. Et in Neronis quidem temporibus Trebellio Maximo et Annaeo Seneca consulibus senatusconsultum factum est, quo cautum est, ut, si cui[2] hereditas ex fideicommissi causa restituta sit, omnes actiones, quae iure civili heredi et in heredem competerent, ei et in eum darentur, cui ex fideicommisso restituta esset hereditas. post quod senatusconsultum praetor utiles actiones ei et in eum, qui recepit hereditatem, quasi heredi et in heredem dare coepit. Sed quia heredes scripti, cum aut totam hereditatem aut paene totam plerumque restituere rogabantur, adire hereditatem ob nullum vel minimum lucrum recusabant atque ob id extinguebantur fideicommissa; postea Vespasiani Augusti temporibus Pegaso et Pusione consulibus senatus censuit, ut et, qui rogatus esset hereditatem restituere, perinde liceret quartam partem retinere, atque lege Falcidia ex legatis retinere conceditur. ex singulis quoque rebus, quae per fideicommissum relinquuntur, eadem retentio permissa est. post quod senatusconsultum ipse heres onera hereditaria sustinebat: ille autem, qui ex fideicommisso recepit partem hereditatis, legatarii partiarii loco erat, id est eius legatarii, cui pars bonorum lega- 3 4 5

---

[1]) §§. 2 . . . 6 *fere* = *Gai.* 2, 248. 250. 251. 253 . . . 258. [2]) *Gai. Theoph.* cui *om. codd. edd. Schr. et Kr.*

batur. quae species legati partitio vocabatur, quia cum herede legatarius partiebatur hereditatem. unde quae solebant stipulationes inter heredem et partiarium legatarium interponi, eaedem interponebantur inter eum, qui ex fideicommisso recepit hereditatem, et heredem, id est ut et lucrum et damnum hereditarium pro rata parte inter eos commune sit. 6 Ergo si quidem non plus quam dodrantem hereditatis scriptus heres rogatus sit restituere, tunc ex Trebelliano senatusconsulto restituebatur hereditas et in utrumque actiones hereditariae pro rata parte dabantur: in heredem quidem iure civili, in eum vero, qui recipiebat hereditatem, ex senatusconsulto Trebelliano tamquam in heredem. at si plus quam dodrantem vel etiam totam hereditatem restituere rogatus sit, locus erat Pegasiano senatusconsulto, et heres, qui semel adierit hereditatem, si modo sua voluntate adierit, sive retinuerit quartam partem sive noluerit retinere, ipse universa onera hereditaria sustinebat. sed quarta quidem retenta, quasi partis et pro parte stipulationes interponebantur tamquam inter partiarium legatarium et heredem: si vero totam hereditatem restituerit, emptae et venditae hereditatis stipulationes interponebantur. sed si recuset scriptus heres adire hereditatem ob id, quod dicat, eam sibi suspectam esse quasi damnosam, cavetur Pegasiano senatusconsulto, ut desiderante eo, cui restituere rogatus est, iussu praetoris adeat et restituat hereditatem perindeque ei et in eum, qui recipit hereditatem, actiones dentur, acsi iuris est ex Trebelliano senatusconsulto: quo casu nullis stipulationibus opus est, quia simul et huic, qui restituit, securitas datur et actiones hereditariae ei et in eum transferuntur, qui recipit hereditatem, utroque senatusconsulto in hac specie concurrente. 7 Sed quia stipulationes ex senatusconsulto Pegasiano descendentes et ipsi antiquitati displicuerunt et quibusdam casibus captiosas eas homo excelsi ingenii Papinianus appellat et nobis in legibus magis simplicitas quam difficultas placet, ideo omnibus nobis suggestis tam similitudinibus quam differentiis utriusque senatusconsulti, placuit [1] exploso senatusconsulto

---

[1]) *constitutione Theophilo h. l. laudata, quae periit.*

Pegasiano, quod postea supervenit, omnem auctoritatem Trebelliano senatusconsulto praestare, ut ex eo fideicommissariae hereditates restituantur, sive habeat heres ex voluntate testatoris quartam sive plus sive minus sive penitus nihil, ut tunc, quando vel nihil vel minus quarta apud eum remaneat, liceat ei vel quartam vel quod deest, ex nostra auctoritate retinere vel repetere solutum; quasi ex Trebelliano senatusconsulto pro rata portione actionibus tam in heredem quam in fideicommissarium competentibus. si vero totam hereditatem sponte restituerit, omnes hereditariae actiones fideicommissario et adversus eum competunt. sed etiam id, quod praecipuum Pegasiani senatusconsulti fuerat, ut, quando recusabat heres scriptus sibi datam hereditatem adire, necessitas ei imponeretur totam hereditatem volenti fideicommissario restituere et omnes ad eum et contra eum transirent[1] actiones, et hoc transposuimus[2] ad senatusconsultum Trebellianum, ut ex hoc solo et necessitas heredi imponatur, si ipso nolente adire fideicommissarius desiderat restitui sibi hereditatem, nullo nec damno nec commodo apud heredem manente. 8 [3] Nihil autem interest, utrum aliquis ex asse heres institutus aut totam hereditatem aut pro parte restituere rogatur, an ex parte heres institutus aut totam[4] partem aut partis partem restituere rogatur: nam et hoc casu eadem observari praecepimus,[5] quae in totius hereditatis restitutione diximus. 9 Si quis una aliqua re deducta sive praecepta, quae quartam continet, veluti fundo vel alia re rogatus sit restituere hereditatem, simili modo ex Trebelliano senatusconsulto restitutio fiat, perinde ac si quarta parte retenta rogatus esset reliquam hereditatem restituere. sed illud interest, quod altero casu, id est cum deducta sive praecepta aliqua re restituitur hereditas, in solidum ex eo senatusconsulto actiones transferuntur et res, quae remanet apud heredem, sine ullo onere hereditario apud eum manet, quasi ex legato ei ad-

---

1) *scripsi. μετετίθεντο Theoph.* transire *codd. edd.* 2) *Theoph. quidam codd. infer.* transponimus *codd. reliqui edd. Schr. et Kr.* 3) *fere = Gai.* 2, 259. 4) *B Theoph.* totam eam *cum Gaio ceteri codd. edd. Schr. et Kr.* 5) *ἐκέλευσε Theoph.* praecipimus *codd. edd.*

quisita, altero vero casu, id est cum, quarta parte retenta, rogatus est heres restituere hereditatem et restituit, scindantur actiones et pro dodrante quidem transferantur ad fideicommissarium, pro quadrante remaneant apud heredem. quin etiam licet in una re, qua deducta aut praecepta, restituere aliquis hereditatem rogatus est, maxima pars hereditatis contineatur, aeque in solidum transferuntur actiones et secum deliberare debet is, cui restituitur hereditas, an expediat sibi restitui. eadem scilicet interveniunt et si duabus pluribusve rebus deductis praeceptisve restituere hereditatem rogatus sit. sed et si certa summa deducta praeceptave, quae quartam vel etiam maximam partem hereditatis continet, rogatus sit aliquis hereditatem restituere, idem iuris est. quae diximus de eo, qui ex asse heres institutus est, eadem transferimus et ad eum, qui ex parte heres scriptus est.

10 [1]Praeterea intestatus quoque moriturus potest rogare eum, ad quem bona sua vel legitimo iure vel honorario pertinere intellegit, ut hereditatem suam totam partemve eius aut rem aliquam, veluti fundum, hominem, pecuniam alicui restituat: cum alioquin legata nisi ex testamento non valeant. **11** Eum quoque, cui aliquid restituitur, potest rogare, ut id rursus alii totum aut partem[2] vel etiam aliud aliquid restituat. **12** Et quia prima fideicommissorum cunabula a fide heredum pendent et tam nomen quam substantiam acceperunt et ideo divus Augustus ad necessitatem iuris ea detraxit: nuper et nos, eundem principem superare contendentes, ex facto, quod Tribonianus vir excelsus, quaestor sacri palatii, suggessit, constitutionem[3] fecimus, per quam disposuimus: si testator fidei heredis sui commisit, ut vel hereditatem vel speciale fideicommissum restituat, et neque ex scriptura neque ex quinque testium numero, qui in fideicommissis legitimus esse noscitur, res possit manifestari, sed vel pauciores quam quinque vel nemo penitus testis intervenerit, tunc sive pater heredis sive alius quicumque sit, qui fidem elegit heredis et ab eo aliquid restitui voluerit, si

---

1) = *Gai.* 2, 269 *mut.* 2) *T aliique codd. Theoph.* pro parte *B C ceterique codd. infer. edd. Schr. et Kr.* 3) *L.* 32. *C. de fideic.* (6, 42).

heres perfidia tentus adimplere fidem recusat negando, rem ita esse subsecutam, si fideicommissarius iusiurandum ei detulerit, cum prius ipse de calumnia iuraverit, necesse eum habere vel iusiurandum subire, quod nihil tale a testatore audivit, vel recusantem ad fideicommissi vel universitatis vel specialis solutionem coartari, ne depereat ultima voluntas testatoris fidei heredis commissa. eadem observari censuimus et si a legatario vel fideicommissario aliquid similiter relictum sit. quodsi is, a quo relictum dicitur, confiteatur quidem aliquid a se relictum esse, sed ad legis subtilitatem decurrat, omnimodo cogendus est solvere.

TIT. XXIV.
DE SINGULIS REBUS PER FIDEICOMMISSUM RELICTIS.

[1]Potest autem quis etiam singulas res per fideicommissum relinquere, veluti fundum, hominem, vestem, argentum, pecuniam numeratam, et vel ipsum heredem rogare, ut alicui restituat, vel legatarium, quamvis a legatario legari non possit. Potest autem non solum proprias testator res per fideicommissum relinquere, sed et heredis aut legatarii aut fideicommissarii aut cuiuslibet alterius. itaque et legatarius et fideicommissarius non solum de ea re rogari potest, ut eam alicui restituat, quae ei relicta sit, sed etiam de alia, sive ipsius sive aliena sit. hoc solum observandum est, ne plus quisquam rogetur alicui restituere, quam ipse ex testamento ceperit; nam quod amplius est, inutiliter relinquitur. cum autem aliena res per fideicommissum relinquitur, necesse est ei, qui rogatus est, aut ipsam redimere et praestare aut aestimationem eius solvere. [2]Libertas quoque servo per fideicommissum dari potest, ut heres eum rogetur manumittere vel legatarius vel fideicommissarius. nec interest, utrum de suo proprio servo testator roget, an de eo, qui ipsius heredis aut legatarii vel etiam extranei sit. itaque alienus servus redimi

Pr. 1 2

---

[1]) *pr.* §. 1 *fere* = *Gai.* 260 ... 262. [2]) = *Gai.* 2, 263 ... 267 *mut.*

et manumitti debet: quodsi dominus eum non vendat, si modo nihil ex iudicio eius, qui reliquit libertatem, percepit, non statim extinguitur fideicommissaria libertas, sed differtur, quia possit tempore procedente, ubicumque occasio redimendi servi fuerit, praestari libertas. qui autem ex causa fideicommissi manumittitur, non testatoris fit libertus, etiamsi testatoris servus sit, sed eius, qui manumittit: at is, qui directo testamento liber esse iubetur, ipsius testatoris fit libertus, qui etiam orcinus appellatur. nec alius ullus directo ex testamento libertatem habere potest, quam qui utroque tempore testatoris fuerit, et quo faceret testamentum et quo moreretur. directo autem libertas tunc dari videtur, cum non ab alio servum manumitti rogat, sed velut ex suo testamento libertatem ei competere vult. 3 [1]Verba autem fideicommissorum haec maxime in usu habeantur: PETO, ROGO, VOLO, MANDO, FIDEI TUAE COMMITTO. quae perinde singula firma sunt, atque si omnia in unum congesta essent.

TIT. XXV.

DE CODICILLIS.

Pr. Ante Augusti tempora constat ius codicillorum non fuisse, sed primus Lucius Lentulus, ex cuius persona etiam fideicommissa coeperunt, codicillos introduxit. nam cum decederet in Africa, scripsit codicillos testamento confirmatos, quibus ab Augusto petiit per fideicommissum, ut faceret aliquid: et cum divus Augustus voluntatem eius implesset, cuius deinceps reliqui auctoritatem[2] secuti, fideicommissa praestabant et filia Lentuli legata, quae iure non debebat, solvit,[3] dicitur Augustus convocasse prudentes, inter quos Trebatium quoque, cuius tunc auctoritas maxima erat, et quaesisse, an possit hoc recipi nec absonans a iuris ratione codicillorum usus esset: et

---

1) *fere* = *Gai.* 2, 249. 2) cuius d. r. auctoritatem *scripsi.* deinceps reliqui auctoritatem eius *vel* d. r. eius auctoritatem *codd. edd. quae titubatio ostendit, sedis incertae fuisse* eius, *factum sc. ex* cuius, *cum id aliquando loco suo excidisset.* 3) *hinc apodosin incipere, suadet etiam Theoph.*

Trebatium suasisse Augusto, quod diceret, utilissimum et necessarium hoc civibus esse propter magnas et longas peregrinationes, quae apud veteres fuissent,[1] ubi, si quis testamentum facere non posset, tamen codicillos posset. post quae tempora cum et Labeo codicillos fecisset, iam nemini dubium erat, quin codicilli iure optimo admitterentur.

Non tantum autem testamento facto potest quis codicillos facere, sed et intestatus quis decedens fideicommittere codicillis potest. sed cum ante testamentum factum codicilli facti erant, Papinianus[2] ait, non aliter vires habere, quam si speciali postea voluntate confirmentur. sed divi Severus et Antoninus rescripserunt, ex his codicillis, qui testamentum praecedunt, posse fideicommissum peti, si appareat, eum, qui postea testamentum fecerat, a voluntate, quam codicillis expresserat, non recessisse. Codicillis autem hereditas neque dari neque adimi potest, ne confundatur ius testamentorum et codicillorum, et ideo nec exheredatio scribi. directo autem hereditas codicillis neque dari neque adimi potest: nam per fideicommissum hereditas codicillis iure relinquitur. [3]nec condicionem heredi instituto codicillis adicere neque substituere directo potest. Codicillos autem etiam plures quis facere potest: et nullam sollemnitatem ordinationis desiderant. 1 2 3

LIBER TERTIUS.

TIT. I.

DE HEREDITATIBUS, QUAE AB INTESTATO DEFERUNTUR.

Pr. Intestatus decedit, qui aut omnino testamentum non fecit aut non iure fecit aut id, quod fecerat, ruptum irritumve factum est aut nemo ex eo heres extitit.

---

[1]) *An* quae apud veteres crebrae essent? *nam* *αἵτινες συνεχεῖς ἦσαν παρὰ τοῖς παλαιοῖς Theoph.* [2]) *L.* 5. *D. de i. codicill.* (29, 7). [3]) *fere* = *L.* 6 *pr. fin.* §. 1. *D. eod. ex Marciani l.* 7 *instit.*

1 [1]Intestatorum autem hereditates ex lege duodecim tabu-
2 larum primum ad suos heredes pertinent. Sui autem heredes existimantur, ut et supra diximus,[2] qui in potestate morientis fuerunt: veluti filius filia, nepos neptisve ex filio, pronepos proneptisve ex nepote filio nato prognatus prognatave. nec
2a interest, utrum naturales sunt liberi an adoptivi. Quibus connumerari necesse est etiam eos, qui ex legitimis quidem matrimoniis non sunt progeniti, curiis tamen civitatum dati secundum divalium constitutionum,[3] quae super his positae sunt, tenorem suorum iura nanciscuntur: nec non eos, quos nostrae amplexae sunt constitutiones,[4] per quas iussimus, [5]si quis mulierem in suo contubernio copulaverit non ab initio affectione maritali, eam tamen, cum qua poterat habere coniugium, et ex ea liberos sustulerit, postea vero affectione procedente etiam nuptialia instrumenta cum ea fecerit filiosque vel filias habuerit: non solum eos liberos, qui post dotem editi sunt, iustos et in potestate esse patribus, sed etiam anteriores, qui et his, qui postea nati sunt, occasionem legitimi nominis praestiterunt: quod optinere censuimus, etiamsi non progeniti fuerint post dotale instrumentum confectum liberi vel etiam
2b nati ab hac luce subtracti fuerint. [6]Ita demum tamen nepos neptisve et pronepos proneptisve suorum heredum numero sunt, si praecedens persona desierit in potestate parentis esse, sive morte id acciderit sive alia ratione, veluti emancipatione: nam si per id tempus, quo quis moreretur, filius in potestate eius sit, nepos ex eo suus heres esse non potest. idque et in ceteris deinceps liberorum personis dictum intellegimus. postumi quoque, qui, si vivo parente nati essent, in potestate
3 futuri forent, sui heredes sunt. Sui autem etiam ignorantes fiunt heredes et, licet furiosi sint, heredes possunt existere: quia quibus ex causis ignorantibus adquiritur nobis, ex his causis et furiosis adquiri potest. et statim morte parentis quasi continuatur dominium: et ideo nec tutoris auctoritate opus est in pupillis, cum etiam ignorantibus adquiritur suis

---

[1]) §§. 1. 2. *fere* = *Gai.* 3, 1. 2 *partim.* [2]) §. 2. *de her. qual.* (2, 19). [3]) *L.* 3. 4. 9. *C. de nat. lib.* (5, 27). [4]) *L.* 10. 11. *C. eod.* [5]) = *L.* 11. *C. cit.* [6]) = *Gai.* 3, 2. 4.

heredibus hereditas: nec curatoris consensu adquiritur furioso, sed ipso iure. Interdum autem, licet in potestate mortis tem- 4 pore suus heres non fuit, tamen suus heres parenti efficitur, veluti si ab hostibus quis reversus fuerit post mortem patris sui: ius enim postliminii hoc facit. Per contrarium evenit, ut, 5 licet quis in familia defuncti sit mortis tempore, tamen suus heres non fiat, veluti si post mortem suam pater iudicatus fuerit reus perduellionis ac per hoc memoria eius damnata fuerit: suum enim heredem habere non potest, cum fiscus ei succedit. sed potest dici, ipso iure esse suum heredem, sed desinere. [1]Cum filius filiave et ex altero filio nepos neptisve 6 extant, pariter ad hereditatem vocantur nec qui gradu proximior est, ulteriorem excludit: aequum enim esse videtur, nepotes neptesque in patris sui locum succedere. pari ratione et si nepos neptisque sit ex filio et ex nepote pronepos proneptisve, simul vocantur. et quia placuit, nepotes neptesque, item pronepotes proneptesque in parentis sui locum succedere, conveniens esse visum est, non in capita, sed in stirpes hereditatem dividi, ut filius partem dimidiam hereditatis habeat et ex altero filio duo pluresve nepotes alteram dimidiam. item si ex duobus filiis nepotes extant et ex altero unus forte aut duo, ex altero tres aut quattuor, ad unum aut duos dimidia pars pertinet, ad tres vel ad quattuor altera dimidia. Cum autem 7 quaeritur, an quis suus heres existere potest: eo tempore quaerendum est, quo certum est, aliquem sine testamento decessisse: quod accidit et destituto testamento. hac ratione si filius exheredatus fuerit et extraneus heres institutus est, filio mortuo postea certum fuerit, heredem institutum ex testamento non fieri heredem, aut quia noluit esse heres aut quia non potuit: nepos avo suus heres existet, quia quo tempore certum est, intestatum decessisse patremfamilias, solus invenitur nepos. [et hoc certum est.][2] Et licet post mortem avi 8 natus sit, tamen avo vivo conceptus, mortuo patre eius postea-

---

[1]) *fere* = *Gai.* 3, 7. 8. [2]) et hoc certum est *omnes codd. et edd. sed haec verba satis inepta et Theophilo ignorata glossema videntur notantis, etiam hoc certum esse, tunc solum inveniri nepotem. ergo uncinis inclusi.*

que deserto avi testamento, suus heres efficitur. plane si et conceptus et natus fuerit post mortem avi, mortuo patre suo desertoque postea avi testamento, suus heres avo non existit, quia nullo iure cognationis patrem sui patris tetigit. sic nec ille est inter liberos avo, quem filius emancipatus adoptaverat. hi autem cum non sunt quantum ad hereditatem liberi, neque bonorum possessionem petere possunt quasi proximi cognati. haec de suis heredibus.

9 Emancipati autem liberi iure civili nihil iuris habent: neque enim sui heredes sunt, quia in potestate esse desierunt parentis, neque alio ullo iure per legem duodecim tabularum vocantur. sed praetor naturali aequitate motus dat eis bonorum possessionem unde liberi, perinde ac si in potestate parentis mortis tempore fuissent, sive soli sint sive cum suis heredibus concurrant. itaque duobus liberis extantibus, emancipato et qui mortis tempore in potestate fuerit, sane quidem is, qui in potestate fuerit, solus iure civili heres est, id est solus suus heres est: sed cum emancipatus beneficio praetoris in partem admittitur, evenit, ut suus heres pro parte heres

10 fiat. At hi, qui emancipati a parente in adoptionem se dederunt, non admittuntur ad bona naturalis patris quasi liberi, si modo, cum is moreretur, in adoptiva familia sint. nam vivo eo emancipati ab adoptivo patre perinde admittuntur ad bona naturalis patris, ac si emancipati ab ipso essent nec umquam in adoptiva familia fuissent: et convenienter, quod ad adoptivum patrem pertinet, extraneorum loco esse incipiunt. post mortem vero naturalis patris emancipati ab adoptivo et quantum ad hunc aeque extraneorum loco fiunt et, quantum ad naturalis parentis bona pertinet, nihilo magis liberorum gradum nanciscuntur: quod ideo sic placuit, quia iniquum erat, esse in potestate patris adoptivi, ad quos bona naturalis patris

11 pertinerent, utrum ad liberos eius an ad adgnatos. Minus ergo iuris habent adoptivi filii[1] quam naturales. namque naturales emancipati beneficio praetoris gradum liberorum retinent, licet iure civili perdunt: adoptivi vero emancipati et iure civili

---

[1]) *aliqui codd. infer.* *παῖδες* *Theoph.* filii *om. plerique codd. edd. Schr. et Kr.*

perdunt gradum liberorum et a praetore non adiuvantur. et recte: naturalia enim iura civilis ratio peremere non potest nec, quia desinunt sui heredes esse, desinere possunt filii filiaeve aut nepotes neptesve esse: adoptivi vero emancipati extraneorum loco incipiunt esse, quia ius nomenque filii filiaeve, quod per adoptionem consecuti sunt, alia civili ratione, id est emancipatione, perdunt. Eadem haec observantur et in ea bonorum possessione, quam contra tabulas testamenti parentis liberis praeteritis, id est neque heredibus institutis neque, ut oportet, exheredatis, praetor pollicetur. nam eos quidem, qui in potestate parentis mortis tempore fuerunt, et emancipatos vocat praetor ad eam bonorum possessionem: eos vero, qui in adoptiva familia fuerunt per hoc tempus, quo naturalis parens moreretur, repellit. item adoptivos liberos emancipatos ab adoptivo patre sicut ab intestato, ita longe minus contra tabulas testamenti ad bona eius admittit, quia desinunt in liberorum numero esse. Admonendi tamen sumus, eos, qui in adoptiva familia sunt quive post mortem naturalis parentis ab adoptivo patre emancipati fuerint, intestato parente naturali mortuo, licet ea parte edicti, qua liberi ad bonorum possessionem vocantur, non admittantur, alia tamen parte vocari, id est qua cognati defuncti vocantur. ex qua parte ita admittuntur, si neque sui heredes liberi neque emancipati obstent neque adgnatus quidem ullus interveniat: ante enim praetor liberos vocat tam suos heredes quam emancipatos, deinde legitimos heredes, deinde proximos cognatos. Sed ea omnia antiquitati quidem placuerunt: aliquam autem emendationem a nostra constitutione[1] acceperunt, quam super his personis posuimus, quae a patribus suis naturalibus in adoptionem aliis dantur. invenimus etenim nonnullos casus, in quibus filii et naturalium parentum successionem propter adoptionem amittebant et, adoptione facile per emancipationem soluta, ad neutrius patris successionem vocabantur. hoc solito more corrigentes, constitutionem scripsimus, per quam definivimus, quando parens naturalis filium suum adoptandum alii dederit, integra

12

13

14

---

[1]) *L.* 10. *C. de adopt.* (8, 47 *al.* 48).

omnia iura ita servari, atque si in patris naturalis potestate permansisset nec penitus adoptio fuerit subsecuta: nisi in hoc tantummodo casu, ut possit ab intestato ad patris adoptivi venire successionem. testamento autem ab eo facto neque iure civili neque praetorio aliquid ex hereditate eius persequi potest neque contra tabulas bonorum possessione agnita neque inofficiosi querela instituta, cum nec necessitas patri adoptivo imponitur vel heredem eum instituere vel exheredatum facere, utpote nullo naturali vinculo copulatum: neque si ex Sabiniano[1] senatusconsulto ex tribus maribus fuerit adoptatus; nam et in huiusmodi casu neque quarta ei servatur nec ulla actio ad eius persecutionem ei competit. nostra autem constitutione exceptus est is, quem parens naturalis adoptandum susceperit: utroque enim iure tam naturali quam legitimo in hanc personam concurrente, pristina iura tali adoptioni servavimus, quemadmodum si paterfamilias sese dederit adrogandum. quae specialiter et singillatim ex praefatae constitutionis tenore possunt colligi.

15 Item vetustas, ex masculis progenitos plus diligens, solos nepotes vel neptes, qui ex virili sexu descendunt, ad suorum vocabat successionem et iuri adgnatorum eos anteponebat: nepotes autem, qui ex filiabus nati sunt, et pronepotes ex neptibus cognatorum loco numerans, post adgnatorum lineam eos vocabat tam in avi vel proavi materni quam in aviae vel proaviae sive paternae sive maternae successionem. divi autem principes[2] non passi sunt talem contra naturam iniuriam sine competenti emendatione relinquere: sed cum nepotis et pronepotis nomen commune est utrisque, qui tam ex masculis quam ex feminis descendunt, ideo eundem gradum et ordinem successionis eis donaverunt: sed ut aliquid amplius sit eis, qui non solum naturae, sed etiam veteris iuris suffragio muniuntur, portionem nepotum et neptium vel deinceps, de quibus supra diximus, paulo minuendam esse existimaverunt, ut minus tertiam partem acciperent, quam mater eorum vel avia

---

[1]) *ita TC cum libris ms. Cod. l. c. et Theophili plerisque. alii hoc nomen varie corruperunt.* Afiniano *ex B et Theoph. cod. Mess. ed. Kr.* [2]) *L.* 9. *C. de suis et legit.* (6, 55).

fuerat acceptura, vel pater eorum vel avus paternus sive maternus, quando femina mortua sit, cuius de hereditate agitur, hisque, licet soli sint, adeuntibus adgnatos minime vocabant. et quemadmodum lex duodecim tabularum filio mortuo nepotes vel neptes vel pronepotes et proneptes in locum patris sui ad successionem avi vocat: ita et principalis dispositio[2] in locum matris suae vel aviae eos cum iam designata partis tertiae deminutione vocat. Sed nos, cum adhuc dubitatio manebat inter 16 adgnatos et memoratos nepotes, partem quartam defuncti substantiae adgnatis sibi vindicantibus ex cuiusdam constitutionis auctoritate, memoratam quidem constitutionem a nostro codice segregavimus neque inseri eam ex Theodosiano codice in eo concessimus. nostra autem constitutione[2] promulgata toti iuri eius derogatum est et sanximus, talibus nepotibus ex filia vel pronepotibus ex nepte et deinceps superstitibus, adgnatos nullam partem mortui successionis sibi vindicare, ne hi, qui ex transversa linea veniunt, potiores his habeantur, qui recto iure descendunt: quam constitutionem nostram optinere secundum sui vigorem et tempora et nunc sancimus. ita tamen[3] quemadmodum inter filios et nepotes ex filio antiquitas statuit non in capita sed in stirpes dividi hereditatem, similiter nos inter filios et nepotes ex filia distributionem fieri iubemus, vel inter omnes nepotes et neptes et alias deinceps personas, ut utraque progenies matris suae vel patris, aviae vel avi portionem sine ulla deminutione consequantur, et,[4] si forte unus vel duo ex una parte, ex altera tres aut quattuor extent, unus aut duo dimidiam, alteri tres aut quattuor alteram dimidiam hereditatis habeant.

TIT. II.

DE LEGITIMA ADGNATORUM SUCCESSIONE.

Si nemo suus heres vel eorum, quos inter suos heredes Pr praetor vel constitutiones vocant, extat aut[5] successionem quo-

---

1) *L.* 9. *C. cit.* 2) *L.* 10. *C. eod.* 3) ita tamen ut *codd. et edd. sed delendum visum* ut, *cum nec Theoph. haec quasi supplementum tantum prioris constitutionis referat.* 4) *Theoph.* ut *codd. edd.* 5) *Theoph.; codd. inter* ut *vel* et *vel* et qui *et similia variant.*

quo modo amplectatur: tunc ex lege duodecim tabularum ad
1 adgnatum proximum hereditas pertinet. Sunt autem adgnati, ut primo quoque libro[1] tradidimus, cognati per virilis sexus personas cognatione iuncti, quasi a patre cognati. [2]itaque eodem patre nati fratres adgnati sibi sunt, qui et consanguinei vocantur, nec requiritur, an etiam eandem matrem habuerint. item patruus fratris filio et invicem is illi adgnatus est. eodem numero sunt fratres patrueles, id est qui ex duobus fratribus procreati sunt, qui etiam consobrini vocantur. qua ratione etiam ad plures gradus adgnationis pervenire poterimus. hi quoque, qui post mortem patris nascuntur, nanciscuntur consanguinitatis iura. non tamen omnibus simul adgnatis dat lex hereditatem, sed his, qui tunc proximo gradu sunt, cum certum
2 esse coeperit, aliquem intestatum decessisse. Per adoptionem quoque adgnationis ius consistit, veluti inter filios naturales et eos, quos pater eorum adoptavit (nec dubium est, quin proprie consanguinei appellentur): item si quis ex ceteris adgnatis tuis, veluti frater aut patruus aut denique is, qui longiore gradu est, aliquem adoptaverit, adgnatio inter vos[3] esse
3 non dubitatur. Ceterum inter masculos quidem adgnationis iure hereditas etiam longissimo gradu ultro citroque capitur. quod ad feminas vero ita placebat, ut ipsae consanguinitatis iure tantum capiant hereditatem, si sorores sint, ulterius non capiant: masculi vero ad earum hereditates, etiam si longissimo gradu sint, admittantur. qua de causa fratris tui aut patrui tui filiae vel amitae tuae hereditas ad te pertinebat,[4] tua vero ad illas non pertinebat. quod ideo ita constitutum erat, quia commodius videbatur, ita iura constitui, ut plerumque hereditates ad masculos confluerent. sed quia sane iniquum erat, in universum eas quasi extraneas repelli, praetor eas ad bonorum possessionem admittebat[5] ea parte, qua proximitatis nomine

---

[1]) §. 1. *I. de legit. agn. tut.* (1, 15). [2]) *fere* = *Gai.* 3, 10. 11. [3]) *ἀδγνατιὼν μεταξὺ ἡμῶν Theoph.* adgnatus tuus W^a adgnatos (adgnatus *B*) inter suos *B T* W^b *edd. Schr. et Kr.* [4]) *B cum Theoph.* pertinet *T edd. Schr. et Kr.* [5]) *B cum Theoph.* admittit *T et plerique codd. infer. edd. Schr. et Kr.*

bonorum possessionem pollicetur: ex qua parte ita scilicet admittuntur, si neque adgnatus ullus nec proximior cognatus interveniat. Et haec quidem lex duodecim tabularum nullo modo 3a introduxit, sed simplicitatem legibus amicam amplexa, simili modo omnes adgnatos sive masculos sive feminas cuiuscumque gradus ad similitudinem suorum invicem ad successionem vocabat: media autem iurisprudentia, quae erat lege quidem duodecim tabularum iunior, imperiali autem dispositione anterior, subtilitate quadam excogitata, praefatam differentiam inducebat et penitus eas a successione adgnatorum repellebat, omni alia successione incognita, donec praetores, paulatim asperitatem iuris civilis corrigentes sive, quod deest, adimplentes, humano proposito alium ordinem suis edictis addiderunt et, cognationis linea proximitatis nomine introducta, per bonorum possessionem eas adiuvabant et pollicebantur his bonorum possessionem, quae unde cognati appellatur. Nos vero legem duodecim tabu- 3b larum sequentes et eius vestigia in hac parte conservantes, laudamus quidem praetores suae humanitatis, non tamen eos in plenum causae mederi invenimus: quare etenim, uno eodemque gradu naturali concurrente et adgnationis titulis tam in masculis quam in feminis aequa lance constitutis, masculis quidem dabatur ad successionem venire omnium adgnatorum, ex adgnatis autem mulieribus nullis penitus nisi soli sorori ad adgnatorum successionem patebat aditus? ideo in plenum omnia reducentes et ad ius duodecim tabularum eandem dispositionem exaequantes, nostra constitutione [1] sanximus, omnes legitimas personas, id est per virilem sexum descendentes, sive masculini sive feminini generis sunt, simili modo ad iura successionis legitimae ab intestato vocari secundum gradus sui praerogativam nec ideo excludendas, quia consanguinitatis iura sicuti germanae non habent. Hoc etiam addendum nostrae constitutioni 4 existimavimus, ut transferatur unus tantummodo gradus a iure cognationis in legitimam successionem, ut non solum fratris filius et filia secundum quod iam definivimus, ad successionem

---

[1]) *L.* 14. *C. de legit. hered.* (6, 58), *cuius ipsa verba hic et* §. 4. *afferuntur.*

patrui sui vocentur, sed etiam germanae consanguineae vel sororis uterinae filius et filia soli et non deinceps personae una cum his ad iura avunculi sui perveniant et mortuo eo, qui patruus quidem est fratris sui filiis, avunculus autem sororis suae suboli, simili modo ab utroque latere succedant, tamquam si omnes ex masculis descendentes legitimo iure veniant, scilicet ubi frater et soror superstites non sunt (his etenim personis praecedentibus et successionem admittentibus ceteri gradus remanent penitus semoti): videlicet hereditate non in[1]
5 stirpes, sed in capita dividenda. Si plures sint gradus adgnatorum, aperte lex duodecim tabularum proximum vocat: itaque si verbi gratia sit frater defuncti et alterius fratris filius aut patruus, frater potior habetur. et quamvis singulari numero usa lex proximum vocet, tamen dubium non est, quin et, si plures sint eiusdem gradus, omnes admittantur: nam et proprie proximus ex pluribus gradibus intellegitur et tamen dubium non est, quin, licet unus sit gradus adgnatorum, pertineat
6 ad eos hereditas. Proximus autem, si quidem nullo testamento facto quisque decesserit, per hoc tempus requiritur, quo mortuus est is, cuius de hereditate quaeritur. quodsi facto testamento quisquam decesserit, per hoc tempus requiritur, quo certum esse coeperit, nullum ex testamento heredem extaturum: tum enim proprie quisque intellegitur intestatus decessisse. quod quidem aliquando longo tempore declaratur: in quo spatio temporis saepe accidit, ut proximiore mortuo proximus esse
7 incipiat, qui moriente testatore non erat proximus. Placebat autem, in eo genere percipiendarum hereditatum successionem non esse, id est[2] quamvis proximus, qui secundum ea, quae diximus, vocatur ad hereditatem, aut spreverit hereditatem aut, antequam adeat, decesserit, nihilo magis legitimo iure sequentes admittuntur. quod iterum praetores imperfecto iure corrigentes, non in totum sine adminiculo relinquebant, sed ex cognatorum ordine eos vocabant, utpote adgnationis iure eis recluso. sed nos nihil deesse perfectissimo iuri cupientes, nostra

---

1) *B cum Theoph.* (in stirpem) ad *ex plerisque codd. edd. Schr. et Kr. etiam Cod. libri variant.* 2) *Theoph.* id est ut *codd. et edd. Schr. et Kr.*

constitutione[1] sanximus, quam de iure patronatus, humanitate suggerente, protulimus, successionem in adgnatorum hereditatibus non esse eis denegandam, cum satis absurdum erat, quod cognatis a praetore apertum est, hoc adgnatis esse reclusum, maxime cum in onere quidem tutelarum et primo gradu deficiente, sequens succedit et, quod in onere optinebat, non erat in lucro permissum.

8 Ad legitimam successionem nihilo minus vocatur etiam parens, qui contracta fiducia filium vel filiam, nepotem vel neptem ac deinceps emancipat. quod ex nostra constitutione[2] omnimodo inducitur, ut emancipationes liberorum semper videantur contracta fiducia fieri, cum apud antiquos non aliter hoc optinebat, nisi specialiter contracta fiducia parens manumisisset.

TIT. III.

DE SENATUSCONSULTO TERTULLIANO.

Pr. Lex duodecim tabularum ita stricto iure utebatur et praeponebat masculorum progeniem et eos, qui per feminini sexus necessitudinem sibi iunguntur, adeo expellebat, ut ne quidem inter matrem et filium filiamve ultro citroque hereditatis capiendae ius daret, nisi quod praetores ex proximitate cognatorum eas personas ad successionem bonorum possessione unde cognati accommodata vocabant. 1 Sed hae iuris angustiae postea emendatae sunt. et primus quidem divus Claudius matri ad solatium liberorum amissorum legitimam eorum detulit hereditatem. 2 Postea autem senatusconsulto Tertulliano, quod divi Hadriani temporibus factum est, plenissime de tristi successione matri, non etiam aviae deferenda cautum est: ut mater ingenua trium liberorum ius habens, libertina quattuor ad bona filiorum filiarumve admittatur intestatorum mortuorum, licet in potestate parentis est, ut scilicet, cum alieno iuri subiecta est, iussu eius adeat, cuius iuri subiecta est. 3 Praeferuntur autem matri liberi defuncti, qui sui sunt quive suorum loco, sive primi gradus sive ulterioris. sed et filiae suae mortuae

---

1) *L.* 4. §. 20. *C. de iure patron.* (6, 4). 2) *L.* 6. *C. de emancip.* (8, 48 *al.* 49).

filius vel filia opponitur ex constitutionibus matri defunctae, id est aviae suae. pater quoque utriusque, non etiam avus vel proavus matri anteponitur, scilicet cum inter eos solos de hereditate agitur. frater autem consanguineus tam filii quam filiae excludebat matrem: soror autem consanguinea pariter cum matre admittebatur: sed si fuerat frater et soror consanguinei et mater liberis honorata, frater quidem matrem excludebat, communis autem erat hereditas ex aequis partibus fratri et
4 sorori. Sed nos constitutione,[1] quam in codice nostro nomine decorato posuimus, matri subveniendum esse existimavimus, respicientes ad naturam et puerperium et periculum et saepe mortem ex hoc casu matribus illatam. ideoque impium esse credidimus, casum fortuitum in eius admitti detrimentum: si enim ingenua ter vel libertina quater non pepererit,[2] immerito defraudabatur successione suorum liberorum; quid enim peccavit, si non plures, sed paucos pepererit? et dedimus ius legitimum plenum matribus sive ingenuis sive libertinis, etsi non ter enixae fuerint vel quater, sed eum tantum vel eam, qui quaeve morte intercepti sunt, ut et sic vocentur in liberorum
5 suorum legitimam successionem. Sed cum antea constitutiones iura legitima perscrutantes partim matrem adiuvabant, partim eam praegravabant et non in solidum eam vocabant, sed in quibusdam casibus tertiam partem ei abstrahentes certis legitimis dabant personis, in aliis autem contrarium faciebant: nobis[3] visum est, recta et simplici via matrem omnibus legitimis personis anteponi et sine ulla deminutione filiorum suorum successionem accipere, excepta fratris et sororis persona, sive consanguinei sint sive sola cognationis iura habentes, ut quemadmodum eam toto alio ordini legitimo praeposuimus, ita omnes fratres et sorores, sive legitimi sint sive non, ad capiendas hereditates simul vocemus, ita tamen ut, si quidem solae sorores cognatae vel adgnatae et mater defuncti vel defunctae supersint, dimidiam quidem mater, alteram vero dimidiam partem omnes sorores habeant, si vero matre superstite et fratre vel fratribus solis vel etiam cum sororibus sive legitima sive sola

[1]) *L. 2. C. de iure lib.* (8, 58 *al.* 59). [2]) *B T* peperit *E edd. Schr. et. Kr.* [3]) *L. 7. C. de SC. Tertull.* (6, 56).

cognationis iura habentibus intestatus quis vel intestata moriatur, in capita distribuatur eius hereditas. Sed quemadmodum 6 nos matribus prospeximus, ita eas oportet suae suboli consulere: scituris eis, quod, si tutores liberis non petierint vel in locum remoti vel excusati intra annum petere neglexerint, ab eorum impuberum morientium successione merito repellentur. Licet autem vulgo quaesitus sit filius filiave, potest ad bona 7 eius mater ex Tertulliano senatusconsulto admitti.

TIT. IV.
DE SENATUSCONSULTO ORPHITIANO.

Per contrarium autem ut liberi ad bona matrum intestatarum admittantur, senatusconsulto Orphitiano effectum est, quod latum est Orphito et Rufo consulibus,[1] divi Marci temporibus. et data est tam filio quam filiae legitima hereditas, etiamsi alieno iuri subiecti sunt: et praeferuntur et consanguineis et adgnatis defunctae matris. Sed cum ex hoc senatusconsulto nepotes ad aviae successionem legitimo iure non vocabantur, postea hoc constitutionibus principalibus[2] emendatum est, ut ad similitudinem filiorum filiarumque et nepotes et neptes vocentur. Sciendum autem est, huiusmodi successiones, quae a Tertulliano et Orphitiano deferuntur, capitis deminutione non peremi propter illam regulam, quo novae hereditates legitimae capitis deminutione non pereunt, sed illae solae, quae ex lege duodecim tabularum deferuntur. Novissime sciendum est, etiam illos liberos, qui vulgo quaesiti sunt, ad matris hereditatem ex hoc senatusconsulto admitti.

Pr. 1 2 3

[3]Si ex pluribus legitimis heredibus quidam omiserint hereditatem vel morte vel alia causa impediti fuerint, quominus adeant: reliquis, qui adierint, adcrescit illorum portio et, licet ante decesserint, qui adierint, ad heredes tamen eorum pertinet. 4

---

[1]) effectum . . . consulibus *Theoph. ed. Kr.* quod Orphito et R. cons. eff. est quod latum est *B T*; *ommisso priore* quod *ed. Schr.* [2]) *L.* 9. *C. de suis* (6, 55). [3]) = *L.* 9 *init D. de suis* (38, 16) *ex Marciani l.* 5 *instit.*

TIT. V.

DE SUCCESSIONE COGNATORUM.

Pr. Post suos heredes eosque, quos inter suos heredes praetor et constitutiones vocant, et post legitimos (quo numero sunt adgnati et hi, quos in locum adgnatorum tam supra dicta senatusconsulta quam nostra erexit constitutio) proximos cogna-
1 tos praetor vocat. Qua parte naturalis cognatio spectatur. nam adgnati capite deminuti quique ex his progeniti sunt, ex lege duodecim tabularum inter legitimos non habentur, sed a praetore tertio ordine vocantur, exceptis solis tantummodo fratre et sorore emancipatis, non etiam liberis eorum, quos lex Anastasiana[1] cum fratribus integri iuris constitutis vocat quidem ad legitimam fratris hereditatem sive sororis, non aequis tamen partibus, sed cum aliqua deminutione, quam facile est ex ipsius constitutionis verbis colligere, aliis vero adgnatis inferioris gradus, licet capitis deminutionem passi non sunt,
2(1) tamen eos anteponit et procul dubio cognatis. Hos etiam, qui per feminini sexus personas ex transverso cognatione iunguntur, tertio gradu proximitatis nomine praetor ad successionem
3(2) vocat. Liberi quoque, qui in adoptiva familia sunt, ad naturalium parentum hereditatem hoc eodem gradu vocantur.
4(3) Vulgo quaesitos nullum habere adgnatum, manifestum est, cum adgnatio a patre, cognatio sit a matre, hi autem nullum patrem habere intelleguntur. eadem ratione nec inter se quidem possunt videri consanguinei esse, quia consanguinitatis ius species est adgnationis: tantum igitur cognati sunt sibi, sicut et matris cognatis. itaque omnibus istis ea parte competit bonorum possessio, qua proximitatis nomine cognati vo-
5(4) cantur. Hoc loco et illud necessario admonendi sumus, adgnationis quidem iure admitti aliquem ad hereditatem et si decimo gradu sit, sive de lege duodecim tabularum quaeramus, sive de edicto, quo praetor legitimis heredibus daturum se bonorum possessionem pollicetur. proximitatis vero nomine his solis praetor promittit bonorum possessionem, qui usque

---

[1]) *in Cod. repet. prael. omissa.*

ad sextum gradum cognationis sunt, et ex septimo a sobrino sobrinaque nato nataeve.

TIT. VI.
DE GRADIBUS COGNATIONIS.

Hoc loco necessarium est exponere, quemadmodum gradus cognationis numerentur. qua in re inprimis admonendi sumus, cognationem aliam supra numerari, aliam infra, aliam ex transverso, quae etiam ex[1] latere dicitur. superior cognatio est parentium, inferior liberorum, ex transverso fratrum sororumve eorumque, qui ex his progenerantur, et convenienter patrui, amitae, avunculi, materterae. et superior quidem et inferior cognatio a primo gradu incipit: at ea, quae ex transverso numeratur, a secundo. [2]Primo gradu est supra pater, mater, infra filius, filia. Secundo supra avus, avia, infra nepos, neptis, ex transverso frater, soror. Tertio supra proavus, proavia, infra pronepos, proneptis, ex transverso fratris sororisque filius, filia et convenienter patruus, amita, avunculus, matertera. patruus est patris frater, qui Graece πάτρως vocatur: avunculus est matris frater, qui apud Graecos proprie μήτρως appellatur: et promiscue θεῖος dicitur. amita est patris soror, matertera vero matris soror: utraque θεία vel apud quosdam τηθὶς appellatur. Quarto gradu supra abavus, abavia, infra abnepos, abneptis, ex transverso fratris sororisque nepos, neptis et convenienter patruus magnus, amita magna (id est avi frater et soror), item avunculus magnus, matertera magna (id est aviae frater et soror), consobrinus, consobrina (id est qui quaeve ex fratribus aut sororibus progenerantur). sed quidam recte consobrinos eos proprie putant dici, qui ex duabus sororibus progenerantur, quasi consororinos: eos vero, qui ex duobus fratribus progenerantur, proprie fratres patrueles vocari (si autem ex duobus fratribus filiae nascantur, sorores patrueles appellantur): at eos, qui ex fratre et sorore propagantur, amitinos

[1]) *A T*[v] *Theoph.* a *B T*[t] *edd. Schr. et Kr.* [2]) §§. 1 . . . 5 = *L.* 1. §§. 3 . . . 7. *D. de grad. cogn.* (38, 10) *ex Gaii l.* 8 *ad ed. prov. mut.*

proprie dici (amitae tuae filii consobrinum te appellant, tu
5 illos amitinos). Quinto supra atavus, atavia, infra adnepos, adneptis, ex transverso fratris sororisque pronepos, proneptis et convenienter propatruus, proamita (id est proavi frater et soror), proavunculus, promatertera (id est proaviae frater et soror), item fratris patruelis, sororis patruelis, consobrini et consobrinae, amitini, amitinae filius, filia, propius sobrino, sobrina[1] (hi sunt patrui magni, amitae magnae, avunculi
6 magni, materterae magnae filius, filia). [2] Sexto gradu sunt supra tritavus, tritavia, infra trinepos, trineptis, ex transverso fratris sororisque abnepos, abneptis et convenienter abpatruus, abamita (id est abavi frater et soror), abavunculus, abmatertera (id est abaviae frater et soror), item propatrui, proamitae, proavunculi, promaterterae filius, filia,[3] item fratris patruelis, sororis patruelis, consobrini, consobrinae, amitini, amitinae nepos, neptis,[4] item sobrini sobrinaeque (id est qui quaeve ex fratribus vel sororibus patruelibus vel consobrinis vel amitinis
7 progenerantur). Hactenus ostendisse sufficiet, quemadmodum gradus cognationis numerentur. namque ex his palam est intellegere, quemadmodum ulterius quoque gradus numerare

---

[1]) propius sobrino sobrina *ὁ λεγόμενος πρόπριος σοβρῖνος καὶ πρόπρια σοβρῖνα Theoph., id, quod dedimus, non intellectum scilicet, cum sui aevi Graecis emendasse sibi visus, cum aliis aliae placerent corruptelae. ceterum etiam* propiussobrinus (*ut* proconsul *vice τοῦ* pro consule) *recte videtur dici potuisse et a quibusdam dictum esse.* proprior sobrinus sobrina *codd. vet. ed. Kr.* propior s. s. *ex aliis codd. ed. Schr.* [2]) *fere* = *L. 3 pr. D. de grad. cogn.* (38, 10). [3]) item propatr. . . . filia *Dig., codd. infer. ὁμοίως δὲ ὁ μείζων κονσοβρῖνος καὶ ἡ κονσοβρίνη Theoph. ex unius unice non absurda codicis lectione, de qua vid. Reitz. unde apparet, non recte statuere Schraderum ad h. l., iam Tribonianum haec verba et sequentia* item . . . neptis, *quae utraque in codd. vet. desunt, taedio omnes huius gradus personas enumerandi omisisse. a librariis vero respectu Dig., ubi quae praecedunt verba* item patrui magni . . . nepos, neptis (*i. e. sobrinus*) *inepta sunt, omitti potuerunt tanquam eadem glossematis suspicione laborantia.* [4]) item . . . neptis *Dig., codd. infer.; om. codd. vet. item Theoph. codd., sed ut certa vestigia eorum, quae perierunt, supersint, de quibus vid. Reitz.* item propatr. . . . . . . neptis *om. edd. Schr. et Kr.*

debemus: quippe semper generata quaeque persona gradum adiciat, ut longe facilius sit respondere, quoto quisque gradu sit, quam propria cognationis appellatione quemquam denotare. Adgnationis quoque gradus eodem modo numerantur. 8 Sed cum magis veritas oculata fide quam per aures animis 9 hominum infigitur, ideo necessarium duximus, post narrationem graduum etiam eos praesenti libro inscribi, quatenus possint et auribus et inspectione adulescentes perfectissimam graduum doctrinam adipisci.[1]

[2]Illud certum est, ad serviles cognationes illam partem 10 edicti, qua proximitatis nomine bonorum possessio promittitur, non pertinere: nam nec ulla antiqua lege talis cognatio computabatur. sed nostra constitutione,[3] quam pro iure patronatus fecimus (quod ius usque ad nostra tempora satis obscurum atque nube plenum et undique confusum fuerat) et hoc, humanitate suggerente, concessimus, ut si quis in servili consortio constitutus liberum vel liberos habuerit sive ex libera sive servilis condicionis muliere, vel contra serva mulier ex libero vel servo habuerit liberos cuiuscumque sexus, et ad libertatem his pervenientibus et hi, qui ex servili ventre nati sunt, libertatem meruerunt, vel dum mulieres liberae erant, ipsi in servitute eas[4] habuerunt et postea ad libertatem pervenerunt, ut hi omnes ad successionem vel patris vel matris veniant, patronatus iure in hac parte sopito: hos enim liberos non solum in suorum parentium successionem, sed etiam alterum in alterius mutuam successionem vocavimus, ex illa lege

---

1) *subiectum hic cognationum diagramma periit etiam in Theoph. codd.* 2) *in codd. infer. hic rubrica inseritur* de servili cognatione *indeque in plerisque edd. novus tit. numeratur.* 3) *L.* 4. §. 10. *C. de i. patron.* (6, 4). 4) *sc. contubernales.* servitutem eos *sine sensu edd. ex codd. praeter unum infer., qui* eas, *et aliquos, qui* servitute *habent. spectat imperator eum casum, de quo dixi in iurispr. antei. ad Paul.* 4, 10, 2. *p.* 424. *hoc est, ubi mulier ingenua servo alieno coniuncta pacto ex SC. Claudiano cum liberis suis in libertinam condicionem domino servi se dederat, isque servus postea manumissus erat. Theophilus hunc casum omisit, nonnisi multis et, sublato SC. Claudiano, paene sine fructu exponendum.*

specialiter eos vocantes, sive soli inveniantur, qui in servitute nati et postea manumissi sunt, sive una cum aliis, qui post libertatem parentium concepti sunt, sive ex eadem matre vel eodem patre sive ex aliis nuptiis, ad similitudinem eorum, qui ex iustis nuptiis procreati sunt.

11 Repetitis itaque omnibus, quae iam tradidimus, apparet, non semper eos, qui parem gradum cognationis optinent, pariter vocari, eoque amplius nec eum quidem, qui proximior sit cognatus, semper potiorem esse. cum enim prima causa sit suorum heredum quosque inter suos heredes iam enumeravimus, apparet, pronepotem vel abnepotem defuncti potiorem esse quam fratrem aut patrem matremque defuncti, cum alioquin pater quidem et mater, ut supra quoque tradidimus, primum gradum cognationis optineant, frater vero secundum, pronepos autem tertio gradu sit cognatus et abnepos quarto: nec interest, in potestate morientis fuerit an non fuerit, quod vel emancipatus vel ex emancipato aut ex feminino sexu pro-

12 pagatus est. Amotis quoque suis heredibus quosque inter suos heredes vocari diximus, adgnatus, qui integrum ius adgnationis habet, etiamsi longissimo gradu sit, plerumque potior habetur quam proximior cognatus: nam patrui nepos vel pronepos avunculo vel materterae praefertur. totiens igitur dicimus aut potiorem haberi eum, qui proximiorem gradum cognationis optinet, aut pariter vocari eos, qui cognati sint, quotiens neque suorum heredum iure quique inter suos heredes sunt, neque adgnationis iure aliquis praeferri debeat secundum ea, quae tradidimus, exceptis fratre et sorore emancipatis, qui ad successionem fratrum vel sororum vocantur, qui et si capite deminuti sunt, tamen praeferuntur ceteris ulterioris gradus adgnatis.

TIT. VII (VIII).
DE SUCCESSIONE LIBERTORUM.

Pr. [1] Nunc de libertorum bonis videamus. olim itaque licebat liberto patronum suum impune testamento praeterire: nam

---

[1]) *pr.* §§. 1. 2 *fere* = *Gai.* 3, 39 . . . 42.

ita demum lex duodecim tabularum ad hereditatem liberti vocabat patronum, si intestatus mortuus esset libertus, nullo suo herede relicto. itaque intestato quoque mortuo liberto, si is suum heredem reliquisset, nihil in bonis eius patrono ius erat. et si quidem ex naturalibus liberis aliquem suum heredem reliquisset, nulla videbatur querela: si vero adoptivus filius esset, aperte iniquum erat, nihil iuris patrono superesse. 1 Qua de causa postea praetoris edicto haec iuris iniquitas emendata est. sive enim faciebat testamentum libertus, iubebatur ita testari, ut patrono partem dimidiam bonorum suorum relinqueret: et si aut nihil aut minus partis dimidiae reliquerat, dabatur patrono contra tabulas testamenti partis dimidiae bonorum possessio. si vero intestatus moriebatur, suo herede relicto filio adoptivo, dabatur aeque patrono contra hunc suum heredem partis dimidiae bonorum possessio. prodesse autem liberto solebant ad excludendum patronum naturales liberi, non solum quos in potestate mortis tempore habebat, sed etiam emancipati et in adoptionem dati, si modo ex aliqua parte heredes scripti erant aut praeteriti contra tabulas bonorum possessionem ex edicto petierant: nam exheredati nullo modo repellebant patronum. 2 Postea lege Papia adaucta sunt iura patronorum, qui locupletiores libertos habebant. cautum est enim, ut ex bonis eius, qui sestertiorum centum milium patrimonium reliquerit et pauciores quam tres liberos habebat, sive is testamento facto, sive intestato mortuus erat, virilis pars patrono deberetur.[1] itaque cum unum filium filiamve heredem reliquerit libertus, perinde pars dimidia patrono debebatur, ac si is sine ullo filio filiave decessisset: cum duos duasve heredes reliquerat, tertia pars debebatur patrono: si tres reliquerat, repellebatur patronus. 3 Sed nostra constitutio,[2] quam pro omnium notione Graeca lingua, compendioso tractatu habito, composuimus, ita huiusmodi causas definivit, ut si quidem libertus vel liberta minores centenariis sint, id est minus centum aureis habeant substantiam (sic enim legis Papiae summam interpretati sumus, ut pro mile sestertiis unus aureus

---

[1]) debebatur *codd. edd. Schr. et Kr.* [2]) *L. 4. C. de i. patron.* (6, 4).

computetur), nullum locum habeat patronus in eorum successionem, si tamen testamentum fecerint. sin autem intestati decesserint, nullo liberorum relicto, tunc patronatus ius, quod erat ex lege duodecim tabularum, integrum reservavit. cum vero maiores centenariis sint, si heredes vel bonorum possessores liberos habeant sive unum sive plures cuiuscumque sexus vel gradus, ad eos successionem parentum deduximus, omnibus patronis una cum sua progenie semotis. sin autem sine liberis decesserint, si quidem intestati, ad omnem hereditatem patronos patronasque vocavimus: si vero testamentum quidem fecerint, patronos autem vel patronas praeterierint, cum nullos liberos haberent vel habentes eos exheredaverint, vel mater sive avus maternus eos praeterierit, ita ut non possint argui inofficiosa eorum testamenta: tunc ex nostra constitutione per bonorum possessionem contra tabulas non dimidiam, ut ante, sed tertiam partem bonorum liberti consequantur, vel quod deest eis, ex constitutione nostra repleatur, si quando minus tertia parte bonorum suorum libertus vel liberta eis reliquerint, ita sine onere, ut nec liberis liberti libertaeve ex ea parte legata vel fideicommissa praestentur sed ad coheredes hoc onus redundaret; multis aliis casibus a nobis in praefata constitutione congregatis, quos necessarios esse ad huiusmodi iuris dispositionem perspeximus: ut tam patroni patronaeque quam liberi eorum nec non qui ex transverso latere veniunt usque ad quintum gradum ad successionem libertorum vocentur, sicut ex ea constitutione intellegendum est: ut si eiusdem patroni vel patronae vel duorum duarum pluriumve sint liberi, qui proximior est, ad liberti seu libertae vocetur successionem et in capita, non in stirpes dividatur successio, eodem modo et in his, qui ex transverso latere veniunt, servando. paene enim consonantia iura ingenuitatis et libertinitatis in successionibus fecimus. 4 Sed haec de his libertinis hodie dicenda sunt, qui in civitatem Romanam pervenerunt, cum nec sunt alii liberti, simul et dediticiis et Latinis sublatis, cum Latinorum legitimae successiones nullae penitus erant, qui licet ut liberi vitam suam peragebant, attamen ipso ultimo spiritu simul animam atque libertatem amittebant, et quasi servorum ita bona eorum iure quodammodo peculii ex lege Iunia manumis-

sores detinebant. postea vero senatusconsulto Largiano cautum fuerat, ut liberi manumissoris, non nominatim exheredati facti, extraneis heredibus eorum in bonis Latinorum praeponerentur. quibus supervenit etiam divi Traiani edictum, quod eundem hominem, si invito vel ignorante patrono ad civitatem venire ex beneficio principis festinavit, faciebat vivum quidem civem Romanum, Latinum autem morientem. sed nostra constitutione[1] propter huiusmodi condicionum vices et alias difficultates cum ipsis Latinis etiam legem Iuniam et senatusconsultum Largianum et edictum divi Traiani in perpetuum deleri censuimus, ut omnes liberti civitate Romana fruantur, et mirabili modo quibusdam adiectionibus ipsas vias, quae in Latinitatem ducebant, ad civitatem Romanam capiendam transposuimus.

TIT. VIII (IX).

DE ADSIGNATIONE LIBERTORUM.

Pr. In summa, quod ad bona libertorum, admonendi sumus, senatum censuisse, ut quamvis ad omnes patroni liberos, qui eiusdem gradus sint, aequaliter bona libertorum pertineant, tamen liceret[2] parenti uni ex liberis adsignare libertum, ut post mortem eius solus is patronus habeatur, qui adsignatus est, et ceteri liberi, qui ipsi quoque ad eadem bona, nulla adsignatione interveniente, pariter admitterentur, nihil iuris in his bonis habeant. sed ita demum pristinum ius recipiunt, si is, cui adsignatus est, decesserit, nullis liberis relictis. 1 Nec tantum libertum, sed etiam libertam, et non tantum filio nepotive, sed etiam filiae neptive adsignare permittitur. 2 Datur autem haec adsignandi facultas ei, qui duos pluresve liberos in potestate habebit, ut eis, quos in potestate habet, adsignare ei libertum libertamve liceat. unde quaerebatur, si eum, cui adsignaverit, postea emancipaverit, num evanescat adsignatio? sed placuit, evanescere, quod et Iuliano et aliis plerisque visum est. 3 Nec interest, testamento quis adsignet an sine testa-

---

1) *L. un. C. de Lat. libert. toll.* (7, 6). 2) *sic T aliique codd. infer. ed. Kr.* licere *B ed. Schr.*

mento: sed etiam quibuscumque verbis hoc patronis permittitur facere ex ipso senatusconsulto, quod Claudianis temporibus factum est Suillo Rufo et Ostorio Scapula consulibus.

TIT. IX (X).
DE BONORUM POSSESSIONIBUS.

Pr. Ius bonorum possessionis introductum est a praetore emendandi veteris iuris gratia. nec solum in intestatorum hereditatibus vetus ius eo modo praetor emendavit, sicut supra dictum est, sed in eorum quoque, qui, testamento facto, decesserint. nam si alienus postumus heres fuerit institutus, quamvis hereditatem iure civili adire non poterat, cum institutio non valebat, honorario tamen iure bonorum possessor efficiebatur, videlicet cum a praetore adiuvabatur: sed hic e[1] nostra constitutione[2] hodie recte heres instituitur, quasi et iure civili non incognitus. 1 Aliquando tamen neque emendandi neque impugnandi veteris iuris, sed magis confirmandi gratia pollicetur bonorum possessionem. nam illis quoque, qui recte facto testamento heredes instituti sunt, dat secundum tabulas bonorum possessionem: item ab intestato suos heredes et adgnatos ad bonorum possessionem vocat: sed et remota quoque bonorum possessione, ad eos hereditas pertinet iure civili. 2 [3]Quos autem praetor solus vocat ad hereditatem, heredes quidem ipso iure non fiunt (nam praetor heredem facere non potest: per legem enim tantum vel similem iuris constitutionem heredes fiunt, veluti per senatusconsultum et constitutiones principales): sed cum eis praetor dat bonorum possessionem, loco heredum constituuntur et vocantur bonorum possessores. adhuc autem et alios complures gradus praetor fecit in bonorum possessionibus dandis, dum id agebat, ne quis sine successore moriatur: nam angustissimis finibus constitutum per legem duodecim tabularum ius percipiendarum hereditatum

---

[1]) sed hic e *scripsi. ἀλλὰ δὲ διάταξις τοῦ ἡμετέρου βασιλέως τὸν τοιοῦτον πόστουμον ὀρθῶς βούλεται γράφεσθαι κληρονόμον Theoph.* sed et a *codd. vet. edd. Schr. et Kr.* [2]) *L. un. C. de inc. pers.* (6, 48). [3]) = *Gai.* 3, 32. 33 *mut.*

praetor ex bono et aequo dilatavit. Sunt autem bonorum possessiones ex testamento quidem hae. prima, quae praeteritis liberis datur vocaturque contra tabulas. secunda, quam omnibus iure scriptis heredibus praetor pollicetur ideoque vocatur secundum tabulas. et cum de testamentis prius locutus est, ad intestatos transitum fecit. et primo loco suis heredibus et his, qui ex edicto praetoris suis connumerantur, dat bonorum possessionem, quae vocatur unde liberi. secundo legitimis heredibus: tertio decem personis, quas extraneo manumissori praeferebat (sunt autem decem personae hae: pater, mater, avus, avia, tam paterni quam materni, item filius, filia, nepos, neptis, tam ex filio quam ex filia, frater, soror, sive consanguinei sive uterini): quarto cognatis proximis: quinto tanquam[1] ex familia: sexto patrono et patronae liberisque eorum et parentibus:[2] septimo viro et uxori: octavo cognatis manumissoris. Sed eas quidem praetoria induxit iurisdictio. nobis tamen nihil incuriosum praetermissum est, sed nostris constitutionibus omnia corrigentes, contra tabulas quidem et secundum tabulas bonorum possessiones admisimus utpote necessarias constitutas, nec non ab intestato unde liberi et unde legitimi bonorum possessiones. Quae autem in praetoris edicto quinto loco posita fuerat, id est unde decem personae, eam pio proposito et compendioso sermone supervacuam ostendimus: cum enim praefata bonorum possessio decem personas praeponebat extraneo manumissori, nostra constitutio,[3] quam de emancipatione liberorum fecimus, omnibus parentibus eisdemque manumissoribus contracta fiducia manumissionem facere dedit, ut ipsa manumissio eorum hoc in se habeat privilegium et supervacua fiat praedicta bonorum possessio. sublata igitur praefata quinta bonorum possessione, in gradum eius sextam antea bonorum possessionem reduximus et quintam fecimus,

(margin: 3 at "praetor ex bono"; 4 at "nobis tamen"; 5 at "Quae autem")

---

[1]) tum quam *ter Theoph. codd.* (*et ed. Kr.*) *sed secundo loco in versione Graeca ὡσανεὶ ἐκ φαμιλίας.* tunc qua *B* qua *T hic et* §. 6. *inferiores codd. admodum haec variant.* [2]) *sic etiam Theoph., non intellecta, ut apparet ex* §. 6. *fin., hac bon. possessione, de qua vid. Ulp.* 28, 7. *Collat.* 16, 9, 1. *ibique notata in iurispr. anteiust. p.* 518. [3]) *L.* 6. *C. de emancip.* (8, 58 *al.* 59).

6(5) quam praetor proximis cognatis pollicetur. Cumque antea septimo loco fuerat bonorum possessio tanquam[1] ex familia et octavo unde liberi patroni patronaeque et parentes eorum, utramque per constitutionem nostram,[2] quam de iure patronatus fecimus, penitus vacuavimus: cum enim ad similitudinem successionis ingenuorum libertinorum successiones posuimus, quas usque ad quintum tantummodo gradum coartavimus, ut sit aliqua inter ingenuos et libertos differentia, sufficiunt[3] eis tam contra tabulas bonorum possessio quam unde legitimi et unde cognati, ex quibus possint sua iura vindicare, omni scrupulositate et inextricabili errore duarum istarum bonorum pos-
7(6) sessionum resoluta. Aliam vero bonorum possessionem, quae unde vir et uxor appellatur et nono loco inter veteres bonorum possessiones posita fuerat, et in suo vigore servavimus et altiore loco, id est sexto, eam posuimus, decima veteri bonorum possessione, quae erat unde cognati manumissoris, propter causas enarratas merito sublata: ut sex tantummodo bonorum possessiones ordinariae permaneant suo vigore pol-
8(7) lentes. Septima eas secuta, quam optima ratione praetores introduxerunt. novissime enim promittitur edicto his etiam bonorum possessio, quibus ut detur, lege vel senatusconsulto vel constitutione comprehensum est, quam neque bonorum possessionibus, quae ab intestato veniunt, neque eis, quae ex testamento sunt, praetor stabili iure connumeravit, sed quasi ultimum et extraordinarium auxilium, prout res exigit, accommodavit scilicet his, qui ex legibus, senatusconsultis, constitutionibus principum ex novo iure[4] vel ex testamento vel ab in-
9(8) testato veniunt. Cum igitur plures species successionum praetor introduxisset easque per ordinem disposuisset et in unaquaque specie successionis saepe plures extent dispari gradu personae: ne actiones creditorum differrentur,[5] sed haberent, quos convenirent, et ne facile in possessionem bonorum de-

---

1) tum quam *Theoph. codd. de Latinis codd. cf. p.* 121. *not.* 1. 2) *L.* 4. *C. de i. patron.* (6, 4). 3) *B ed. Kr.* sufficit *T ed. Schr.* 4) *verba* ex novo iure *Theophilo ignorata glossematis sunt suspecta.* 5) *ex codd. infer. ed. Schr.* differantur *ex codd. vet. ed. Kr.*

functi mitterentur[1] et eo modo sibi consulerent, ideo petendae bonorum possessioni certum tempus praefinivit. liberis itaque (9) et parentibus tam naturalibus quam adoptivis in petenda bonorum possessione anni spatium, ceteris centum dierum dedit. Et si intra hoc tempus aliquis bonorum possessionem non pe- (5)10 tierit, eiusdem gradus personis adcrescit: vel si nemo ex eo[2] sit, deinceps ceteris[3] proinde bonorum possessionem ex successorio edicto pollicetur, ac si is, qui praecedebat, ex eo numero non esset. set[4] si quis ita[5] delatam sibi bonorum possessionem repudiaverit, non quousque tempus bonorum possessioni praefinitum excesserit, expectatur, sed statim ceteri ex eodem edicto admittuntur. In petenda autem bonorum possessione (6)11 dies utiles singuli considerantur. Sed bene anteriores princi- (7)12 pes et huic causae providerunt, ne quis pro petendo bonorum possessiones[6] curet, sed, quocumque modo si admittentis eam indicium, intra statuta tamen tempora, ostenderit, plenum habeat earum beneficium.

TIT. X (XI).
DE ADQUISITIONE PER ADROGATIONEM.

[7]Est et alterius generis per universitatem successio, quae Pr. neque lege duodecim tabularum neque praetoris edicto, sed eo iure, quod consensu receptum est, introducta est. Ecce 1 enim cum paterfamilias sese in adrogationem dat, omnes res eius corporales et incorporales quaeque ei debitae sunt, adrogatori ante quidem pleno iure adquirebantur, exceptis his, quae per capitis deminutionem pereunt, quales sunt operarum obligationes et ius adgnationis. usus etenim et ususfructus licet his antea connumerabantur, attamen capitis deminutione minima eos tolli, nostra prohibuit constitutio.[8] Nunc autem nos ean- 2

---

1) mittantur *ed. Kr.* 2) *scripsi.* nemo *codd. edd. sed* ex eo *ob similitudinem excidisse, apparet ex Theoph.: εἰ δὲ μηδεὶς ἐκ τοῦ αὐτοῦ ὁρμᾶται βαθμοῦ.* 3) deinceps ceteris = *οἱ ἐκ τοῦ ἑξῆς βαθμοῦ Theoph., non ea, quae superiori nota retuli, ut Schraderus putavit, qui ideo, adstipulante Kr., post* deinceps *male interpunxit.* 4) *geminavi sensu exigente.* esset *codd. edd.* 5) *sic quidam codd.* itaque *plerique et edd. Schr. et Kr.* 6) *scripsi.* petenda b. possessione *codd. edd. cf. Theoph.* 7) *pr.* §. 1. = *Gai.* 3, 82. 83 *mut.* 8) *L.* 16. §. 2. *C. de usufr.* (3, 33).

dem adquisitionem, quae per adrogationem fiebat, coartavimus[1] ad similitudinem naturalium parentum: nihil etenim aliud nisi tantummodo ususfructus tam naturalibus patribus quam adoptivis per filiosfamilias adquiritur in his rebus, quae extrinsecus filiis obveniunt, dominio eis integro servato: mortuo autem filio adrogato in adoptiva familia etiam dominium eius ad adrogatorem transit, nisi supersint aliae personae, quae ex nostra constitutione[2] patrem in his, quae adquiri non possunt, ante-
3 cedunt. Sed ex diverso pro eo, quod is debuit, qui se in adoptionem dedit, ipso quidem iure adrogator non tenetur, sed nomine filii convenietur et, si noluerit eum defendere, permittitur creditoribus per competentes nostros magistratus bona, quae eius cum usufructu futura fuissent, si se alieno iuri non subiecisset,[3] possidere et legitimo modo ea disponere.

TIT. XI (XII).

DE EO, CUI LIBERTATIS CAUSA BONA ADDICUNTUR.

Pr. Accessit novus casus successionis ex constitutione divi Marci. nam si hi, qui libertatem acceperunt a domino in testamento, ex quo non aditur hereditas, velint bona sibi addici libertatium conservandarum causa, audiuntur. et ita rescripto
1 divi Marci ad Popilium Rufum continetur. Verba rescripti ita se habent: 'Si Virginio Valenti, qui testamento suo libertatem quibusdam adscripsit, nemine successore ab intestato existente, in ea causa bona esse coeperunt, ut veniri debeant: is, cuius de ea re notio est, aditus, rationem desiderii tui habebit, ut libertatium tam earum, quae directo, quam earum, quae per speciem fideicommissi relictae sunt, tuendarum gratia addicantur tibi, si idonee creditoribus caveris de solido, quod cuique debetur, solvendo. et hi quidem, quibus directa libertas data est, perinde liberi erunt, ac si hereditas adita esset: hi autem, quos heres rogatus est manumittere, a te libertatem consequantur: nisi[4] si non alia condicione velis bona tibi addici,

---

[1]) *L.* 6. *C. de bon. quae lib.* (6, 61). [2]) *L.* 11. *C. comm. de success.* (6, 59). [3]) *ex quibusdam codd. infer. et Theoph.* quae eorum cum . . . subiecissent *ex ceteris codd. edd. Schr. et Kr.* [4]) *scripsi.* ita ut *codd. edd. Kr. et Schr. quod scilicet reposuerunt librarii male expuncta v.*

quam ut etiam qui directo libertatem acceperunt, tui liberti fiant; nam huic etiam voluntati tuae, si ii, de quorum statu agitur, consentiant, auctoritatem nostram accommodamus. et ne huius rescriptionis nostrae emolumentum alia ratione irritum fiat, si fiscus bona agnoscere voluerit, et hi, qui rebus nostris attendunt, scient, commodo pecuniario praeferendam libertatis causam et ita bona cogenda, ut libertas his salva sit, qui eam adipisci potuerunt, si hereditas ex testamento adita esset.' Hoc rescripto subventum est et libertatibus et defunctis, ne bona eorum a creditoribus possideantur et veneant. certe si fuerint ex hac causa bona addicta, cessat bonorum venditio; extitit enim defuncti defensor, et quidem idoneus, qui de solido creditoribus cavet. Inprimis hoc rescriptum totiens locum habet, quotiens testamento libertates datae sunt. quid ergo, [1] si quis intestatus decedens codicillis libertates dederit neque adita sit ab intestato hereditas? favor constitutionis debet locum habere. certe si testatus decedat et codicillis dederit libertatem, competere eam, nemini dubium est. Tunc constitutioni locum esse, verba ostendunt, cum nemo successor ab intestato existat. [2] ergo quamdiu incertum sit, utrum existat an non, cessabit constitutio: si certum esse coeperit, neminem extare, tunc erit constitutioni locus. Si is, qui in integrum restitui potest, abstinuit se ab hereditate, an, quamvis potest in integrum restitui, potest admitti constitutio? et debet addictio bonorum fieri.[3] quid ergo, si post addictionem libertatum conservandarum causa factam in integrum sit restitutus? utique non erit dicendum revocari libertates, quae semel competierunt. Haec constitutio libertatum tuendarum causa

2 3 4 5 6

nisi (*quam tamen B alio loco servavit*) *quasi cum sequente* si non *idem valente. quod alii* (*Schr. Mommsen*) *medendi causa proposuerunt, delendas postea esse v.* quam ut, *Theophilo adversatur* (οὐχ ἑτέρως ... εἰ μή ... ὥστε καὶ ...) *qui contra mecum facit, totum hoc additamentum exceptionis modo inferens.*

[1]) ... habere *fere* = *L.* 2. *D. de fideic. lib.* (40, 5) *ex Ulp. l.* 60 *ad ed.* [2]) §. 4 *hinc et* §. 5 = *L.* 4 *pr.* §§. 1. 2. *D. ibid. ex eod. Ulp. l., mut.* [3]) *scripsi, Theoph. et Dig. secutus.* potest admitti constitutio et addictio bonorum fieri? *codd. edd. sed v.* debet *excidisse, argumento sunt aliqui codd. infer., in quibus pro* potest *est* a. c. debet.

introducta est: ergo si libertates nullae sint datae, cessat constitutio. quid ergo, si vivus dedit libertates vel mortis causa et, ne de hoc quaeratur, utrum in fraudem creditorum an non factum sit, idcirco velint addici sibi bona, an audiendi sunt? et magis est, ut audiri debeant, etsi deficiant verba constitu-
7 tionis. Sed cum multas divisiones eiusmodi constitutioni deesse perspeximus, lata est a nobis plenissima constitutio,[1] in quam multae species collatae sunt, quibus ius huiusmodi successionis plenissimum est effectum, quas ex ipsa lectione consitutionis potest quis cognoscere.

TIT. XII (XIII).

DE SUCCESSIONIBUS SUBLATIS, QUAE FIEBANT PER BONORUM VENDITIONEM ET EX SENATUSCONSULTO CLAUDIANO.

Pr. Erant ante praedictam successionem olim et aliae per universitatem successiones. qualis fuerat bonorum emptio, quae de bonis debitoris vendendis per multas ambages fuerat introducta et tunc locum habebat, quando iudicia ordinaria in usu fuerunt: sed cum extraordinariis iudiciis posteritas usa est, ideo cum ipsis ordinariis iudiciis etiam bonorum venditiones exspiraverunt et tantummodo creditoribus datur officio iudicis bona possidere et, prout eis utile visum fuerit, ea disponere,
1 quod ex latioribus digestorum libris perfectius apparebit. Erat et ex senatusconsulto Claudiano miserabilis per universitatem adquisitio, cum libera mulier servili amore bacchata ipsam libertatem per senatusconsultum amittebat et cum libertate substantiam: quod indignum nostris temporibus esse existimantes, et a nostra civitate deleri et non inseri nostris digestis concessimus.

TIT. XIII (XIV).

DE OBLIGATIONIBUS.

Pr. Nunc transeamus ad obligationes. obligatio est iuris vinculum, quo necessitate adstringimur alicuius solvendae rei, se-
1 cundum nostrae civitatis iura. Omnium autem obligationum

---

[1]) *L. 15. C. de testam. manum.* (7, 2).

summa divisio in duo genera deducitur: namque aut civiles sunt aut praetoriae. civiles sunt, quae aut legibus constitutae aut certe iure civili comprobatae sunt. praetoriae sunt, quas praetor ex sua iurisdictione constituit, quae etiam honorariae vocantur. Sequens divisio in quattuor species deducitur: aut enim ex contractu sunt aut quasi ex contractu aut ex maleficio aut quasi ex maleficio. prius est, ut de his, quae ex contractu sunt, dispiciamus. harum aeque quattuor species sunt: aut enim re contrahuntur aut verbis aut litteris aut consensu. de quibus singulis dispiciamus. 2

TIT. XIV (XV).

QUIBUS MODIS RE CONTRAHITUR OBLIGATIO.

Pr. [1] Re contrahitur obligatio veluti mutui datione.[2] mutui autem obligatio[3] in his rebus consistit, quae pondere, numero mensurave constant, veluti vino, oleo, frumento, pecunia numerata, aere, argento, auro, quas res aut numerando aut metiendo aut adpendendo in hoc damus, ut accipientium fiant et quandoque nobis non eaedem res, sed aliae eiusdem naturae et qualitatis reddantur. unde etiam mutuum appellatum sit, quia ita a me tibi datur, ut ex meo tuum fiat. ex eo contractu nascitur actio, quae vocatur condictio. 1 [4] Is quoque, qui non debitum accepit ab eo, qui per errorem solvit, re obligatur: daturque agenti contra eum propter repetitionem condicticia actio; nam proinde ei condici potest SI PARET EUM DARE OPORTERE, ac si mutuum accepisset. unde pupillus, si ei sine tutoris auctoritate non debitum per errorem datum est, non tenetur indebiti condictione, non magis quam mutui datione. sed haec species obligationis non videtur ex contractu consistere, cum is, qui solvendi animo dat, magis distrahere voluit negotium quam contrahere. 2 [5] Item is, cui res aliqua

[1]) *pr. et* §. 1. *fere* = *Gai.* 3, 90. 91 *et L.* 1. §. 2. *D. de obl. et act. ex Gaii l.* 2 *rer. quot.* [2]) *Dig. et Gai.* obligatione *BT.* [3]) *codd., sed et h. l. librariis deberi videtur pro* datio. [4]) = *Gai.* 3, 91 *mut.* [5]) §§. 2 . . . 4 *init. fere* = *L.* 1. §§. 3 . . . 6 *D. de obl. et act.* (44, 7) *ex Gaii l.* 2 *rer. quot.*

utenda datur, id est commodatur, re obligatur et tenetur commodati actione. sed is ab eo, qui mutuum accepit, longe distat: namque non ita res datur, ut eius fiat, et ob id de ea re ipsa restituenda tenetur. et is quidem, qui mutuum accepit, si quolibet fortuito casu, quod accepit, amiserit, veluti incendio, ruina, naufragio aut latronum hostiumve incursu, nihilo minus obligatus permanet. at is, qui utendum accepit, sane quidem exactam diligentiam custodiendae rei praestare iubetur nec sufficit ei, tantam diligentiam adhibuisse, quantam suis rebus adhibere solitus est, si modo alius diligentior poterit eam rem custodire: sed propter maiorem vim maioresve casus non tenetur, si modo non huius culpa is casus intervenerit: alioquin si id, quod tibi commodatum est, peregre ferre tecum malueris et vel incursu hostium praedonumve vel naufragio amiseris, dubium non est, quin de restituenda ea re tenearis. commodata autem res tunc proprie intellegitur, si nulla mercede accepta vel constituta res tibi utenda data est. alioquin mercede interveniente locatus tibi usus rei videtur: gratuitum
3 enim debet esse commodatum. Praeterea et is, apud quem res aliqua deponitur, re obligatur et actione depositi, qua[1] et ipse de ea re, quam accepit, restituenda tenetur. sed is ex eo solo tenetur, si quid dolo commiserit, culpae autem nomine, id est desidiae atque neglegentiae, non tenetur: itaque securus est, qui parum diligenter custoditam rem furto amisit, quia, qui neglegenti amico rem custodiendam tradidit,[2] suae facili-
4 tati id imputare debet. Creditor quoque, qui pignus accepit, re obligatur, qui et ipse de ea ipsa re, quam accepit, restituenda tenetur actione pigneraticia. sed quia pignus utriusque gratia datur, et debitoris, quo magis ei pecunia crederetur, et creditoris, quo magis ei in tuto sit creditum, placuit sufficere, quod ad eam rem custodiendam exactam diligentiam adhibere:[3] quam si praestiterit et aliquo fortuito casu rem amiserit, securum esse nec impediri creditum petere.

---

1) *scripsi: nam* ἦν ἔξω *Theoph.* qui *plerique codd. edd.* quia *alii.* 2) *T*ª, *Theoph.* (παραδούς) *ed. Schr.* tradit *B ed. Kr.* 3) *ex quibusdam codd. infer.* adhiberet *ceteri edd. Schr. et Kr. sed et antea pro* sufficere *malim* oportere ὀφείλεις *Theoph.*

TIT. XV (XVI).

DE VERBORUM OBLIGATIONE.

[1] Verbis obligatio contrahitur ex interrogatione et responsione,[2] cum quid dari fierive nobis stipulamur. ex qua duae proficiscuntur actiones, tam condictio, si certa sit stipulatio, quam ex stipulatu, si incerta. quae hoc nomine inde utitur, quia stipulum apud veteres firmum appellabatur, forte a stipite descendens. Pr.

1 In hac re olim talia verba tradita fuerunt: SPONDES? SPONDEO, PROMITTIS? PROMITTO, FIDEPROMITTIS? FIDEBROMITTO, FIDEIUBES? FIDEIUBEO, DABIS? DABO, FACIES? FACIAM. utrum autem Latina an Graeca vel qua alia lingua stipulatio concipiatur, nihil interest, scilicet si uterque stipulantium intellectum huius linguae habeat: nec necesse est eadem lingua utrumque uti, sed sufficit congruenter ad interrogatum respondere: quin etiam duo Graeci Latina lingua obligationem contrahere possunt. sed haec sollemnia verba olim quidem in usu fuerunt: postea autem Leoniana constitutio[3] lata est, quae, sollemnitate verborum sublata, sensum et consonantem intellectum ab utraque parte solum desiderat, licet quibuscumque verbis expressus est.

2 Omnis stipulatio aut pure aut in diem aut sub condicione fit. pure veluti QUINQUE AUREOS DARE SPONDES? idque confestim peti potest. in diem, cum adiecto die, quo pecunia solvatur, stipulatio fit: veluti DECEM AUREOS PRIMIS KALENDIS MARTIIS DARE SPONDES? id autem, quod in diem stipulamur, statim quidem debetur, sed peti prius quam dies veniat, non potest: ac ne eo quidem ipso die, in quem stipulatio facta est, peti potest, quia totus ille[4] dies arbitrio solventis tribui debet. neque enim certum est, eo die, in quem promissum est, datum non esse, priusquam is[5] praetereat. 3 At si ita stipuleris

---

[1]) *pr. in.* = *L.* 1. §. 7. *D. de obl. et act.* (44, 7) *ex Gaii l.* 2 *rer. quot.* [2]) *T et plerique codd. item Gai.* 3, 92. *ed. Schr.* responso *AB* responsu *Dig. Fl. ed. Kr.* [3]) *L.* 10. *C. de contr. v. comm. stip.* (8, 37 *al.* 38). [4]) *B Theoph.* totus is *T ed. Schr.* totus *A ed. Kr.* [5]) *B T aliique plerique* is *om. A ed. Kr.*

DECEM AUREOS ANNUOS, QUOAD VIVAM, DARE SPONDES?, et pure facta obligatio intellegitur et perpetuatur, quia ad tempus deberi non potest. sed heres petendo pacti exceptione 4 submovebitur. Sub condicione stipulatio fit, cum in aliquem casum differtur obligatio, ut, si aliquid factum fuerit aut non fuerit, stipulatio committatur, veluti SI TITIUS CONSUL FACTUS FUERIT, QUINQUE AUREOS DARE SPONDES? si quis ita stipuletur SI IN CAPITOLIUM NON ASCENDERO, DARE SPONDES? perinde erit, ac si stipulatus esset, cum morietur dari sibi. ex condicionali stipulatione tantum spes est debitum iri, eamque ipsam spem transmittimus, si, priusquam condicio 5 existat, mors nobis contigerit. Loca etiam inseri stipulationi solent, veluti CARTHAGINE DARE SPONDES? quae stipulatio licet pure fieri videatur, tamen re ipsa habet tempus iniectum, quo promissor utatur ad pecuniam Carthagine dandam. et ideo si quis ita Romae stipuletur HODIE CARTHAGINE DARE SPONDES? inutilis erit stipulatio, cum impossibilis sit repromissio.

6 Condiciones, quae ad praeteritum vel ad praesens tempus referuntur, aut statim infirmant obligationem aut omnino non differunt: veluti SI TITIUS CONSUL FUIT vel SI MAEVIUS VIVIT, DARE SPONDES? nam si ea ita non sunt, nihil valet stipulatio: sin autem ita se habent, statim valet. quae enim per rerum naturam certa sunt, non morantur obligationem, licet apud nos incerta sint.

7 Non solum res in stipulatum deduci possunt, sed etiam facta: ut si stipulemur fieri aliquid vel non fieri. et in huiusmodi stipulationibus optimum erit poenam subicere, ne quantitas stipulationis in incerto sit ac necesse sit actori probare, quid eius intersit. itaque si quis, ut fiat aliquid, stipuletur, ita adici poena debet: SI ITA FACTUM NON ERIT, TUM POENAE NOMINE DECEM AUREOS DARE SPONDES? sed si quaedam fieri, quaedam non fieri una eademque conceptione stipuletur, clausula erit huiusmodi adicienda: SI ADVERSUS EA FACTUM ERIT, SIVE QUID ITA FACTUM NON ERIT, TUNC POENAE NOMINE DECEM AUREOS DARE SPONDES?

TIT. XVI (XVII).

DE DUOBUS REIS STIPULANDI ET PROMITTENDI.

Et stipulandi et promittendi duo pluresve rei fieri possunt. Pr. stipulandi ita, si post omnium interrogationem promissor respondeat SPONDEO. ut puta cum duobus separatim stipulantibus ita promissor respondeat UTRIQUE VESTRUM DARE SPONDEO: nam si prius Titio spoponderit, deinde alio interrogante spondeat, alia atque alia erit obligatio nec creduntur duo rei stipulandi esse. duo pluresve rei promittendi ita fiunt, (*veluti si post Titii interrogationem*)[1] MAEVI, QUINQUE AUREOS DARE SPONDES? SEI, EOSDEM QUINQUE AUREOS DARE SPONDES? respondeant[2] singuli separatim SPONDEO. Ex huiusmodi obli- 1 gationibus et stipulantibus solidum singulis debetur et promittentes singuli in solidum tenentur. in utraque tamen obligatione una res vertitur: et vel alter debitum accipiendo vel alter solvendo omnium perimit obligationem et omnes liberat. [3]Ex duobus reis promittendi alius pure, alius in diem vel sub 2 condicione obligari potest: nec impedimento erit dies aut condicio, quo minus ab eo, qui pure obligatus est, petatur.

TIT. XVII (XVIII).

DE STIPULATIONE SERVORUM.

Servus ex persona domini ius stipulandi habet. sed here- Pr. ditas in plerisque personae defuncti vicem sustinet: ideoque quod servus hereditarius ante aditam hereditatem stipulatur, adquirit hereditati ac per hoc etiam heredi postea facto adquiritur. [4]Sive autem domino sive sibi sive conservo suo sive 1 impersonaliter servus stipuletur, domino adquirit. idem iuris est et in liberis, qui in potestate patris sunt, ex quibus causis

---

1) *Ex Theoph. quoad sententiam supplevi, quae igitur non compilatores, sed librarii et cum iis edd. omnes tanquam sine exitu male coepta omiserunt.* 2) *BP recte*, et r. *T* si r. *E ed. Schr. ex interpolatione post amissa illa priora.* 3) = *L.* 7. *D de duob. reis* (45, 2) *ex Florentini l.* 8 *instit.* 4) *init. fere* = *L.* 15. *D. de stip. serv.* (45, 3) *ex Flor. l.* 8 *instit.*

2 adquirere possunt. Sed cum factum in stipulatione continebitur, omnimodo persona stipulantis continetur,[1] veluti si servus stipuletur, ut sibi ire agere liceat: ipse enim tantum pro-
3 hiberi non debet, non etiam dominus eius. Servus communis stipulando unicuique dominorum pro portione dominii adquirit, nisi si unius eorum iussu aut nominatim cui eorum stipulatus est: tunc enim soli ei adquiritur. quod servus communis stipulatur, si alteri ex dominis adquiri non potest, solidum alteri adquiritur, veluti si res, quam dari stipulatus est, unius domini sit.

TIT. XVIII (XIX).
DE DIVISIONE STIPULATIONUM.

Pr. [2]Stipulationum aliae iudiciales sunt, aliae praetoriae, aliae conventionales, aliae communes tam praetoriae quam iudiciales.
1 Iudiciales sunt dumtaxat, quae a mero iudicis officio proficiscuntur: veluti de dolo cautio vel de persequendo servo, qui in
2 fuga est, restituendove pretio. Praetoriae, quae a mero praetoris officio proficiscuntur, veluti damni infecti vel legatorum. praetorias autem stipulationes sic exaudiri oportet, ut in his contineantur etiam aediliciae: nam et hae ab iurisdictione ve-
3 niunt. Conventionales sunt, quae ex conventione utriusque partis concipiuntur, hoc est neque iussu iudicis neque iussu praetoris, sed ex conventione contrahentium. quarum totidem genera sunt, quot (paene dixerim) rerum contrahendarum.
4 Communes sunt stipulationes veluti rem salvam fore pupilli: nam et praetor iubet, rem salvam fore pupillo caveri et interdum iudex, si aliter expediri haec res non potest: vel de rato stipulatio.

TIT. XIX (XX).
DE INUTILIBUS STIPULATIONIBUS.

Pr. Omnis res, quae dominio nostro subicitur, in stipulationem
1 deduci potest, sive illa mobilis sive soli sit. At si quis rem,

---

[1]) *σκοπεῖται Theoph.* [2]) *pr.* §§. 1 . . . 4. *fere* = *L.* 5 *pr. D. de verb. obl.* (45, 1) *ex Pomponii l.* 26 *ad Sab.*

quae in rerum natura non est aut esse non potest, dari stipulatus fuerit, veluti Stichum, qui mortuus sit, quem vivere credebat, aut hippocentaurum, qui esse non possit, inutilis erit stipulatio. Idem iuris est, si rem sacram aut religiosam, 2 quam humani iuris esse credebat, vel publicam, quae usibus populi perpetuo exposita sit, ut forum vel theatrum, vel liberum hominem, quem servum esse credebat, vel rem,[1] cuius commercium non habuit, vel rem suam dari quis stipuletur. nec in pendenti erit stipulatio ob id, quod publica res in privatum deduci et ex libero servus fieri potest et commercium adipisci stipulator potest et res stipulatoris esse desinere potest: sed protinus inutilis est. item contra, licet initio utiliter res in stipulatum deducta sit, si postea in earum qua causa, de quibus supra dictum est, sine facto promissoris devenerit, extinguitur stipulatio. ac ne statim ab initio talis stipulatio valebit LUCIUM TITIUM, CUM SERVUS ERIT, DARE SPONDES? et similia, quia natura sui dominio nostro exempta in obligationem deduci nullo modo possunt. Si quis alium daturum 3 facturumve quid spoponderit, non obligabitur, veluti si spondeat, Titium quinque aureos daturum. quodsi effecturum se, ut Titius daret, spoponderit, obligatur. Si quis alii, quam 4 cuius iuri subiectus sit, stipuletur, nihil agit. plane solutio etiam in extranei personam conferri potest (veluti si quis ita stipuletur MIHI AUT SEIO DARE SPONDES?), ut obligatio quidem stipulatori adquiratur, solvi tamen Seio etiam invito eo recte possit, ut liberatio ipso iure contingat, sed ille adversus Seium habeat mandati actionem. quodsi quis sibi et alii, cuius iuri subiectus non sit, decem dari aureos stipulatus est, valebit quidem stipulatio: sed utrum totum debetur, quod in stipulationem[2] deductum est, an vero pars dimidia, dubitatum est: sed placet, non plus quam partem dimidiam ei adquiri. ei, qui tuo iuri subiectus est, si stipulatus sis, tibi adquiris, quia vox tua tanquam filii sit, sicuti filii vox tanquam tua intellegitur in his rebus, quae tibi adquiri possunt. [3]Praeterea 5

---

[1]) rem *T rec. manus, Theoph. om. ceteri codd. et edd.* [2]) *plerique codd. infer. Theoph.* stipulatione *codd. vet. ed. Kr.* [3]) *init. fere* = *Gai.* 3, 102.

inutilis est stipulatio, si quis ad ea, quae interrogatus erit, non respondeat, veluti si decem aureos a te dari stipuletur, tu quinque promittas, vel contra: aut si ille pure stipuletur, tu sub condicione promittas, vel contra, si modo scilicet id exprimas, id est si cui sub condicione vel in diem stipulanti tu respondeas: PRAESENTI DIE SPONDEO. nam si hoc solum respondeas PROMITTO, breviter videris in eandem diem aut condicionem spopondisse: nec enim necesse est in respondendo
6 eadem omnia repeti, quae stipulator expresserit. [1] Item inutilis est stipulatio, si ab eo stipuleris, qui iuri tuo subiectus est, vel si is a te stipuletur. sed servus quidem non solum domino suo obligari non potest, sed ne alii quidem ulli: filii
7 vero familias aliis obligari possunt. Mutum neque stipulari neque promittere posse palam est. quod et in surdo receptum est: quia et is, qui stipulatur, verba promittentis et is, qui promittit, verba stipulantis audire debet. unde apparet, non de eo nos loqui, qui tardius exaudit, sed de eo, qui omnino
8 non exaudit. Furiosus nullum negotium gerere potest, quia
9 non intellegit, quid agit. Pupillus omne negotium recte gerit: ut tamen, sicubi tutoris auctoritas necessaria sit, adhibeatur tutor, veluti si ipse obligetur: nam alium sibi obligare etiam
10 sine tutoris auctoritate potest. Sed quod diximus de pupillis, utique de his verum est, qui iam aliquem intellectum habent; nam infans et qui infantiae [2] proximus est, non multum a furioso distant, quia huius aetatis pupilli nullum intellectum habent: sed in proximis infantiae [2] propter utilitatem eorum benignior iuris interpretatio facta est, ut idem iuris habeant, quod pubertati proximi. sed qui in parentis potestate est im-
11 pubes, nec auctore quidem patre obligatur. Si impossibilis condicio obligationibus adiciatur, nihil valet stipulatio. impossibilis autem condicio habetur, cui natura impedimento est, quo minus existat, veluti si quis ita dixerit: SI DIGITO CAELUM ATTIGERO, DARE SPONDES? at si ita stipuletur, SI DI-

---

[1]) §§. 6 . . . 10. *fere* = *Gai.* 3, 104 . . . 107. 109 *et L.* 1. §. 15 *fin. D. de obl. et act.* (44, 7) *ex Gaii l.* 2 *rer. quot.* [2]) *Theoph.* infanti *Schol. Basil.* (*cf. Theoph. ed. Reitz. II. p.* 940) *codd. Gai. edd.*

GITO CAELUM NON ATTIGERO, DARE SPONDES? pure facta obligatio intellegitur ideoque statim petere potest. Item verborum obligatio inter absentes concepta inutilis est. sed cum hoc materiam litium contentiosis hominibus praestabat, forte post tempus tales allegationes opponentibus et non praesentes esse vel se vel adversarios suos contendentibus: ideo nostra constitutio[1] propter celeritatem dirimendarum litium introducta est, quam ad Caesarienses[2] advocatos scripsimus, per quam disposuimus, tales scripturas, quae praesto esse partes indicant, omnimodo esse credendas, nisi ipse, qui talibus utitur improbis allegationibus, manifestissimis probationibus vel per scripturam vel per testes idoneos approbaverit, in ipso toto die, quo conficiebatur instrumentum, sese vel adversarium suum in aliis locis esse. Post mortem suam dari sibi nemo stipulari poterat, non magis quam post eius mortem, a quo stipulabatur. ac ne is, qui in alicuius potestate est, post mortem eius stipulari poterat, quia patris vel domini voce loqui videtur. sed et si quis ita stipuletur, PRIDIE QUAM MORIAR vel PRIDIE QUAM MORIERIS DARI? inutilis erat stipulatio. sed cum, ut iam dictum est, ex consensu contrahentium stipulationes valent, placuit nobis[3] etiam in hunc iuris articulum necessariam inducere emendationem, ut, sive post mortem sive pridie quam morietur stipulator sive promissor, stipulatio concepta est, valeat stipulatio. Item si quis ita stipulatus erat: SI NAVIS EX ASIA VENERIT, HODIE DARE SPONDES? inutilis erat stipulatio, quia praepostere concepta est. sed cum Leo inclytae recordationis in dotibus eandem stipulationem, quae praepostera nuncupatur, non esse reiciendam existimavit, nobis[4] placuit, et huic perfectum robur accommodare, ut non solum in dotibus, sed etiam in omnibus valeat huiusmodi conceptio stipulationis. Ita autem concepta stipulatio, veluti si Titius dicat CUM MORIAR, DARE SPONDES? vel CUM MORIERIS, et apud veteres utilis erat et nunc valet. Item post mortem alterius recte stipulamur. [5]Si scriptum fuerit in instru-

12 13 14 15 16 17

---

[1]) *L.* 14. *C. de contr. v. comm. stip.* (8, 37 *al.* 38). [2]) *sic codd.* Caesareenses *ed. Kr.* [3]) *L.* 11. *C. eod.* [4]) *L.* 25. *C. de testam.* (6, 23). [5]) = *Paul.* 5, 7, 2.

mento, promisisse aliquem, perinde habetur, atque si inter-
18 rogatione praecedente responsum sit. Quotiens plures res una stipulatione comprehenduntur, si quidem promissor simpliciter respondeat DARE SPONDEO, propter omnes tenetur: si vero unam ex his vel quasdam daturum se spoponderit, obligatio in his, pro quibus spoponderit, contrahitur. ex pluribus enim stipulationibus una vel quaedam videntur esse perfectae: singulas enim res stipulari et ad singulas respondere debemus.
19 [1]Alteri stipulari, ut supra dictum est, nemo potest: inventae sunt enim huiusmodi obligationes ad hoc, ut unusquisque sibi adquirat, quod sua interest: ceterum si[2] alii detur, nihil interest stipulatoris. plane si quis velit hoc facere, poenam stipulari conveniet, ut, nisi ita factum sit, ut comprehensum esset,[3] committatur[4] poenae stipulatio etiam ei, cuius nihil interest: poenam enim cum stipulatur quis, non illud inspicitur, quid intersit eius, sed quae sit quantitas sita[5] in condicione stipulationis. ergo si quis stipuletur Titio dari, nihil agit; sed si addiderit poenam[6] NISI DEDERIS, TOT AUREOS DARE SPON-
20 DES? tunc committitur stipulatio. [7]Sed[8] si quis stipuletur alii, cum eius interesset, placuit stipulationem valere. nam si is, qui pupilli tutelam administrare coeperat, cessit administratione contutori suo et stipulatus est, rem pupilli salvam fore, quoniam interest stipulatoris fieri, quod stipulatus est, cum obligatus futurus esset pupillo, si male res gesserit, tenet obligatio. ergo et si quis procuratori suo dari stipulatus sit, stipulatio vires habebit. et si creditori suo, quod sua interest,

---

1) *init. fere* = *L.* 38. §. 17. *D. de verb. obl.* (45, 1) *ex Ulp. l.* 49 *ad Sab.* 2) ut *Dig.* *εἰ ἑτέρῳ ἐπερωτήσει Theoph.* 3) *AB* est *T Dig.* 4) *plerique codd. infer.* committetur *AT Dig. edd. Schr. et Kr.* 5) sita *scripsi; om. omnes codd. et edd. sed ποῖά ἐστιν ἡ τῆς ποινῆς ποσότης ἡ ἐγκειμένη τῇ τῆς ἐπερωτήσεως αἱρέσει Theoph. ut appareat,* sita *ob similitudinem cum antecedente* quant-itas *excidisse.* sita in cond. *vero idem valet quod* pendens a cond. (*cf. L.* 10. *C. de accus.* (9, 2) *et lexx.*) *eoque modo verba Dig.* quaeque condicio *Tribonianus illustravit.* 6) *plerique codd. infer. Theoph.* de poena *codd. vet. edd. Schr. et Kr.* 7) = *L.* 38. §§. 20. 23. *D. de verb. obl.* (45, 1) *ex Ulp. l.* 49 *ad Sab., mut.* 8) *Theoph. et quidam codd.* sed et *plerique et edd. Schr. et Kr.*

ne forte vel poena committatur vel praedia distrahantur, quae pignori data erant, valet stipulatio. Versa vice qui alium factu- 21 rum promisit, videtur in ea esse causa, ut non teneatur, nisi poenam ipse promiserit. [1]Item nemo rem suam futuram in 22 eum casum, quo sua fit, utiliter stipulatur. Si de alia re sti- 23 pulator senserit, de alia promissor, perinde nulla contrahitur obligatio, ac si ad interrogatum responsum non esset, veluti si hominem Stichum a te stipulatus quis fuerit, tu te Pamphilo senseris, quem Stichum vocari credideris. Quod turpi ex causa 24 promissum est, veluti si quis homicidium vel sacrilegium se facturum promittat, non valet.

Cum quis sub aliqua condicione fuerit stipulatus, licet ante 25 condicionem decesserit, postea existente condicione, heres eius agere potest. idem est et a promissoris parte. [2]Qui hoc anno 26 aut hoc mense dari stipulatus sit, nisi omnibus partibus prae- teritis anni vel mensis non recte petet. Si fundum dari stipu- 27 leris vel hominem, non poteris continuo agere, nisi tantum spatii praeterierit, quo traditio fieri possit.

TIT. XX (XXI).
DE FIDEIUSSORIBUS.

[3]Pro eo, qui promittit, solent alii obligari, qui fideiusso- Pr. res appellantur, quos homines accipere solent, dum curant, ut diligentius sibi cautum sit. In omnibus autem obligationibus 1 adsumi possunt, id est sive re sive verbis sive litteris sive con- sensu contractae fuerint. ac ne illud quidem interest, utrum civilis an naturalis sit obligatio, cui adiciatur fideiussor, adeo quidem, ut pro servo quoque obligetur, sive extraneus sit, qui fideiussorem a servo accipiat, sive ipse dominus in id, quod sibi naturaliter debetur. Fideiussor non tantum ipse obligatur, 2 sed etiam heredem obligatum relinquit. Fideiussor et praece- 3 dere obligationem et sequi potest. [4]Si plures sint fideiusso- 4 res, quotquot erunt numero, singuli in solidum tenentur.

---

[1]) = *L.* 87. *D. de verb. obl.* (45, 1) *ex Paulli l.* 75 *ad ed.* [2]) = *L.* 42. *D. eod. ex Pomponii l.* 27 *ad Sab.* [3]) *pr.* §. 1. = *Gai.* 3, 115. 117. 119 *mut.* [4]) = *Gai.* 3, 121. 122 *mut.*

itaque liberum est creditori, a quo velit, solidum petere. sed ex epistula divi Hadriani compellitur creditor a singulis, qui modo solvendo sint litis contestatae tempore, partes petere. ideoque si quis ex fideiussoribus eo tempore solvendo non sit, hoc ceteros onerat. sed et si ab uno fideiussore creditor totum consecutus fuerit, huius solius detrimentum erit, si is, pro quo fideiussit, solvendo non sit: et sibi imputare debet, cum potuerit adiuvari ex epistula divi Hadriani et desiderare, ut pro

5 parte in se detur actio. [1]Fideiussores ita obligari non possunt, ut plus debeant, quam debet is, pro quo obligantur: nam eorum obligatio accessio est principalis obligationis nec plus in accessione esse potest quam in principali re. at ex diverso, ut minus debeant, obligari possunt. itaque si reus decem aureos promiserit, fideiussor in quinque recte obligatur: contra vero non potest obligari. item si ille pure promiserit, fideiussor sub condicione promittere potest: contra vero non potest. non solum enim in quantitate, sed etiam in tempore minus et plus intellegitur. plus est enim statim aliquid dare, minus est post

6 tempus dare. Si quid autem fideiussor pro reo solverit, eius

7 reciperandi causa habet cum eo mandati iudicium. [2]Graece fideiussor plerumque ita accipitur: τῇ ἐμῇ πίστει κελεύω, λέγω, θέλω sive βούλομαι; sed et si φημί dixerit, pro eo

8 erit, ac si dixerit λέγω. In stipulationibus fideiussorum sciendum est generaliter hoc accipi, ut, quodcumque scriptum sit quasi actum, videatur etiam actum: ideoque constat, si quis se scripserit fideiussisse, videri omnia sollemniter acta.

TIT. XXI (XXII).

DE LITTERARUM OBLIGATIONE.

Pr. Olim scriptura fiebat obligatio, quae nominibus fieri dicebatur: quae nomina hodie non sunt in usu. plane si quis debere se scripserit, quod numeratum ei non est, de pecunia minime numerata post multum temporis exceptionem opponere non potest: hoc enim saepissime constitutum est. sic fit, ut

---

[1]) §§. 5. 6 = *Gai.* 3, 126. 113. 127 *mut.* [2]) *fere* = *L.* 8 *pr. D. de fidei.* (46, 1) *ex Ulp. l.* 47 *ad Sab.*

et hodie, dum queri non potest, scriptura obligetur: et ex ea nascitur condictio, cessante scilicet verborum obligatione. multum autem tempus in hac exceptione antea quidem ex principalibus constitutionibus usque ad quinquennium procedebat: sed ne creditores diutius possint suis pecuniis forsitan defraudari, per constitutionem nostram[1] tempus coartatum est, ut ultra biennii metas huiusmodi exceptio minime extendatur.

TIT. XXII (XXIII).
DE CONSENSU OBLIGATIONE.

[2]Consensu fiunt obligationes in emptionibus venditionibus, Pr. locationibus conductionibus, societatibus, mandatis. Ideo 1 autem istis modis consensu dicitur obligatio contrahi, quia neque scriptura neque praesentia omnimodo opus est, ac ne dari quidquam necesse est, ut substantiam capiat obligatio, sed sufficit eos, qui negotium gerunt, consentire. Unde inter absentes 2 quoque talia negotia contrahuntur, veluti per epistulam aut per nuntium. Item in his contractibus alter alteri obligatur in 3 id, quod alterum alteri ex bono et aequo praestare oportet, cum alioquin in verborum obligationibus alius stipuletur, alius promittat.

TIT. XXIII (XXIV).
DE EMPTIONE ET VENDITIONE.

[3] Emptio et venditio contrahitur, simulatque de pretio con- Pr. venerit, quamvis nondum pretium numeratum sit ac ne arra quidem data fuerit. nam quod arrae nomine datur, argumentum est emptionis et venditionis contractae. sed haec quidem de emptionibus et venditionibus, quae sine scriptura consistunt, optinere oportet: nam nihil a nobis in huiusmodi venditionibus innovatum est. in his autem, quae scriptura conficiuntur, non aliter perfectam esse emptionem et venditionem constituimus,[4]

---

1) *L.* 14. *C. de exc. non num. pec.* (4, 30). 2) *fere* = *Gai.* 3, 135 ... 137. *L.* 2. *D. de obl. et act.* (44, 7). 3) *init.* = *Gai.* 3, 139. 4) *L.* 17. *C. de fide instr.* (4, 21).

nisi et instrumenta emptionis fuerint conscripta vel manu propria contrahentium, vel ab alio quidem scripta, a contrahente autem subscripta et, si per tabellionem fiunt, nisi et completiones acceperint et fuerint partibus absoluta. donec enim aliquid ex his deest, et poenitentiae locus est et potest emptor vel venditor sine poena recedere ab emptione. ita tamen impune recedere eis concedimus, nisi iam arrarum nomine aliquid fuerit datum: hoc etenim subsecuto, sive in scriptis sive sine scriptis venditio celebrata est, is, qui recusat adimplere contractum, si quidem emptor est, perdit, quod dedit, si vero venditor, duplum restituere compellitur, licet nihil super arris
1 expressum est. Pretium autem constitui oportet: nam nulla
(1) emptio sine pretio esse potest. [1]sed et certum pretium esse debet. alioquin si ita inter aliquos convenerit, ut, quanti Titius rem aestimaverit, tanti sit empta: inter veteres satis abundeque hoc dubitabatur, sive constat venditio sive non. sed nostra decisio[2] ita hoc constituit, ut, quotiens sic composita sit venditio QUANTI ILLE AESTIMAVERIT, sub hac condicione staret contractus, ut, si quidem ipse, qui nominatus est, pretium definierit, omnimodo secundum eius aestimationem et pretium persolvatur et res tradatur, ut venditio ad effectum perducatur, emptore quidem ex empto actione, venditore autem ex vendito agente. sin autem ille, qui nominatus est, vel noluerit vel non potuerit pretium definire, tunc pro nihilo esse venditionem, quasi nullo pretio statuto. quod ius cum in venditionibus nobis placuit, non est absurdum et in locationi-
2 bus et conductionibus trahere. [3]Item pretium in numerata pecunia consistere debet. nam in ceteris rebus an pretium esse possit, veluti homo aut fundus aut toga alterius rei pretium esse possit, valde quaerebatur. Sabinus et Cassius etiam in alia re putant posse pretium consistere: unde illud est, quod vulgo dicebatur, per permutationem rerum emptionem et venditionem contrahi eamque speciem emptionis venditionisque vetustissimam esse: argumentoque utebantur Graeco poeta

---

1) *init.* = *Gai.* 3, 140. 2) *L.* 15. *C. de contr. empt.* (4, 38). 3) *fere* = *Gai.* 3, 141.

Homero, qui aliqua parte exercitum Achivorum vinum sibi comparasse ait permutatis quibusdam rebus, his verbis[1]:

ἔνθεν ἄρ' οἰνίζοντο καρηκομόωντες Ἀχαιοί,
ἄλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δ' αἴθωνι σιδήρῳ,
ἄλλοι δὲ ῥινοῖς, ἄλλοι δ' αὐτῇσι βόεσσι,
ἄλλοι δ' ἀνδραπόδεσσι.

diversae scholae auctores contra sentiebant aliudque esse existimabant permutationem rerum, aliud emptionem et venditionem. alioquin non posse rem expediri, permutatis rebus, quae videatur res venisse et quae pretii nomine data esse: nam utramque videri et venisse et pretii nomine datam esse, rationem non pati. sed Proculi sententia dicentis, permutationem propriam esse speciem contractus a venditione separatam, merito praevaluit, cum et ipse[2] aliis Homericis versibus[3] adiuvatur et validioribus rationibus argumentatur. quod et anteriores divi principes admiserunt et in nostris digestis latius significatur. Cum autem emptio et venditio contracta sit (quod effici 3 diximus, simulatque de pretio convenerit, cum sine scriptura res agitur), periculum rei venditae statim ad emptorem pertinet, tametsi adhuc ea res emptori tradita non sit. itaque si homo mortuus sit vel aliqua parte corporis laesus fuerit, aut aedes totae aut aliqua ex parte incendio consumptae fuerint, aut fundus vi fluminis totus vel aliqua ex parte ablatus sit, sive etiam inundatione aquae aut arboribus turbine deiectis longe minor aut deterior esse coeperit: emptoris damnum est, cui necesse est, licet rem non fuerit nactus, pretium solvere. quidquid enim sine dolo et culpa venditoris accidit, in eo venditor securus est. sed et si post emptionem fundo aliquid per alluvionem accessit, ad emptoris commodum pertinet: nam et commodum eius esse debet, cuius periculum est. Quodsi fuge- 3a rit homo, qui veniit, aut subreptus fuerit, ita ut neque dolus neque culpa venditoris interveniat, animadvertendum erit, an custodiam eius usque ad traditionem venditor susceperit. sane enim, si susceperit, ad ipsius periculum is casus pertinet: si

[1]) *Il.* 7, 472 *seq.* [2]) *Theoph. et quidam codd.* ipsa *ex aliis codd. edd. Schr. et Kr.* [3]) *Il.* 6, 235 *seq. cf. L.* 1. *D. de contr. empt.* (18, 1).

non susceperit, securus erit. idem et in ceteris animalibus ceterisque rebus intellegimus. utique tamen vindicationem rei et condictionem exhibere debebit emptori, quia sane, qui rem nondum emptori tradidit, adhuc ipse dominus est. idem est

4 etiam de furti et de damni iniuriae actione. Emptio tam sub condicione quam pure contrahi potest. sub condicione veluti SI STICHUS INTRA CERTUM DIEM TIBI PLACUERIT, ERIT

5 TIBI EMPTUS AUREIS TOT. Loca sacra vel religiosa, item publica, veluti forum, basilicam, frustra quis sciens emit, quae tamen si pro privatis vel profanis, deceptus a venditore, emerit, habebit actionem ex empto, quod non habere ei liceat, ut consequatur, quod sua interest, deceptum eum non esse. idem iuris est, si hominem liberum pro servo emerit.

TIT. XXIV (XXV).

DE LOCATIONE ET CONDUCTIONE.

Pr. [1]Locatio et conductio proxima est emptioni et venditioni iisdemque iuris regulis consistit.[2] nam ut emptio et venditio ita contrahitur, si de pretio convenerit, sic etiam locatio et conductio ita contrahi intellegitur, si merces constituta sit. et competit locatori quidem locati actio, conductori vero con-

1 ducti. Et quae supra diximus, si alieno arbitrio pretium permissum fuerit, eadem et de locatione et conductione dicta esse intellegamus, si alieno arbitrio merces permissa fuerit. [3]Qua de causa si fulloni polienda curandave aut sarcinatori sarcienda vestimenta quis dederit nulla statim mercede constituta, sed postea tantum daturus, quantum inter eos convenerit, non proprie locatio et conductio contrahi intellegitur, sed eo no-

2 mine praescriptis verbis actio datur. Praeterea sicut vulgo quaerebatur, an permutatis rebus emptio et venditio contrahitur: ita quaeri solebat de locatione et conductione, si forte rem aliquam tibi utendam sive fruendam quis dederit et invicem a te aliam utendam sive fruendam acceperit. et placuit, non

---

[1]) *fere* = *L.* 2 *pr. D. loc.* (19, 2) *ex Gaii l.* 2 *rer. quot.* [2]) *multi codd. Theoph.* consistunt *ex aliis codd. edd. Schr. et Kr.* [3]) = *Gai.* 3, 143 *mut.*

esse locationem et conductionem, sed proprium genus esse contractus. [1] veluti si, cum unum quis bovem haberet et vicinus eius unum, placuerit inter eos, ut per denos dies invicem boves commodarent, ut opus facerent, et apud alterum bos periit: neque locati vel conducti neque commodati competit actio, quia non fuit gratuitum commodatum, verum praescriptis verbis agendum est. [2] Adeo autem familiaritatem aliquam inter se habere videntur emptio et venditio, item locatio et conductio, ut in quibusdam causis quaeri soleat, utrum emptio et venditio contrahatur, an locatio et conductio. ut ecce de praediis, quae perpetuo quibusdam fruenda traduntur, id est ut, quamdiu pensio sive reditus pro his domino praestetur, neque ipsi conductori neque heredi eius, cuive conductor heresve eius id praedium vendiderit aut donaverit aut dotis nomine dederit aliove quo modo alienaverit, auferre liceat. sed talis contractus quia inter veteres dubitabatur et a quibusdam locatio, a quibusdam venditio existimabatur: lex Zenoniana [3] lata est, quae emphyteuseos contractui propriam statuit naturam neque ad locationem neque ad venditionem inclinantem, sed suis pactionibus fulciendam, et si quidem aliquid pactum fuerit, hoc ita optinere, ac si natura talis [4] esset contractus, sin autem nihil de periculo rei fuerit pactum, tunc si quidem totius rei interitus accesserit, [5] ad dominum super hoc redundare periculum, sin particularis, ad emphyteuticarium huiusmodi damnum venire. quo iure utimur. [6] Item quaeritur, si cum aurifice Titio convenerit, ut is ex auro suo certi ponderis certaeque formae anulos ei faceret et acciperet verbi gratia aureos decem, utrum emptio et venditio contrahi videatur, an locatio et conductio? et Cassius [7] ait, materiae quidem emptionem venditionemque contrahi, operae autem locationem et conductionem. sed placuit, tantum emptionem et venditio-

3

4

---

1) *fere* = *L.* 17. §. 3. *D. de praescr. verb.* (19, 5) *ex Ulp. l.* 28 *ad ed.* 2) ... heredi eius *fere* = *Gai.* 3, 145. 3) *L.* 7. *C. de i. emphyt.* (4, 66). 4) *ex Ferreti ci. quam confirmat Theoph.* naturalis *codd. edd. Schr. et Kr.* 5) *scr. videtur* acciderit γένηται φθορά *Theoph.* 6) *fere* = *Gai.* 3, 147. 7) *T Theoph.* et *om. B Gai.*

nem contrahi. quodsi suum aurum Titius dederit, mercede pro opera constituta, dubium non est, quin locatio et conductio sit.

5 Conductor omnia secundum legem conductionis facere debet et, si quid in lege praetermissum fuerit, id ex bono et aequo debet praestare. qui pro usu aut vestimentorum aut argenti aut iumenti mercedem aut dedit aut promisit, ab eo custodia talis desideratur, qualem diligentissimus paterfamilias suis rebus adhibet. quam si praestiterit et aliquo casu rem amiserit, de restituenda ea non tenebitur. 6 Mortuo conductore intra tempora conductionis, heres eius eodem iure in conductionem succedit.

TIT. XXV (XXVI).
DE SOCIETATE.

Pr. [1]Societatem coire solemus aut totorum bonorum, quam Graeci specialiter κοινοπραξίαν appellant, aut unius alicuius negotiationis, veluti mancipiorum emendorum vendendorumque, aut olei, vini, frumenti emendi vendendique. 1 Et quidem si nihil de partibus lucri et damni nominatim convenerit, aequales scilicet partes in lucro et in damno spectantur. quodsi expressae fuerint partes, hae servari debent: nec enim unquam dubium fuit, quin valeat conventio, si duo inter se pacti sunt, ut ad unum quidem duae partes et damni et lucri pertineant, ad alium tertia. 2 De illa sane conventione quaesitum est, si Titius et Seius inter se pacti sunt, ut ad Titium lucri duae partes pertineant, damni tertia, ad Seium duae partes damni, lucri tertia, an rata debet haberi conventio? Quintus Mucius contra naturam societatis talem pactionem esse existimavit et ob id non esse ratam habendam. Servius Sulpicius, cuius sententia praevaluit, contra sentit, quia saepe quorundam ita pretiosa est opera in societate, ut eos iustum sit meliore condicione in societatem admitti: nam et ita coiri posse societatem non dubitatur, ut alter pecuniam conferat, alter non conferat et tamen lucrum inter eos commune sit, quia

---

[1]) *Gai.* 3, 148 *mut.*

saepe opera alicuius pro pecunia valet. et adeo contra Quinti Mucii sententiam optinuit, ut illud quoque constiterit, posse convenire, ut quis lucri partem ferat, damno non teneatur, quod et ipsum Servius convenienter sibi existimavit: quod tamen ita intellegi oportet, ut, si in aliqua re lucrum, in aliqua damnum allatum sit, compensatione facta, solum quod superest, intellegatur lucri esse. Illud expeditum est, si in una 3 causa pars fuerit expressa, veluti in solo lucro vel in solo damno, in altera vero omissa: in eo quoque, quod praetermissum est, eandem partem servari. [1] Manet autem societas 4 eo usque, donec in eodem consensu perseveraverint: at cum aliquis renuntiaverit societati, solvitur societas. sed plane si quis callide in hoc renuntiaverit societati, ut obveniens aliquod lucrum solus habeat, veluti si totorum bonorum socius, cum ab aliquo heres esset relictus, in hoc renuntiaverit societati, ut hereditatem solus lucrifaceret, cogitur hoc lucrum communicare: si quid vero aliud lucrifaceret, quod non captaverit, ad ipsum solum pertinet: ei vero, cui renuntiatum est, quidquid omnino post renuntiatam societatem adquiritur, soli conceditur. [2] Solvitur adhuc societas etiam morte socii, quia 5 qui societatem contrahit, certam personam sibi elegit. sed et si consensu plurium societas coita sit, morte unius socii solvitur, etsi plures supersint, nisi si in coeunda societate aliter convenerit. Item si alicuius rei contracta societas sit et finis 6 negotio impositus est, finitur societas. Publicatione quoque 7 distrahi societatem manifestum est, scilicet si universa bona socii publicentur: nam cum in eius locum alius succedit, pro mortuo habetur. Item si quis ex sociis, mole debiti praegra- 8 vatus, bonis suis cesserit et ideo propter publica aut propter privata debita substantia eius veneat, solvitur societas. sed hoc casu si adhuc consentiant in societatem, nova videtur incipere societas. Socius socio utrum eo nomine tantum tenea- 9 tur pro socio actione, si quid dolo commiserit, sicut is, qui deponi apud se passus est, an etiam culpae, id est desidiae

---

1) *fere* = *Gai.* 3, 151. 2) §§. 5 . . . 7. = *Gai.* 3, 152 *et L.* 65. §§. 9. 10. 12. *D. pro soc.* (17, 1) *ex Paulli l.* 32 *ad ed. mut.*

atque neglegentiae nomine, quaesitum est: praevaluit tamen, etiam culpae nomine teneri eum. [1]culpa autem non ad exactissimam diligentiam dirigenda est: sufficit enim talem diligentiam in communibus rebus adhibere socium, qualem suis rebus adhibere solet. nam qui parum diligentem socium sibi adsumit,[2] de se queri, hoc est suae id imprudentiae imputare debet.[3]

TIT. XXVI (XXVII).

DE MANDATO.

Pr. [4]Mandatum contrahitur quinque modis, sive sua tantum gratia aliquis tibi mandet, sive sua et tua, sive aliena tantum, sive sua et aliena, sive tua et aliena. at si tua tantum gratia tibi mandatum sit, supervacuum est mandatum et ob id nulla ex eo obligatio nec mandati inter vos actio nascitur. 1 Mandantis tantum gratia intervenit mandatum, veluti si quis tibi mandet, ut negotia eius gereres, vel ut fundum ei emeres, vel ut pro eo sponderes. 2 Tua et mandantis, veluti si mandet tibi, ut pecuniam sub usuris crederes ei, qui in rem ipsius mutuaretur, aut si, volente te agere cum eo ex fideiussoria causa, mandet tibi, ut cum reo agas periculo mandantis, vel ut ipsius periculo stipuleris ab eo, quem tibi deleget in id, quod tibi debuerat. 3 Aliena tantum[5] causa intervenit mandatum, veluti si tibi mandet, ut Titii negotia gereres, vel ut Titio fundum emeres, vel ut pro Titio sponderes. 4 Sua et aliena, veluti si

---

1) *fere* = *L. 72. D. pro soc.* (17, 2) *ex Gaii l. 2 rer. quot.* 2) *B*[b] *T et plerique codd. infer. item Theoph.* adscivit *B*[a] adquirit *Dig.* adsumpsit *ed. Schr.* 3) de se queri debet *Dig. edd. Schr. et Kr. sed* debet *om. multi codd. quod addunt codd. omnes* hoc est sibi imputare debet *vix pro mero glossemate habendum est; nam ἑαυτὸν αἰτιάσθω τῆς ἀβουλίας, ὡς ἑαυτῷ τῆς ζημίας γενόμενος αἴτιος Theoph. genuinum igitur quod dedi fuerit. cf.* §. 3. *I. quib. mod. re* (3, 14) *ibique Theoph. corruptelae causa insolite interposita v.* id *et similitudo v.* imprudentiae *et* imputare. 4) *pr.* §§. 1 . . . 6 *fere* = *L.* 2. *D. mand.* (17, 1) *ex Gaii l.* 2 *rer. quot.* 5) *complures codd. infer. Theoph. Dig. cf. pr. tit.* autem *pro* tantum *ex codd. vet. edd. Schr. et Kr.*

de communibus suis et Titii negotiis gerendis tibi mandet, vel ut sibi et Titio fundum emeres, vel ut pro eo et Titio sponderes. Tua et aliena, veluti si tibi mandet, ut Titio sub usuris 5 crederes. quodsi ut sine usuris crederes, aliena tantum gratia intercedit mandatum. Tua tantum[1] gratia intervenit manda- 6 tum, veluti si tibi mandet, ut pecunias tuas potius in emptiones praediorum colloces, quam feneres, vel ex diverso ut feneres potius, quam in emptiones praediorum colloces. cuius generis mandatum magis consilium est quam mandatum et ob id non est obligatorium, quia nemo ex consilio mandati obligatur, etiamsi non expediat ei, cui dabitur, cum liberum cuique sit apud se explorare, an expediat consilium. [2]itaque si otiosam pecuniam domi te habentem hortatus fuerit aliquis, ut rem aliquam emeres vel eam crederes,[3] quamvis non expedierit[4] tibi eam emisse vel credidisse, non tamen tibi mandati tenetur. et adeo haec ita sunt, ut quaesitum sit, an mandati teneatur, qui mandavit tibi, ut Titio pecuniam fenerares: sed optinuit Sabini sententia, obligatorium esse in hoc casu mandatum, quia non aliter Titio credidisses, quam si tibi mandatum esset. [5]Illud 7 quoque mandatum non est obligatorium, quod contra bonos mores est, veluti si Titius de furto aut damno faciendo aut de iniuria facienda tibi mandet. licet enim poenam istius facti nomine praestiteris, non tamen ullam habes adversus Titium actionem.

[6]Is, qui exsequitur mandatum, non debet excedere fines 8 mandati. ut ecce si quis usque ad centum aureos mandaverit tibi, ut fundum emeres vel ut pro Titio sponderes, neque pluris emere debes neque in ampliorem pecuniam fideiubere; alioquin non habebis cum eo mandati actionem: adeo quidem, ut Sabino et Cassio placuerit, etiam si usque ad centum aureos cum eo agere velis, inutiliter te acturum. diversae scholae

---

1) tantum *multi codd. infer. Theoph. cf. pr. tit. om. codd. vet. edd. Schr. et Kr.* autem *Dig.* 2) = *Gai.* 3, 156 *mut.* 3) *plerique codd. infer. Theoph.* credas *codd. vet. ed. Kr.* 4) *Gai. Theoph.* expediet *codd. vet. ed. Kr.* expediat *codd. infer. ed. Schr.* 5) = *Gai.* 3, 157 *mut.* 6) = *Gai.* 3, 158 *mut. cf. L.* 4. *D. mand.* (17, 1) *ex Gaii l.* 2 *rer. quot.*

auctores recte te usque ad centum aureos acturum existimant: quae sententia sane benignior est. quod si minoris emeris, habebis scilicet cum eo actionem, quoniam qui mandat, ut sibi centum aureorum[1] fundus emeretur, is utique mandasse intellegitur, ut minoris, si possit, emeretur.

9 [2]Recte quoque mandatum contractum, si, dum adhuc in-
10 tegra res sit, revocatum fuerit, evanescit. Item si adhuc integro mandato mors alterutrius interveniat, id est vel eius, qui mandaverit, vel eius, qui mandatum susceperit, solvitur mandatum. sed utilitatis causa receptum est, si mortuo eo, qui tibi mandaverit, tu ignorans, eum decessisse, exsecutus fueras mandatum, posse te agere mandati actione: alioquin iusta et probabilis ignorantia damnum tibi afferat. et huic simile est, quod placuit, si debitores manumisso dispensatore Titii per ignorantiam liberto solverint, liberari eos: cum alioquin stricta iuris ratione non possent liberari, quia alii solvis-
11 sent, quam cui solvere debuerint. [3]Mandatum non suscipere liberum est: susceptum autem consummandum aut quam primum renuntiandum est, ut aut per semet ipsum aut per alium eandem rem mandator exsequatur. nam nisi ita renuntiatur, ut integra causa mandatori reservetur eandem rem explicandi, nihilo minus mandati actio locum habet, nisi si iusta causa intercessit aut non renuntiandi aut intempestive renuntiandi.

12 Mandatum et in diem differri et sub condicione fieri potest.
13 In summa sciendum est, mandatum, nisi gratuitum sit, in aliam formam negotii cadere: nam mercede constituta, incipit locatio et conductio esse. et ut generaliter dixerimus: quibus casibus, sine mercede suscepto officio, mandati aut depositi contrahitur negotium, his casibus, interveniente mercede, locatio et conductio contrahi intellegitur. et ideo si fulloni polienda curandave vestimenta dederis aut sarcinatori sarcienda, nulla mercede constituta neque promissa, mandati competit actio.

---

1) *non mutandum* aureis *ex Gaio; nam cf. de hoc Graecismo* §. 3ᵃ. *I. quib. mod. solv. obl.* (3, 29). 2) §§. 9. 10 *fere* = *Gai.* 3, 159. 160. 3) *similis est L.* 22. §. 11. *D. mand.* (17, 1) *ex Paulli l.* 32 *ad ed.*

TIT. XXVII (XXVIII).
DE OBLIGATIONIBUS QUASI EX CONTRACTU.

Post genera contractuum enumerata dispiciamus etiam de his obligationibus, quae non proprie quidem ex contractu nasci intelleguntur, sed tamen, quia non ex maleficio substantiam capiunt, quasi ex contractu nasci videntur. Igitur cum quis absentis negotia gesserit, ultro citroque inter eos nascuntur actiones, quae appellantur negotiorum gestorum: sed domino quidem rei gestae adversus eum, qui gessit, directa competit actio, negotiorum autem gestori contraria. quas ex nullo contractu proprie nasci manifestum est: quippe ita nascuntur istae actiones, si sine mandato quisque alienis negotiis gerendis se obtulerit: ex qua causa ii, quorum negotia gesta fuerint, etiam ignorantes obligantur. idque utilitatis causa receptum est, ne absentium, qui subita festinatione coacti, nulli demandata negotiorum suorum administratione, peregre profecti essent, desererentur negotia: quae sane nemo curaturus esset, si de eo, quod quis impendisset, nullam habiturus esset actionem. sicut autem is, qui utiliter gesserit negotia, habet obligatum dominum negotiorum, ita et contra iste quoque tenetur, ut administrationis rationem reddat. quo casu ad exactissimam quisque diligentiam compellitur reddere rationem: nec sufficit talem diligentiam adhibere, qualem suis rebus adhibere soleret, si modo alius diligentior commodius administraturus esset negotia. [1]Tutores quoque, qui tutelae iudicio tenentur, non proprie ex contractu obligati intelleguntur (nullum enim negotium inter tutorem et pupillum contrahitur): sed quia sane non ex maleficio tenentur, quasi ex contractu teneri videntur. et hoc autem casu mutuae sunt actiones: non tantum enim pupillus cum tutore habet tutelae actionem, sed et ex contrario tutor cum pupillo habet contrariam tutelae, si vel impenderit aliquid in rem pupilli vel pro eo fuerit obligatus aut rem suam creditori eius obligaverit. Item si inter aliquos communis sit res sine

[Pr. / 1 / 2 / 3 — marginal paragraph numbers]

[1]) *fere* = *L.* 5. §. 1. *D. de obl. et act.* (44, 7) *ex Gaii l.* 3 *rer. quot.*

societate, veluti quod pariter eis legata donatave esset, et alter eorum alteri ideo teneatur communi dividundo iudicio, quod solus fructus ex ea re perceperit, aut quod socius eius in eam rem necessarias impensas fecerit: non intellegitur proprie ex contractu obligatus esse, quippe nihil inter se contraxerunt: sed quia non ex maleficio tenetur, quasi ex contractu teneri
4 videtur. Idem iuris est de eo, qui coheredi suo familiae er-
5 ciscundae iudicio ex his causis obligatus est. [1] Heres quoque legatorum nomine non proprie ex contractu obligatus intellegitur; neque enim cum herede neque cum defuncto ullum negotium legatarius gessisse proprie dici potest: sed [2] quia ex maleficio non est obligatus heres, quasi ex contractu debere
6 intellegitur. Item is, cui quis per errorem non debitum solvit, quasi ex contractu debere videtur. adeo enim non intellegitur proprie ex contractu obligatus, ut, si certiorem rationem sequamur, magis, ut supra diximus, ex distractu quam ex contractu possit dici obligatus esse: nam qui solvendi animo pecuniam dat, in hoc dare videtur, ut distrahat potius negotium quam contrahat. sed tamen proinde is, qui accepit, obligatur,
7 ac si mutuum illi daretur, et ideo condictione tenetur. Ex quibusdam tamen causis repeti non potest, quod per errorem non debitum solutum sit. namque [3] definiverunt veteres, ex quibus causis infitiando lis crescit, ex his causis non debitum solutum repeti non posse, veluti ex lege Aquilia, item ex legato. quod veteres quidem in his legatis locum habere voluerunt, quae certa constituta per damnationem cuicumque fuerant legata: nostra autem constitutio [4] cum unam naturam omnibus legatis et fideicommissis indulsit, huiusmodi augmentum in omnibus legatis et fideicommissis extendi voluit: sed non omnibus legatariis praebuit, sed tantummodo in his legatis et fideicommissis, quae sacrosanctis ecclesiis ceterisque venerabilibus locis, quae religionis vel pietatis intuitu honorificantur, derelicta sunt, [5] quae si indebita solvantur, non repetuntur.

---

1) *fere* = *L.* 5. §. 2. *D. eod.* 2) *T Theoph.* et tamen *ceteri codd. edd. Schr. et Kr.* 3) *Theoph. B aliique codd.* sic namque *ex T ed. Kr.* 4) *L.* 2. *C. comm. de leg.* (6, 43). 5) *L.* 46. §. 7. *C. de sacros. eccl.* (1, 3).

TIT. XXVIII (XXIX).

PER QUAS PERSONAS NOBIS OBLIGATIO ADQUIRITUR.

[1]Expositis generibus obligationum, quae ex contractu vel quasi ex contractu nascuntur, admonendi sumus, adquiri vobis non solum per vosmet ipsos, sed etiam per eas quoque personas, quae in vestra potestate sunt, veluti per servos vestros et filios: ut tamen, quod per servos quidem vobis adquiritur, totum vestrum fiat, quod autem per liberos, quos in potestate habetis, ex obligatione fuerit adquisitum, hoc dividatur secundum imaginem rerum proprietatis et ususfructus, quam nostra discrevit constitutio:[2] ut, quod ab actione commodum perveniat, huius usumfructum quidem habeat pater, proprietas autem filio servetur, scilicet patre actionem movente secundum novellae nostrae constitutionis divisionem. [3]Item per liberos homines et alienos servos, quos bona fide possidetis, adquiritur vobis, sed tantum ex duabus causis, id est si quid ex operis suis vel ex re vestra adquirant. Per eum quoque servum in quo usumfructum vel usum habetis, similiter ex duabus istis causis vobis adquiritur. Communem servum pro dominica parte dominis adquirere certum est, excepto eo, quod uni nominatim stipulando aut per traditionem accipiendo illi soli adquirit, veluti cum ita stipuletur: TITIO DOMINO MEO DARE SPONDES? sed si unius domini iussu servus fuerit stipulatus, licet antea dubitabatur, tamen post nostram decisionem[4] res expedita est, ut illi tantum adquirat, qui hoc ei facere iussit, ut supra dictum est. 1 2 3

TIT. XXIX (XXX).

QUIBUS MODIS OBLIGATIO TOLLITUR.

Tollitur autem omnis obligatio solutione eius, quod debetur, vel si quis, consentiente creditore, aliud pro alio solverit. Pr.

---

1) = *Gai.* 3, 163 *mut.* 2) *L.* 6. *C. de bon. quae lib.* (6, 61). 3) §§. 1 . . . 3 *fere* = *Gai.* 3, 164. 165. 167. *in fine mut.* 4) *L.* 3. *C. per quas pers.* (4, 27).

nec tamen interest, quis solvat, utrum ipse, qui debet, an alius pro eo: liberatur enim et alio solvente, sive sciente debitore sive ignorante vel invito solutio fiat. item si reus solverit, etiam ii, qui pro eo intervenerunt, liberantur. idem ex contrario contingit, si fideiussor solverit: non enim solus ipse libe-
1 ratur, sed etiam reus. [1] Item per acceptilationem tollitur obligatio. est autem acceptilatio imaginaria solutio. quod enim ex verborum obligatione Titio debetur, id si velit Titius remittere, poterit sic fieri, ut patiatur haec verba debitorem dicere: QUOD EGO TIBI PROMISI, HABESNE ACCEPTUM? et Titius respondeat HABEO; sed et Graece potest acceptum fieri, dummodo sic fiat, ut Latinis verbis solet: ἔχεις λαβὼν δηνάρια τόσα; ἔχω λαβών. quo genere, ut diximus, tantum eae obligationes solvuntur, quae ex verbis consistunt, non etiam ceterae: consentaneum enim visum est, verbis factam obligationem posse aliis verbis dissolvi. sed id, quod ex alia causa debetur, potest in stipulationem deduci et per acceptilationem dissolvi. sicut autem quod debetur, pro parte recte solvitur,
2 ita in partem debiti acceptilatio fieri potest. Est prodita stipulatio, quae vulgo Aquiliana appellatur, per quam stipulationem contingit, ut omnium rerum obligatio in stipulationem [2] deducatur et ea per acceptilationem tollatur. stipulatio enim Aquiliana novat omnes obligationes et a Gallo Aquilio ita composita est: [3] QUIDQUID TE MIHI EX QUACUMQE CAUSA DARE FACERE OPORTET, OPORTEBIT [4] OPORTERETVE, [5] PRAESENS IN DIEMVE QUARUMQUE RERUM MIHI TECUM ACTIO QUAEQUE ABS TE PETITIO VEL ADVERSUS TE PERSECUTIO EST, ERIT QUODQUE TU MEUM HABES, TENES, POSSIDES, POSSIDE-

---

1) *fere* = *Gai.* 3, 169. 170. 172 *et L.* 8. §. 4 *fin. D. de acceptil.* (46, 4) *ex Ulp. l.* 48 *ad Sab.* 2) *sic multi codd.* stipulatum *ex aliis edd. Schr. et Kr.* 3) *cf. L.* 18. §. 1. *D. de acceptil.* (46, 4). 4) oportet oportebit *codd. Dig.* χρή *Theoph., ut post hoc* χρήσει *excidisse videatur.* 5) *scripsi ex Theoph.* ἢ ἐχρῆν, *cum Graecae linguae coniunctivus eius verbi desit. vestigium eius vocis superest in C qui post* diemve (*ibi* diesve) *habet* oportebit oporteretve, *et cf. postea* possideresve. *spectat vero hoc ad utiles actiones in personam, velut Gai.* 4, 34 . . . 37.

RESVE[1] DOLOVE MALO FECISTI, QUO MINUS POSSIDERES,[2] QUANTI QUAEQUE EARUM RERUM RES ERIT, TANTAM PECUNIAM DARI STIPULATUS EST AULUS AGERIUS, SPOPONDIT NUMERIUS NEGIDIUS. item e diverso Numerius Negidius interrogavit Aulum Agerium: QUIDQUID TIBI HODIERNO DIE PER AQUILIANAM STIPULATIONEM SPOPONDI, ID OMNE HABESNE ACCEPTUM? respondit Aulus Agerius: HABEO ACCEPTUM vel et ACCEPTUM TULI.[3] [4]Praeterea novatione tollitur obligatio. veluti si id, quod tu Seio debeas, a Titio dari stipulatus sit. nam interventu novae personae nova nascitur obligatio et prima tollitur translata in posteriorem, adeo ut interdum, licet posterior stipulatio inutilis sit, tamen prima novationis iure tollatur: veluti si id, quod Titio tu debebas, a pupillo sine tutoris auctoritate stipulatus fuerit, quo casu res amittitur: nam et prior debitor liberatur et posterior obligatio nulla est. non idem iuris est, si a servo quis stipulatus fuerit: nam tunc prior proinde obligatus manet, ac si postea nullus[5] stipulatus fuisset. sed si eadem persona sit, a qua postea stipuleris, ita demum novatio fit, si quid in posteriore stipulatione novi sit, forte si condicio aut dies aut fideiussor adiciatur aut detrahatur. quod autem diximus, si condicio adiciatur, novationem fieri, sic intellegi oportet, ut ita dicamus factam novationem, si condicio extiterit: alioquin si defecerit, durat prior obligatio. Sed cum hoc quidem inter veteres constabat, tunc fieri novationem, cum novandi animo in secundam obligationem

3

3a

---

1) possideresve *recte codd. vet. et ceteri plerique, et* ἢ ἐνεμήθης *Theoph. om. Dig. pro suspecto habet Kr.* possedisti *ed. Schr. sed cf. ex. gr. L. un. pr. D. quor. bon.* (43, 2). 2) *Theoph. et aliqui codd. infer.* possideas *ceteri edd. Schr. et Kr.* 3) HABEO . . . TVLI *scripsi.* ἔχω λαβὼν ἢ καὶ ληφθὲν ἀπηνεγκάμην *Theoph. et* ἔχω λαβὼν ἅ (*scr.* ἢ) καὶ ληφθέντα ἀπηνεγκάμην *gloss. nom. v.* Ἀκουιλιανή (*Otto thes. III. p.* 1710) *laudato hoc institutionum titulo.* habeo acceptum acceptum tuli *aliqui codd. infer.* habeo acceptumque tuli *ceteri codd. edd. Schr. et Kr.* 4) *fere* = *Gai.* 3, 176. 177. 179 *partim.* 5) *sic codd. et ita, quanquam e vitioso Gaii libro, legit Theoph.* (*etiam in schol. Basil.* 14, 1, 22): ὡσανεὶ μηδεμιᾶς μετὰ ταῦτα γενομένης ἐπερωτήσεως. a nullo *Gai. ed. Kr.*

itum fuerat: per[1] hoc autem dubium erat, quando novandi animo videretur hoc fieri, et quasdam de hoc praesumptiones alii in aliis casibus introducebant: ideo nostra processit constitutio,[2] quae apertissime definivit, tunc solum fieri novationem, quotiens hoc ipsum inter contrahentes expressum fuerit, quod propter novationem prioris obligationis convenerunt; alioquin manere et pristinam obligationem et secundam ei accedere, ut maneat ex utraque causa obligatio secundum nostrae constitutionis definitiones, quas licet ex ipsius lectione apertius cognoscere.
4 Hoc amplius eae obligationes, quae consensu contrahuntur, contraria voluntate dissolvuntur. nam si Titius et Seius inter se consenserunt, ut fundum Tusculanum emptum Seius haberet centum aureorum, deinde re nondum secuta, id est neque pretio soluto neque fundo tradito, placuerit inter eos, ut discederetur ab emptione et venditione, invicem liberantur. idem est et in conductione et locatione et omnibus contractibus, qui ex consensu descendunt, sicut iam dictum est.

LIBER QUARTUS.

TIT. I.

DE OBLIGATIONIBUS, QUAE EX DELICTO NASCUNTUR.

Cum expositum sit superiore libro de obligationibus ex contractu et quasi ex contractu, sequitur, ut de obligationibus ex maleficio dispiciamus. [3]sed illae quidem, ut suo loco tradidimus, in quattuor genera dividuntur: hae vero unius generis sunt, nam omnes ex re nascuntur, id est ex ipso maleficio, veluti ex furto aut rapina aut damno aut iniuria.

1 [4]Furtum est contrectatio rei fraudulosa vel ipsius rei vel

---

1) per *aut delendum aut*, *quod malim*, *ad* dubium *trahendum*. τοῦτο δὲ ἦν ἐν ἀμφιβολίᾳ *Theoph.* 2) *L.* 8. *C. de novat.* (8, 41 *al.* 42). 3) *cf. Gai.* 3, 182. *L.* 4. *D. de obl. et act.* (44, 7) *ex Gaii l.* 3 *rer. quot.* 4) = *L.* 1. §. 3. *D. de furt.* (47, 2) *ex Paulli l.* 39 *ad ed.*

etiam usus eius possessionisve: quod lege naturali prohibitum est admittere. [1] Furtum autem vel a furvo id est nigro dictum est, quod clam et obscure fit et plerumque nocte: vel a fraude: vel a ferendo, id est auferendo: vel a Graeco sermone, qui φῶρας appellant fures. immo etiam Graeci ἀπὸ τοῦ φέρειν φῶρας dixerunt. [3] Furtorum autem genera duo sunt, manifestum et nec manifestum. nam conceptum et oblatum species potius actionis sunt furto cohaerentes quam genera furtorum, sicut inferius apparebit. [3] manifestus fur est, quem Graeci ἐπ' αὐτοφώρῳ appellant: nec solum is, qui in ipso furto deprehenditur, sed etiam is, qui eo loco deprehenditur, quo fit, veluti qui in domo furtum fecit et, nondum egressus ianuam, deprehensus fuerit, et qui in oliveto olivarum aut in vineto uvarum furtum fecit, quamdiu in eo oliveto aut in vineto fur [4] deprehensus sit: immo ulterius furtum manifestum extendendum est, quamdiu eam rem fur tenens visus vel deprehensus fuerit sive in publico sive in privato vel a domino vel ab alio, antequam eo pervenerit, quo perferre ac deponere rem destinasset. sed si pertulit, quo destinavit, tametsi deprehendatur cum re furtiva, non est manifestus fur. [5] nec manifestum furtum quid sit, ex his, quae diximus, intellegitur: nam quod manifestum non est, id scilicet nec manifestum est. Conceptum furtum dicitur, cum apud aliquem testibus praesentibus furtiva res quaesita et inventa sit; nam in eum propria actio constituta est, quamvis fur non sit, quae appellatur concepti. oblatum furtum dicitur, cum res furtiva ab aliquo tibi oblata sit eaque apud te concepta sit, utique si ea mente tibi data fuerit, ut apud te potius quam apud eum, qui dederit, conciperetur: nam tibi, apud quem concepta sit, propria adversus eum, qui obtulit, quamvis fur non sit, constituta est actio, quae appellatur oblati. est etiam prohibiti furti actio adversus eum, qui furtum

2

3

4

---

1) = *L.* 1 *pr. D. eod.* 2) *init. fere* = *L.* 2. *D. eod. ex Gaii l.* 13 *ad ed. et Gai.* 3, 183. 3) ... appellant = *L.* 3 *pr. D. eod. ex Ulp. l.* 41 *ad Sab.* 4) *malim* fuit *et antea* et quamdiu; *nam* fur *abest a Theoph., ubi praeterea fortasse pro ἐν ἀμπελῶνι κατέχεται legendum ἐν ἀμπελῶνι ὢν κατέχεται.* 5) ... §. 4. ... volentem prohibuerit *fere* = *Gai.* 3, 185 ... 188.

quaerere testibus praesentibus volentem prohibuerit. praeterea poena constituitur edicto praetoris per actionem furti non exhibiti adversus eum, qui furtivam rem apud se quaesitam et inventam non exhibuit. sed hae actiones, id est concepti et oblati et furti prohibiti nec non furti non exhibiti, in desuetudinem abierunt. cum enim requisitio rei furtivae hodie secundum veterem observationem non fit: merito ex consequentia etiam praefatae actiones ab usu communi recesserunt, cum manifestissimum est, quod omnes, qui scientes rem furtivam susce-
5 perint et celaverint, furti nec manifesti obnoxii sunt. Poena manifesti furti quadrupli est tam ex servi persona quam ex liberi, nec manifesti dupli.

6 [1] Furtum autem fit non solum, cum quis intercipiendi causa rem alienam amovet, sed generaliter cum quis alienam rem invito domino contrectat. itaque sive creditor pignore sive is, apud quem res deposita est, ea re utatur sive is, qui rem utendam accepit, in alium usum eam transferat, quam cuius gratia ei data est, furtum committit. veluti si quis argentum utendum acceperit quasi amicos ad cenam invitaturus et id peregre secum tulerit, aut si quis equum gestandi causa commodatum sibi longius aliquo duxerit, quod veteres scripserunt de eo,
7 qui in aciem equum perduxisset. Placuit tamen, eos, qui rebus commodatis aliter uterentur, quam utendas acceperint, ita furtum committere, si se intellegant id invito domino facere eumque, si intellexisset, non permissurum, ac si permissurum credant, extra crimen videri: optima sane distinctione, quia fur-
8 tum sine affectu furandi non committitur. Sed et si credat aliquis, invito domino se rem commodatam sibi contrectare, domino autem volente id fiat, dicitur furtum non fieri. unde illud quaesitum est, cum Titius servum Maevii sollicitaverit, ut quasdam res domino subriperet et ad eum perferret, et servus id ad Maevium pertulerit, Maevius, dum vult Titium in ipso delicto deprehendere, permisit servo quasdam res ad eum perferre, utrum furti an servi corrupti iudicio teneatur Titius, an neutro? et cum nobis super hac dubitatione suggestum est et

---

[1]) §§. 6 . . . 11 *fere* = *Gai.* 3, 195 . . . 200. 202, *partim mut.*

antiquorum prudentium super hoc altercationes perspeximus, quibusdam neque furti neque servi corrupti actionem praestantibus, quibusdam furti tantummodo: nos huiusmodi calliditati obviam euntes, per nostram decisionem [1] sanximus, non solum furti actionem, sed etiam servi corrupti contra eum dari: licet enim is servus deterior a sollicitatore minime factus est et ideo non concurrant regulae, quae servi corrupti actionem introducerent, tamen consilium corruptoris ad perniciem probitatis servi introductum est, ut sit ei poenalis actio imposita, tamquam re ipsa fuisset servus corruptus, ne ex huiusmodi impunitate et in alium servum, qui possit corrumpi, tale facinus a quibusdam pertentetur.[2] Interdum etiam liberorum hominum furtum fit, veluti si quis liberorum nostrorum, qui in potestate nostra sunt,[3] subreptus fuerit. Aliquando autem etiam suae rei quisque furtum committit, veluti si debitor rem, quam creditori pignoris causa dedit, subtraxerit. 9 10

Interdum furti tenetur, qui ipse furtum non fecerit: qualis est, cuius ope et consilio furtum factum est. in quo numero est, qui tibi nummos excussit, ut alius eos raperet, aut obstitit tibi, ut alius rem tuam surriperet,[4] vel oves aut boves tuas fugaverit, ut alius eas exciperet: et hoc veteres scripserunt de eo, qui panno rubro fugavit armentum. sed si quid eorum per lasciviam et non data opera ut furtum admitteretur, factum est, in factum actio dari debet.[5] at ubi ope Maevii Titius furtum fecerit, ambo furti tenentur. ope consilio eius quoque furtum admitti videtur, qui scalas forte fenestris supponit aut ipsas fenestras vel ostium effringit, ut alius furtum faceret, quive ferramenta ad effringendum aut scalas, ut fenestris supponerentur, commodaverit, sciens, cuius gratia commodaverit. certe qui nullam operam ad furtum faciendum adhibuit, sed tantum consilium dedit atque hortatus est ad furtum faciendum, non 11 (12)

---

1) *L. 20. C. de furt.* (6, 2). 2) *sic quidam codd. infer. Theoph. Cod.* perpetretur *codd. vet. ed. Kr.* 3) *T*^b *C*^b *Gai. Theoph.* sit *ex aliis codd. vet. ed. Kr.* 4) *Gai.* ὑφελέσθαι *Theoph.* exciperet *codd. vet. edd. Schr. et Kr.* acciperet *alii codd.* 5) *multi codd. infer.* παρέχεται *Theoph.* debeat *codd. vet. edd. Schr. et Kr.*

12(13) tenetur furti. Hi, qui in parentium vel dominorum potestate sunt, si rem eis subripiant, furtum quidem illis faciunt et res in furtivam causam cadit nec ob id ab ullo usucapi potest, antequam in domini potestatem revertatur; sed furti actio non nascitur, quia nec ex alia ulla causa potest inter eos actio nasci: (14) si vero ope consilio alterius furtum factum fuerit, quia utique furtum committitur, convenienter ille furti tenetur, quia verum est, ope consilio eius furtum factum esse.

13(15) [1] Furti autem actio ei competit, cuius interest, rem salvam esse, licet dominus non sit: itaque nec domino aliter competit, 14(16) quam si eius intersit, rem non perire. Unde constat, creditorem de pignore subrepto furti agere posse, etiamsi idoneum debitorem habeat, quia expedit ei, pignori potius incumbere quam in personam agere: adeo quidem ut, quamvis ipse debitor eam rem subripuerit, nihilo minus creditori competat [2] actio 15(17) furti. Item si fullo polienda curandave aut sarcinator sarcienda vestimenta mercede certa acceperit eaque furto amiserit, ipse furti habet actionem, non dominus, quia domini nihil interest, eam rem non perisse,[3] cum iudicio locati a fullone aut sarcinatore rem suam persequi potest. sed et bonae fidei emptori, subrepta re, quam emerit, quamvis dominus non sit, omnimodo competi furti actio, quemadmodum et creditori. fulloni vero et sarcinatori non aliter furti competere placuit, quam si solvendo sint, hoc est si domino rei aestimationem solvere possint: nam si solvendo non sunt, tunc quia ab eis suum dominus consequi non possit, ipsi domino furti actio competit, quia hoc casu ipsius interest, rem salvam esse. idem est et si in parte 16(18) solvendo [4] sint fullo aut sarcinator. Quae de fullone et sarcinatore diximus, eadem et ad eum, cui commodata res est, transferenda veteres existimabant: nam ut ille fullo mercedem accipiendo custodiam praestat, ita is quoque, qui commodum

---

1) §§. 13 ... 16 = *Gai.* 3, 203 ... 206 *partim mut.* 2) *Gai.* competit *codd. vet. edd. Schr. et Kr.* 3) *Gai. Theoph. unus cod. infer.* perire *ceteri codd. ed. Kr.* 4) *sic codd. vet. et plerique.* in partem solvendo *alii ed. Schr. An igitur scribendum* in parte insolvendo? *ut posterior aetas* insolutus, insolubilis *dicebat; nam apud Theoph. hic recte* ἄπορος *pro* εὔπορος *legi videtur.*

utendi percipit, similiter necesse habet custodiam praestare. sed nostra providentia etiam hoc in decisionibus nostris emendavit, [1] ut in domini sit voluntate, sive commodati actionem adversus eum, qui rem commodatam accepit, movere desiderat, sive furti adversus eum, qui rem subripuit, et alterutra earum electa, dominum non posse ex poenitentia ad alteram venire actionem. sed si quidem furem elegerit, illum, qui rem utendam accepit, penitus liberari. sin autem commodator veniat adversus eum, qui rem utendam accepit, ipsi quidem nullo modo competere posse adversus furem furti actionem, eum autem, qui pro re commodata convenitur, posse adversus furem furti habere actionem, ita tamen, si dominus sciens, rem esse subreptam, adversus eum, cui res commodata fuit, pervenit: sin autem nescius et dubitans, rem non esse apud eum, commodati actionem instituit, postea autem, re comperta, voluit remittere quidem commodati actionem, ad furti autem pervenire, tunc licentia ei concedatur et adversus furem venire, nullo obstaculo ei opponendo, quoniam incertus constitutus movit adversus eum, qui rem utendam accepit, commodati actionem (nisi domino ab eo satisfactum est: tunc etenim omnimodo furem a domino quidem furti actione liberari, suppositum autem esse ei, qui pro re sibi commodata domino satisfecit), cum manifestissimum est, etiam si ab initio dominus actionem instituit commodati ignarus, rem esse subreptam, postea autem, hoc ei cognito, adversus furem transivit, omnimodo liberari eum, qui rem commodatam accepit, quemcumque causae exitum dominus adversus furem habuerit: eadem definitione obtinente, sive in partem sive in solidum solvendo sit is, qui rem commodatam accepit. [2] Sed (19)17 is, apud quem res deposita est, custodiam non praestat, sed tantum in eo obnoxius est, si quid ipse dolo malo fecerit: qua de causa si res ei subrepta fuerit, quia restituendae eius nomine depositi non tenetur nec ob id eius interest, rem salvam esse, furti agere non potest, sed furti actio domino competit. In 20(18) summa sciendum est, quaesitum esse, an impubes rem alienam

---

1) *fere* = *L.* 22. §§. 1. 2. *C. de furt.* (6, 2). 2) §§. 17. 18 = *Gai.* 3, 207. 208.

amovendo furtum faciat. et placet, quia furtum ex affectu consistit, ita demum obligari eo crimine impuberem, si proximus pubertati sit et ob id intellegat, se delinquere. 19(21) Furti actio sive dupli sive quadrupli tantum ad poenae persecutionem pertinet: nam ipsius rei persecutionem extrinsecus habet dominus, quam aut vindicando aut condicendo potest auferre. sed vindicatio quidem adversus possessorem est, sive fur ipse possidet sive alius quilibet: condictio autem adversus ipsum furem heredemve eius, licet non possideat, competit.

TIT. II.

VI BONORUM RAPTORUM.

Pr. [1]Qui res alienas rapit, tenetur quidem etiam furti (quis enim magis alienam rem invito domino contrectat, quam qui vi rapit? ideoque recte dictum est, eum improbum furem esse): sed tamen propriam actionem eius delicti nomine praetor introduxit, quae appellatur vi bonorum raptorum et est intra annum quadrupli, post annum simpli. quae actio utilis est, etiamsi quis unam rem, licet minimam, rapuerit. quadruplum autem non totum poena est et extra poenam rei persecutio, sicut in actione furti manifesti diximus: sed in quadruplo inest et rei persecutio, ut poena tripli sit, sive comprehendatur raptor in ipso delicto sive non. ridiculum est enim, levioris esse condicionis eum, qui vi rapit, quam qui clam amovet. 1 Quia tamen ita competit haec actio, si dolo malo quisque rapuerit: qui aliquo errore inductus, suam rem esse, et imprudens iuris eo animo rapuit, quasi domino liceat rem suam etiam per vim auferre possessoribus, absolvi debet. cui scilicet conveniens est, nec furti teneri eum, qui eodem hoc animo rapuit. sed ne, dum talia excogitentur, inveniatur via, per quam raptores impune suam exerceant avaritiam: melius divalibus constitutionibus[2] pro hac parte prospectum est, ut nemini liceat vi rapere rem mobilem vel se moventem, licet suam eandem rem existimet: sed si quis contra statuta fecerit, rei quidem suae

---

[1]) *fere* = *Gai.* 3, 209. [2]) *L.* 13. *D. quod metus c.* (4, 2). *L.* 4. *C. fin. reg.* (3, 39) *L.* 7. 9. *C. unde vi* (8, 4).

dominio cadere, sin autem aliena sit, post rei restitutionem[1] etiam aestimationem eiusdem rei praestare. quod non solum in mobilibus rebus, quae rapi possunt, constitutiones optinere censuerunt, sed etiam in invasionibus, quae circa res soli fiunt, ut ex hac causa omni rapina homines abstineant. [2]In hac[3] 2 actione non utique spectatur,[4] rem in bonis actoris esse: nam sive in bonis sit sive non sit, si tamen ex bonis sit, locum haec actio habebit. quare sive commodata sive locata sive etiam pignerata sive deposita sit apud Titium sic, ut intersit eius, eam non auferri, veluti si in re deposita culpam quoque promisit, sive bona fide possideat, sive usumfructum in ea quis habeat vel quod aliud ius, ut intersit eius, non rapi: dicendum est, competere ei hanc actionem, ut non dominium accipiat, sed illud solum, quod ex bonis eius, qui rapinam passus est, id est quod ex substantia eius ablatum esse proponatur. et generaliter dicendum est, ex quibus causis furti actio competit in re clam facta, ex iisdem causis omnes habere hanc actionem.

TIT. III.

DE LEGE AQUILIA.

[5]Damni inuriae actio constituitur per legem Aquiliam. Pr. cuius primo capite cautum est, ut si quis hominem alienum alienamve quadrupedem, quae pecudum numero sit, inuria occiderit, quanti ea res in eo anno plurimi fuit, tantum domino dare damnetur. Quod autem non praecise de quadrupede, sed 1 de ea tantum, quae pecudum numero est, cavetur, eo pertinet, ut neque de feris bestiis neque de canibus cautum esse intellegamus, sed de his tantum, quae proprie pasci dicuntur, quales sunt equi, muli, asini, boves, oves, caprae. de suibus quoque idem placuit: nam et sues pecorum appellatione continentur,

---

1) rei restitutionem *scripsi sec. Theoph.* restitutionem *vel* restitutionem eius *codd. et edd.* 2) *fere* = *L.* 2. §§. 22. 23. *D. vi bon. rapt.* (47, 8) *ex Ulp. l.* 56 *ad ed.* 3) sane in hac *ed. Schr. ex quibusdam codd. infer.* 4) *sic quidam codd. infer.* spectamus *Dig.* *ἀπαιτοῦμεν Theoph.* exspectatur *codd. vet. edd. Schr. et Kr.* 5) = *Gai.* 3, 210.

quia et hi gregatim pascuntur: sic denique et Homerus in Odyssea[1] ait, sicut Aelius Marcianus in suis institutionibus[2] refert:

δήεις τόν γε σύεσσι παρήμενον· αἱ δὲ νέμονται
πὰρ Κόρακος πέτρῃ, ἐπί τε κρήνῃ Ἀρεθούσῃ.

2 Iniuria autem occidere intellegitur, qui nullo iure occidit. itaque qui latronem occidit, non tenetur, utique si aliter peri-
3 culum effugere non potest. Ac ne is quidem hac lege tenetur, qui casu occidit, si modo culpa eius nulla invenitur: nam alioquin non minus quam ex dolo[3] ex culpa quisque hac lege tene-
4 tur. Itaque si quis, dum iaculis ludit vel exercitatur, transeuntem servum tuum traiecerit, distinguitur. nam si id a milite quidem in Campo locove,[4] ubi solitum est exercitari, admissum est, nulla culpa eius intellegitur: si alius tale quid admisit, culpae reus est. idem iuris est de milite, si is in alio loco,
5 quam qui exercitandis militibus destinatus est, id admisit. Item si putator ex arbore deiecto ramo servum tuum transeuntem occiderit, si prope viam publicam aut vicinalem id factum est neque praeclamavit, ut casus evitari possit, culpae reus est: si praeclamavit neque ille curavit cavere, extra culpam est putator. aeque extra culpam esse intellegitur, si seorsum a via forte vel in medio fundo caedebat, licet non praeclamavit, quia eo loco
6 nulli extraneo ius fuerat versandi. Praeterea si medicus, qui servum tuum secuit, dereliquerit curationem atque ob id mor-
7 tuus fuerit servus, culpae reus est. Imperitia quoque culpae adnumeratur, veluti si medicus ideo servum tuum occiderit, quod eum male secuerit aut perperam ei medicamentum dederit.
8 Impetu quoque mularum, quas mulio propter imperitiam retinere non potuerit, si servus tuus oppressus fuerit, culpae reus est mulio. sed et si propter infirmitatem retinere eas non potuerit, cum alius firmior retinere potuisset, aeque culpae tenetur. eadem placuerunt de eo quoque, qui, cum equo veheretur, impetum eius aut propter infirmitatem aut propter
9 imperitiam suam retinere non potuerit. His autem verbis legis

---

1) *Od.* 13, 407 *seq.* 2) *L.* 65. §. 4. *D. de leg.* 1. 3) *quam ex dolo scripsi sec. Theoph.* ex dolo quam *codd. edd.* 4) *scripsi. ἐν τῷ κάμπῳ ἢ ἐν ἐκείνῳ τῷ τόπῳ Theoph.* in campo eoque *codd. edd.*

'quanti id in eo anno plurimi fuerit' illa sententia exprimitur, ut si quis hominem tuum, qui hodie claudus aut luscus aut mancus erit, occiderit, qui in eo anno integer aut pretiosus fuerit, non tanti teneatur, quanti is hodie erit, sed quanti in eo anno plurimi fuerit. qua ratione creditum est, poenalem esse huius legis actionem, quia non solum tanti quisque obligatur, quantum damni dederit, sed aliquando longe pluris: ideoque constat, in heredem eam actionem non transire, quae transitura fuisset, si ultra damnum numquam lis aestimaretur. 10 Illud non ex verbis legis, sed ex interpretatione placuit, non solum perempti corporis aestimationem habendam esse secundum ea, quae diximus, sed eo amplius quidquid praeterea, perempto eo corpore, damni vobis adlatum fuerit, veluti si servum tuum heredem ab aliquo institutum ante quis occiderit, quam is iussu tuo adiret: nam hereditatis quoque amissae rationem esse habendam constat. item si ex pari mularum unam vel ex quadriga equorum unum occiderit, vel ex comoedis unus servus fuerit occisus: non solum occisi fit aestimatio, sed eo amplius id quoque computatur, quanto depretiati sunt, qui supersunt. 11 Liberum est autem ei, cuius servus fuerit occisus, et privato iudicio legis Aquiliae damnum persequi et capitalis criminis eum[1] reum facere.

12 Caput secundum legis Aquiliae in usu non est. 13 [2]Capite tertio de omni cetero damno cavetur. Itaque si quis servum vel eam quadrupedem, quae pecudum numero est, vulneraverit sive eam quadrupedem, quae pecudum numero non est, veluti canem aut feram bestiam, vulneraverit aut occiderit, hoc capite actio constituitur. in ceteris quoque omnibus animalibus, item in omnibus rebus, quae anima carent, damnum iniuria datum hac parte vindicatur. si quid enim ustum aut ruptum aut fractum fuerit, actio ex hoc capite constituitur: quamquam potuerit[3] sola rupti appellatio in omnes istas causas sufficere: ruptum enim intellegitur quoquo modo corruptum.[4] unde non

---

1) *fortasse legendum* criminis criminosum. 2) *fere* = *Gai.* 3, 217. 3) *Gai.* poterit *codd. vet. ed. Kr.* poterat *aliqui infer.* ἐξήρκει *Theoph.* 4) *sic aliqui codd. infer. Theoph.* quoquo (*vel* quodquo *vel* quodquoquo) modo corruptum est

solum usta aut fracta, sed etiam scissa et collisa et effusa et quoquo modo perempta atque deteriora facta hoc verbo continentur: denique responsum est, si quis in alienum vinum aut oleum id immiserit, quod naturalis bonitas vini vel olei corrum-
14 peretur, ex hac parte legis eum teneri. Illud palam est, sicut ex primo capite ita demum quisque tenetur, si dolo aut culpa eius homo aut quadrupes occisus occisave fuerit, ita ex hoc capite ex dolo aut culpa de cetero damno quemque teneri. [1]hoc tamen capite non quanti in eo anno, sed quanti in diebus triginta pro-
15 ximis res fuerit, obligatur is, qui damnum dederit. Ac ne 'plurimi' quidem verbum adicitur; sed Sabino recte placuit, perinde habendam aestimationem, ac si etiam hac parte 'plurimi' verbum adiectum fuisset: nam plebem Romanam, quae Aquilio tribuno rogante hanc legem tulit, contentam fuisse, quod prima parte eo verbo usa est.

16 Ceterum placuit, ita demum ex hac lege actionem esse, si quis [praecipue][2] corpore suo damnum dederit. ideoque in eum, qui alio modo damnum dederit, utiles actiones dari solent: veluti si quis hominem alienum aut pecus ita incluserit, ut fame necaretur, aut iumentum tam vehementer egerit, ut rumperetur, aut pecus in tantum exagitaverit, ut praecipitaretur, aut si quis alieno servo persuaserit, ut in arborem ascenderet vel in puteum descenderet, et is ascendendo vel descendendo aut mortuus fuerit aut aliqua parte corporis laesus erit, utilis in eum actio datur. sed si quis alienum servum de ponte aut ripa in flumen deiecerit et is suffocatus fuerit, eo, quod proiecerit corpore suo, damnum dedisse non difficiliter intellegi poterit ideoque ipsa lege Aquilia tenetur. sed si non corpore damnum fuerit datum neque corpus laesum fuerit, sed alio modo damnum alicui contigit, cum non sufficit neque directa neque utilis Aquilia, placuit eum, qui obnoxius fuerit, in factum actione teneri: veluti si quis, misericordia ductus, alienum servum compeditum solverit, ut fugeret.

---

codd. vet. ed. Kr. quod quoquo m. c. est *ed. Schr.* est *habet etiam Gai.* [1]) §. 14 *hinc* §§. 15. 16 *fere* = *Gai.* 3, 218. 219. [2]) praecipue *videtur glossa notantis, etiam instrumento tamen adhibito posse corpore damnum dari. cf. Theoph.*

TIT. IV.

DE INIURIIS.

[1] Generaliter iniuria dicitur omne, quod non iure fit: specialiter alias contumelia, quae a contemnendo dicta est, quam Graeci ὕβριν appellant, alias culpa, quam Graeci ἀδίκημα dicunt, sicut in lege Aquilia damnum iniuria accipitur, alias iniquitas et iniustitia, quam Graeci ἀδικίαν vocant. cum enim praetor vel iudex non iure contra quem pronuntiat, iniuriam accepisse dicitur. [2] Iniuria autem committitur non solum, cum quis pugno puta aut fustibus caesus vel etiam verberatus erit, sed etiam si cui convicium factum fuerit, sive cuius bona quasi debitoris possessa fuerint ab eo, qui intellegebat nihil eum sibi debere, vel si quis ad infamiam alicuius libellum aut carmen scripserit, composuerit, ediderit dolove malo fecerit, quo quid eorum fieret, sive quis matremfamilias aut praetextatum praetextatamve adsectatus fuerit, sive cuius pudicitia attentata esse dicetur: et denique aliis pluribus modis admitti iniuriam manifestum est. Patitur autem quis iniuriam non solum per semet ipsum, sed etiam per liberos suos, quos in potestate habet: item per uxorem suam, id enim magis praevaluit. itaque si filiae alicuius, quae Titio nupta est, iniuriam feceris, non solum filiae nomine tecum iniuriarum agi potest, sed etiam patris quoque et mariti nomine. contra autem, si viro iniuria facta sit, uxor iniuriarum agere non potest: defendi enim uxores a viris, non viros ab uxoribus aequum est. sed et socer nurus nomine, cuius vir in potestate est, iniuriarum agere potest. Servis autem ipsis quidem nulla iniuria fieri intellegitur, sed domino per eos fieri videtur: non tamen iisdem modis, quibus etiam per liberos et uxores, sed ita cum quid atrocius commissum fuerit et quod aperte ad contumeliam domini respicit: veluti si quis alienum servum verberaverit, et in hunc casum actio proponitur. at si quis servo convicium fecerit vel pugno eum percusserit, nulla in eum actio domino competit. Si com-

Pr. 1 2 3 4

---

[1]) *fere* = *Collat.* 2, 5, 1 *ex Paul. l. . . . regul., ut videtur, sub tit. de iniur.* [2]) §§. 1 . . . 3 *fere* = *Gai.* 3, 220 . . . 222.

muni servo iniuria facta sit, aequum est, non pro ea parte, qua dominus quisque est, aestimationem iniuriae fieri, sed ex domi-
5 norum persona, quia ipsis fit iniuria. Quodsi ususfructus in servo Titii est, proprietas Maevii est, magis Maevio iniuria fieri
6 intellegitur. Sed si libero, qui tibi bona fide servit, iniuria facta sit, nulla tibi actio dabitur, sed suo nomine is experiri poterit: nisi in contumeliam tuam pulsatus sit, tunc enim competit et tibi iniuriarum actio. idem ergo est et in servo alieno bona fide tibi serviente, ut totiens admittatur iniuriarum actio, quotiens in tuam contumeliam iniuria ei facta sit.

7 [1]Poena autem iniuriarum ex lege duodecim tabularum propter membrum quidem ruptum talio erat: propter os[2] vero fractum nummariae poenae erant constitutae quasi in magna veterum paupertate. sed postea praetores permittebant ipsis, qui iniuriam passi sunt, eam aestimare, ut iudex vel tanti condemnet, quanti iniuriam passus aestimaverit, vel minoris, prout ei visum fuerit. sed poena quidem iniuriae, quae ex lege duodecim tabularum introducta est, in desuetudinem abiit: quam autem praetores introduxerunt, quae etiam honoraria appellatur, in iudiciis frequentatur. nam secundum gradum dignitatis vitaeque honestatem crescit aut minuitur aestimatio iniuriae: qui gradus condemnationis et in servili persona non immerito servatur, ut aliud in servo actore, aliud in medii actus homine,
8 aliud in vilissimo vel compedito constituatur. Sed et lex Cornelia de inuriis loquitur et iniuriarum actionem introduxit. quae competit ob eam rem, quod se pulsatum quis verberatumve domumve suam vi introitum esse dicat. domum autem accipimus, sive in propria domo quis habitat sive in conducta
9 vel gratis sive hospitio receptus sit. [3]Atrox iniuria aestimatur vel ex facto, veluti si quis ab aliqno vulneratus fuerit vel fustibus caesus: vel ex loco, veluti si cui in theatro vel in foro vel in conspectu praetoris iniuria facta sit: vel ex persona, veluti si magistratus iniuriam passus fuerit, vel si senatori ab humili iniuria facta sit, aut parenti patronoque fiat a liberis vel liber-

---

[1]) ... visum fuerit = *Gai.* 3, 223. 224 *mut.* [2]) *E Gai.* ossum *ex aliis codd. vet. ed. Schr.* [3]) = *Gai.* 3, 225 *mut.*

tis; aliter enim senatoris et parentis patronique, aliter extranei et humilis personae iniuria aestimatur. nonnumquam et locus vulneris atrocem iniuriam facit, veluti si in oculo quis percussus sit. [1] parvi autem refert, utrum patrifamilias an filiofamilias talis iniuria facta sit: nam et haec atrox aestimabitur. In 10 summa sciendum est, de omni iniuria eum, qui passus est, posse vel criminaliter agere vel civiliter. et si quidem civiliter agatur, aestimatione facta secundum quod dictum est, poena imponitur. sin autem criminaliter, officio iudicis extraordinaria poena reo irrogatur: hoc videlicet observando, quod Zenoniana constitutio [2] introduxit, ut viri illustres quique supra eos sunt, et per procuratores possint actionem iniuriarum criminaliter vel persequi vel suscipere secundum eius tenorem, qui ex ipsa manifestius apparet. [3] Non solum autem is iniuriarum tenetur, 11 qui fecit iniuriam, hoc est qui percussit: verum ille quoque continebitur, qui dolo fecit vel qui curavit, ut cui mala pugno percuteretur. Haec actio dissimulatione aboletur: et ideo, si 12 quis iniuriam dereliquerit, hoc est statim passus ad animum suum non revocaverit, postea ex poenitentia remissam iniuriam non poterit recolere.

TIT. V.
DE OBLIGATIONIBUS, QUAE QUASI EX DELICTO NASCUNTUR.

[4] Si iudex litem suam fecerit, non proprie ex maleficio obli- Pr. gatus videtur. sed quia neque ex contractu obligatus est et utique peccasse aliquid intellegitur, licet per imprudentiam: ideo videtur quasi ex maleficio teneri, et in quantum de ea re aequum religioni iudicantis videbitur, poenam sustinebit. Item 1 is, ex cuius coenaculo vel proprio ipsius vel conducto vel in quo gratis habitabat, deiectum effusumve aliquid est, ita ut

1) = *L.* 9. §. 2. *D. de iniur.* (47, 10) *ex Ulp. l.* 57 *ad ed.* 2) *L.* 11. *C. de iniur.* (9, 35). 3) §§. 11. 12 *fere* = *L.* 11 *pr.* §. 1. *D. de iniur.* (47, 10) *ex Ulp. l.* 57 *ad ed.* 4) *pr.* §. 1 *init. fere* = *L.* 5. §§. 4. 5. *D. de obl. et act.* (44, 7) *L.* 6. *D. de extraord. cogn.* (50, 13).

alicui noceretur, quasi ex maleficio obligatus intellegitur: ideo autem non proprie ex maleficio obligatus intellegitur, quia plerumque ob alterius culpam tenetur aut servi aut liberi. cui similis est is, qui ea parte, qua vulgo iter fieri solet, id positum aut suspensum habet, quod potest, si ceciderit, alicui nocere: quo casu poena decem aureorum constituta est. de eo vero, quod deiectum effusumve est, dupli quanti damnum datum sit, constituta est actio. ob hominem vero liberum occisum quinquaginta aureorum poena constituitur: si vero vivet nocitumque ei esse dicetur, quantum ob eam rem aequum iudici videtur, actio datur: iudex enim computare debet mercedes medicis praestitas ceteraque impendia, quae in curatione facta sunt, praeterea operarum, quibus caruit aut cariturus est ob id, quod inutilis factum est. 2 [1]Si filiusfamilias seorsum a patre habitaverit et quid ex coenaculo eius deiectum effusumve sit, sive quid positum suspensumve habuerit, cuius casus periculosus est: Iuliano placuit, in patrem nullam esse actionem, sed cum ipso filio agendum. quod et in filiofamilias iudice observandum est, qui litem suam fecerit. 3 Idem exercitor navis aut cauponae aut stabuli de damno, dolo[2] aut furto, quod in nave aut in caupona aut in stabulo factum erit, quasi ex maleficio teneri videtur, si modo ipsius nullum est maleficium, sed alicuius eorum, quorum opera navem aut cauponam aut stabulum exerceret: cum enim neque ex contractu sit adversus eum constituta haec actio et aliquatenus culpae reus est, quod opera malorum hominum uteretur, ideo quasi ex maleficio teneri videtur. in his autem casibus in factum actio competit, quae heredi quidem datur, adversus heredem autem non competit.

TIT. VI.
DE ACTIONIBUS.

Pr. Superest, ut de actionibus loquamur. [3]actio autem nihil aliud est, quam ius persequendi iudicio, quod sibi debetur.

---

1) §§. 2. 3 *fere* = *L.* 5. §§. 5. 6. *D. cit.* 2) *scripsi.* de dolo *codd. edd. Schr. et Kr.* de damno *Dig. sed κατὰ δόλον τινὸς ἤγουν κλέψαντος ὑποστῶ ἐγὼ ζημίαν. Theoph.* 3) *fere* = *L.* 51. *D. de obl. et act.* (44, 7) *ex Celsi l.* 3. *dig.*

Omnium actionum, quibus inter aliquos apud iudices arbitrosve de qua re[1] quaeritur, summa divisio in duo genera deducitur: aut enim in rem sunt aut in personam. namque agit unusquisque aut cum eo, qui ei obligatus est vel ex contractu vel ex maleficio, quo casu proditae actiones in personam sunt, per quas intendit, adversarium ei dare facere[2] oportere et aliis quibusdam modis: aut cum eo agit, qui nullo iure ei obligatus est, movet tamen alicui de aliqua re controversiam. quo casu proditae actiones in rem sunt. veluti si rem corporalem possideat quis, quam Titius suam esse affirmet, et possessor dominum se esse dicat: nam si Titius suam esse intendat, in rem actio est. Aeque si agat, ius sibi esse re, fundo[3] forte vel aedibus, utendifruendi vel per fundum vicini eundi, agendi vel ex fundo vicini aquam ducendi, in rem actio est. eiusdem generis est actio de iure praediorum urbanorum, veluti si agat, ius sibi esse altius aedes suas tollendi prospiciendive vel proiciendi aliquid vel immittendi in vicini aedes. contra quoque de usufructu et de servitutibus praediorum rusticorum, item praediorum urbanorum invicem quoque[4] proditae sunt actiones, ut quis intendat, ius non esse adversario utendifruendi, eundi, agendi aquamve ducendi, item altius tollendi, prospiciendi, proiciendi, immittendi: istae quoque actiones in rem sunt, sed negativae. quod genus actionis in controversiis rerum corporalium proditum non est: nam in his is agit, qui non possidet: ei vero, qui possidet, non est actio prodita, per quam neget, rem alterius[5] esse. sane uno casu qui possidet, nihilo minus actoris partes optinet, sicut in latioribus digestorum libris opportunius apparebit. 1 2

Sed istae quidem actiones, quarum mentionem habuimus, et si quae sunt similes, ex legitimis et civilibus causis descen- 3

---

[1]) qua re *scripsi.* τινος πράγματος *Theoph.* quaque re *C ed. Kr.* qua *B* quacumque re *P ed. Schr.* [2]) dare facere *E Theoph. et plerique infer. codd. ed. Schr.* dare aut dare facere *BC ed. Kr.: quanquam ipsa re recte, tamen ex interpolatione. cf.* §. 15. [3]) re, fundo *scripsi.* de fundo *multi codd.* fundo *ceteri, edd.* [4]) *malim* quae. [5]) alterius *scripsi.* τοῦδε *Theoph.* actoris *codd. ed. Kr.* auctoris *ed. Schr.*

dunt. aliae autem sunt, quas praetor ex sua iurisdictione comparatas habet tam in rem quam in personam, quas et ipsas necessarium est exemplis ostendere. ecce plerumque ita permittit in rem agere, ut vel actor diceret, se quasi usucepisse, quod usu non ceperit, vel ex diverso possessorem[1] diceret, adver-
4 sarium suum, usu non cepisse, quod usuceperit. Namque si cui ex iusta causa res aliena[2] tradita fuerit, veluti ex causa emptionis aut donationis aut dotis aut legatorum, necdum eius rei dominus effectus est, si eius rei casu possessionem amiserit, nullam habet directam in rem actionem ad eam rem persequendam: quippe ita proditae sunt iure civili actiones, ut quis dominium suum vindicet. sed quia sane durum erat, eo casu deficere actionem, inventa est a praetore actio, in qua dicit is, qui possessionem amisit, eam rem se usucepisse et ita vindicat suam esse. quae actio Publiciana appellatur, quoniam primum
5 a Publicio praetore in edicto proposita est. Rursus ex diverso si quis, cum rei publicae causa abesset vel in hostium potestate esset, rem eius, qui in civitate esset, usuceperit, permittitur domino, si possessor rei publicae causa abesse desierit, tunc intra annum, rescissa usucapione, eam petere, id est ita petere, ut dicat, possessorem usu non cepisse et ob id suam esse rem. quod genus actionis et aliis,[3] simili aequitate motus, praetor accommodat, sicut ex latiore digestorum seu pandectarum vo-
6 lumine intellegere licet. Item si quis in fraudem creditorum rem suam alicui tradiderit, bonis eius a creditoribus ex sententia praesidis possessis, permittitur ipsis creditoribus, rescissa traditione, eam rem petere, id est dicere, eam rem traditam non
7 esse et ob id in bonis debitoris mansisse. Item Serviana et quasi Serviana, quae etiam hypothecaria vocatur, ex ipsius praetoris iurisdictione substantiam capit. Serviana autem experitur quis de rebus coloni, quae pignoris iure pro mercedibus fundi ei tenentur; quasi Serviana autem qua[4] creditores

---

1) *scripsi*; *cf. Theoph. et infra* §. 5. possessor *codd. edd. Schr. et Kr.* 2) *ex Hotomanni ci. scripsi.* aliqua *codd. edd. Schr. et Kr. sed ἀλλότριον πρᾶγμα Theoph.* 3) et aliis *scripsi. καὶ ἑτέροις Theoph.* quibusdam et aliis *codd. vet. ed. Schr.* et aliis quibusdam *ed. Kr.* 4) autem qua *codd. vet.* autem est qua *multi infer. sed legendum videtur* item sua.

pignora hypothecasve persequuntur. inter pignus autem et hypothecam quantum ad actionem hypothecariam nihil interest: nam de qua re inter creditorem et debitorem convenerit, ut sit pro debito obligata, utraque hac appellatione continetur. sed in aliis differentia est: nam pignoris appellatione eam proprie contineri dicimus, quae simul etiam traditur creditori, maxime si mobilis sit: at eam, quae sine traditione nuda conventione tenetur, proprie hypothecae appellatione contineri dicimus.

8 In personam quoque actiones ex sua iurisdictione propositas habet praetor, veluti de pecunia constituta: cui similis videbatur receptitia; sed ex nostra constitutione,[1] cum et, si quid plenius habebat, hoc in pecuniam constitutam transfusum est, ea quasi supervacua iussa est cum sua auctoritate a nostris legibus recedere. 9 item praetor proposuit de peculio servorum filiorumque familias et ex qua quaeritur, an actor iuraverit, et alias complures. de pecunia autem constituta cum omnibus agitur, quicumque vel pro se vel pro alio soluturos se constituerint, nulla scilicet stipulatione interposita. nam alioquin si stipulanti promiserint, iure civili tenentur. 10 Actionem[2] autem de peculio ideo adversus patrem dominumve comparavit praetor, quia licet ex contractu filiorum servorumve ipso iure non teneantur, aequum tamen esset, peculio tenus, quod veluti patrimonium est filiorum filiarumque, item servorum, condemnari eos. 11 Idem si quis postulante adversario iuraverit, deberi sibi pecuniam, quam peteret, neque ei solvatur, iustissime accommodat ei talem actionem, per quam non illud quaeritur, an ei pecunia debeatur, sed an iuraverit. 12 Poenales quoque actiones praetor[3] bene multas ex sua iurisdictione introduxit: veluti adversus eum, qui quid ex albo eius corrupisset: et in eum, qui patronum vel parentem in ius vocasset, cum id non impetrasset: item adversus eum, qui vi exemerit eum, qui in ius vocaretur, cuiusve dolo alius exemerit: et alias innumerabiles. 13 Praeiudiciales actiones in rem esse videntur, quales sunt, per quas quaeritur, an aliquis liber vel an libertus sit, vel de partu agno-

---

1) *L.* 2. *C. de const. pec.* (4, 18). 2) *Theoph.* actiones *codd. edd.* 3) praetor *PEW*b *Theoph. om. W*a *edd. Schr. et Kr.*

scendo. ex quibus fere una illa legitimam causam habet, per quam quaeritur, an aliquis liber sit: ceterae ex ipsius praetoris iurisdictione substantiam capiunt.

14 [1] Sic itaque discretis actionibus, certum est, non posse actorem rem suam ita ab aliquo petere SI PARET EUM DARE OPORTERE: nec enim quod actoris est, id ei dari oportet, quia scilicet dari cuiquam id intellegitur, quod ita datur, ut eius fiat, nec res, quae iam actoris est, magis eius fieri potest. plane odio furum, quo magis pluribus actionibus teneantur, effectum est, ut extra poenam dupli aut quadrupli rei recipiendae nomine fures etiam hac actione teneantur SI PARET EOS DARE OPORTERE, quamvis sit adversus eos etiam haec in rem actio, per

15 quam rem suam quis esse petit. Appellamus autem in rem quidem actiones vindicationes: in personam vero actiones, quibus dare facere oportere intenditur, condictiones. condicere enim est denuntiare prisca lingua: nunc vero abusive dicimus condictionem actionem in personam,[2] qua actor intendit, dari sibi oportere: nulla enim hoc tempore eo nomine denuntiatio fit.

16 Sequens illa divisio est, quod quaedam actiones rei persequendae gratia comparatae sunt, quaedam poenae persequendae,

17 quaedam mixtae sunt. Rei persequendae causa comparatae sunt omnes in rem actiones. earum vero actionum, quae in personam sunt, hae quidem, quae ex contractu nascuntur, fere omnes rei persequendae causa comparatae videntur: veluti quibus mutuam pecuniam vel in stipulatum deductam petit actor, item commodati, depositi, mandati, pro socio, ex empto, vendito, locato, conducto. plane si depositi agetur eo nomine, quod tumultus, incendii, ruinae, naufragii causa depositum sit, in duplum actionem praetor reddit, si modo cum ipso, apud quem depositum sit, aut cum herede eius ex dolo ipsius agitur: quo

18 casu mixta est actio. Ex maleficiis vero proditae actiones aliae tantum poenae persequendae causa comparatae sunt, aliae tam poenae quam rei persequendae et ob id mixtae sunt. poenam tantum persequitur quis actione furti; sive enim manifesti aga-

---

[1]) §§. 14. 15 *fere* = *Gai.* 4, 4. 5. 18. [2]) *Gai. Theoph.* esse *addunt codd. edd.*

tur quadrupli sive nec manifesti dupli, de sola poena agitur: nam ipsam rem propria actione persequitur quis, id est suam esse petens, sive fur ipse eam rem possideat, sive alius quilibet: eo amplius adversus furem etiam condictio est rei. 19 Vi autem bonorum raptorum actio mixta est, quia in quadruplo rei persecutio continetur, poena autem tripli est. sed et legis Aquiliae actio de damno mixta est, non solum si adversus infitiantem in duplum agatur, sed interdum et si in simplum quisque agit. veluti si quis hominem claudum aut luscum occiderit, qui in eo anno integer et magni pretii fuerit; tanti enim damnatur, quanti is homo in eo anno plurimi fuerit, secundum iam traditam divisionem. item mixta est actio contra eos, qui relicta sacrosanctis ecclesiis vel aliis venerabilibus locis legati vel fideicommissi nomine dare distulerint usque adeo, ut etiam in iudicium vocarentur: tunc etenim et ipsam rem vel pecuniam, quae relicta est, dare compelluntur et aliud tantum pro poena, et ideo in duplum eius fit condemnatio.

20 Quaedam actiones mixtam causam optinere videntur tam in rem quam in personam. qualis est familiae erciscundae actio, quae competit coheredibus de dividenda hereditate: item communi dividundo, quae inter eos redditur, inter quos aliquid commune ex quacumque causa[1] est, ut id dividatur: item finium regundorum, quae inter eos agitur, qui confines agros habent. in quibus tribus iudiciis permittitur iudici rem alicui ex litigatoribus ex bono et aequo adiudicare et, si unius pars praegravari videbitur, eum invicem certa pecunia alteri condemnare.

21 Omnes autem actiones vel in simplum conceptae sunt vel in duplum vel in triplum vel in quadruplum: ulterius autem nulla actio extenditur. 22 In simplum agitur veluti ex stipulatione, ex mutui datione, ex empto, vendito, locato, conducto, mandato et denique ex aliis compluribus causis. 23 In duplum agimus veluti furti nec manifesti, damni iniuriae ex lege Aquilia, depositi ex quibusdam casibus: item servi corrupti, quae competit in eum, cuius hortatu consiliove servus alienus fugerit aut contumax adversus dominum factus est aut luxuriose

---

[1]) commune ex quac. c. *aliqui codd. infer. Theoph.* ex quac. c. commune *B* commune *EW ceterique edd. Schr. et Kr.*

vivere coeperit aut denique quolibet modo deterior factus sit (in qua actione etiam earum rerum, quas fugiendo servus abstulit, aestimatio deducitur): item ex legato, quod venerabilibus 24 locis relictum est, secundum ea, quae supra diximus. Tripli vero, cum quidam maiorem verae aestimationis quantitatem in libello conventionis inseruit, ut ex hac causa viatores, id est exsecutores litium, ampliorem summam sportularum nomine exigerent:[1] tunc enim quod propter eorum causam damnum passus fuerit reus, id triplum ab actore consequetur, ut in hoc triplo et simplum, in quo damnum passus est, connumeretur. quod nostra constitutio[2] induxit, quae in nostro codice fulget, 25 ex qua dubio procul est ex lege condicticiam emanare. Quadrupli veluti furti manifesti, item de eo, quod metus causa factum sit, deque ea pecunia, quae in hoc data sit, ut is, cui datur, calumniae causa negotium alicui faceret vel non faceret: item ex lege condicticia a nostra constitutione oritur, in quadruplum condemnationem imponens his exsecutoribus litium, qui contra nostrae constitutionis[3] normam a reis quidquam exegerint. 26 Sed furti quidem nec manifesti actio et servi corrupti a ceteris, de quibus simul locuti sumus, eo differt, quod hae actiones omnimodo dupli sunt: at illae, id est damni iniuriae ex lege Aquilia et interdum depositi, infitiatione duplicantur, in confitentem autem in simplum dantur: sed illa, quae de his competit, quae relicta venerabilibus locis sunt, non solum infitiatione duplicatur, sed et si distulerit relicti solutionem, usque quo iussu magistratuum nostrorum conveniatur, in confitentem vero et antequam iussu magistratuum conveniatur solventem 27 simpli redditur. Item actio de eo, quod metus causa factum sit, a ceteris, de quibus simul locuti sumus, eo differt, quod eius natura tacite continetur, ut, qui iudicis iussu ipsam rem actori restituat, absolvatur. quod in ceteris casibus non ita est, sed omnimodo quisque in quadruplum condemnatur, quod est et in furto manifesti actione.

---

[1]) *multi codd. infer. et Theoph., qui hoc propositum ac dolum exigit*; exegerint *codd. vet. edd. Schr. et Kr.* [2]) *L.* 2. *C. de plus pet.* (3, 10). [3]) *L.* 5. *C. de sport.* (3, 2) *ut videtur.*

Actionum autem quaedam bonae fidei sunt, quaedam stricti iuris. bonae fidei sunt hae: ex empto, vendito, locato, conducto, negotiorum gestorum, mandati, depositi, pro socio, tutelae, commodati, pigneraticia, familiae erciscundae, communi dividundo, praescriptis verbis, quae de aestimato proponitur, et ea, quae ex permutatione competit, et hereditatis petitio. quamvis enim usque adhuc incertum erat, sive inter bonae fidei iudicia connumeranda sit sive non, nostra tamen constitutio[1] aperte eam esse bonae fidei disposuit. Fuerat antea et rei uxoriae actio ex bonae fidei iudiciis: sed cum, pleniorem esse ex stipulatu actionem invenientes, omne ius, quod res uxoria ante habebat, cum multis divisionibus in ex stipulatu actionem, quae de dotibus exigendis proponitur, transtulimus,[2] merito rei uxoriae actione sublata, ex stipulatu, quae pro ea introducta est, naturam bonae fidei iudicii tantum in exactione dotis meruit, ut bonae fidei sit. sed et tacitam ei dedimus hypothecam: praeferri autem aliis creditoribus in hypothecis tunc censuimus, cum ipsa[3] mulier de dote sua experiatur, cuius solius providentia hoc induximus. In bonae fidei autem iudiciis libera potestas permitti videtur iudici ex bono et aequo aestimandi, quantum actori restitui debeat. in quo et illud continetur, ut, si quid invicem actorem praestare oporteat, eo compensato, in reliquum is, cum quo actum est, condemnari debeat. sed et in strictis iudiciis ex rescripto divi Marci opposita doli mali exceptione compensatio inducebatur. sed nostra constitutio[4] eas compensationes, quae iure aperto nituntur, latius introduxit, ut actiones ipso iure minuant sive in rem sive personales sive alias quascumque, excepta sola depositi

28

29

30

---

1) *L.* 12. §. 3. *C. de hered. pet.* (3, 31). 2) *L. un. C. de rei uxor. act.* (5, 13). 3) *ἡνίκα βούλεται ἡ γυνὴ αὐτὰ τὰ ἐπιδοθέντα ὑπ' αὐτῆς λόγῳ προικὸς ἀναλαβεῖν κτλ. Theoph.*, *qui* cuius *non ad* mulier, *sed ad* de dote sua (*opposita scilicet tam hic quam antea ad illa* tantum in exactione dotis *propter nuptias donatione*) *recte retulit. cf. L. un. C. cit.* §. 15. *L.* 12. §§. 2. 3. *C. qui pot.* (8, 18). *An igitur legendum:* cum mulier de ipsa dote *sua? sed v.* ipsa *etiam praeposita cum* de dote sua *coniungi et potest et debet.* 4) *L.* 14. *C. de compens.* (4, 31).

actione, cui aliquid compensationis nomine opponi satis impium esse credidimus, ne sub praetextu compensationis depositarum
31 rerum quis exactione defraudetur. Praeterea quasdam actiones arbitrarias, id est ex arbitrio iudicis pendentes, appellamus, in quibus nisi arbitrio iudicis is, cum quo agitur, actori satis faciat, veluti rem restituat vel exhibeat vel solvat vel ex noxali causa servum dedat, condemnari debeat. sed istae actiones tam in rem quam in personam inveniuntur. in rem veluti Publiciana, Serviana de rebus coloni, quasi Serviana, quae etiam hypothecaria vocatur: in personam veluti quibus de eo agitur, quod aut metus causa aut dolo malo factum est, item qua[1] id, quod certo loco promissum est, petitur.[2] ad exhibendum quoque actio ex arbitrio iudicis pendet. in his enim actionibus et ceteris similibus permittitur iudici ex bono et aequo secundum cuiusque rei, de qua actum est, naturam aestimare, quemadmodum actori satisfieri oporteat.

32 Curare autem debet iudex, ut omnimodo, quantum possibile ei sit, certae pecuniae vel rei sententiam ferat, etiam si de incerta quantitate apud eum actum est.

33 [3]Si quis agens in intentione sua plus complexus fuerit, quam ad eum pertinet, causa cadebat, id est rem amittebat, nec facile in integrum a praetore restituebatur, nisi minor erat viginti quinque annis. huic enim sicut in aliis causis causa cognita succurrebatur, si lapsus iuventute fuerat, ita et in hac causa succurri solitum erat. sane si tam magna causa iusti erroris interveniebat, ut etiam constantissimus quisque labi posset, etiam maiori viginti quinque annis succurrebatur: veluti si quis totum legatum petierit, post deinde prolati fuerint codicilli, quibus aut pars legati adempta sit aut quibusdam aliis legata data sint, quae efficiebant, ut plus petisse videretur petitor quam dodrantem, ad quem[4] ideo lege Falcidia legata

---

1) *B*, cum *E W*. 2) item qua ... petitur *om. Theoph. nam igitur in codd. interpolata sunt? sed verius Theoph. ea praeteriisse creditur, non errore, sed consulto, quod (ut ex eius interpretatione* §. 33ᶜ *apparet) quemadmodum haec actio arbitraria esset, non perspiciebat, nec ut in ceteris tradere poterat.* 3) = *Gai.* 4, 53. 53ª *mut.* 4) *scripsi Theoph. secutus.* atque *codd. edd.*

minuebantur. Plus autem quattuor modis petitur: re, tem- 33[a] pore, loco, causa. re: veluti si quis pro decem aureis, qui ei debebantur, viginti petierit, aut si is, cuius ex parte res est, totam eam vel maiore ex parte suam esse intenderit. Tempore: 33[b] veluti si quis ante diem vel ante condicionem petierit. qua ratione enim qui tardius solvit, quam solvere deberet, minus solvere intellegitur, eadem ratione, qui praemature petit, plus petere videtur. Loco plus petitur, veluti cum quis id, quod 33[c] certo loco sibi stipulatus est, alio loco petit sine commemoratione illius loci, in quo sibi dari stipulatus fuerit: verbi gratia si is, qui ita stipulatus fuerit EPHESI DARE SPONDES?, Romae pure intendat dari sibi oportere. ideo autem plus petere intellegitur, quia utilitatem, quam habuit promissor, si Ephesi solveret, adimit ei pura intentione: propter quam causam alio loco petenti arbitraria actio proponitur, in qua scilicet ratio habetur utilitatis, quae promissori competitura fuisset, si illo loco solveret. quae utilitas plerumque in mercibus maxima invenitur, veluti vino, oleo, frumento, quae per singulas regiones diversa habent pretia: sed et pecuniae numeratae non in omnibus regionibus sub iisdem usuris fenerantur. si quis tamen Ephesi petat, id est eo loco petat, quo, ut sibi detur, stipulatus est, pura actione recte agit: idque etiam praetor monstrat, scilicet quia utilitas solvendi salva est promissori. Huic autem, qui loco plus petere intellegitur, proximus est is, 33[d] qui causa plus petit: ut ecce si quis ita a te stipulatus sit HOMINEM STICHUM AUT DECEM AUREOS DARE SPONDES?, deinde alterutrum petat, veluti hominem tantum aut decem aureos[1] tantum. ideo autem plus petere intellegitur, quia in eo genere stipulationis promissoris est electio, utrum pecuniam an hominem solvere malit: qui igitur pecuniam tantum vel hominem tantum sibi dari oportere intendit, eripit electionem adversario et eo modo suam quidem meliorem condicionem facit, adversarii vero sui deteriorem. qua de causa talis in ea re prodita est actio, ut quis intendat, hominem Stichum aut aureos decem sibi dari oportere, id est ut eodem modo peteret,

---

1) *E W Theoph.* aureos *om. B ed. Kr.*

quo stipulatus est. praeterea si quis generaliter hominem stipulatus sit et specialiter Stichum petat, aut generaliter vinum stipulatus, specialiter Campanum petat, aut generaliter purpuram stipulatus sit, deinde specialiter Tyriam petat: plus petere intellegitur, quia electionem adversario tollit, cui stipulationis iure liberum fuit aliud solvere, quam quod peteretur. quin etiam licet vilissimum sit, quod quis petat, nihilo minus plus petere intellegitur, quia saepe accidit, ut promissori facilius 33[e] sit illud solvere, quod maioris pretii est. Sed haec quidem antea in usu fuerant. postea autem lex Zenoniana et nostra[1] rem coartavit, et si quidem tempore plus fuerit petitum, quid statui oportet, Zenonis divae memoriae loquitur constitutio: sin autem quantitate vel alio modo plus fuerit petitum, omne, si quid forte damnum ut in sportulis ex hac causa acciderit ei,[2] contra quem plus petitum fuerit, commissa tripli con-

34 demnatione, sicut supra diximus, puniatur. Si minus in intentione complexus fuerit actor, quam ad eum pertineret, veluti si, cum ei decem deberentur, quinque sibi dari oportere intenderit, aut cum totus fundus eius esset, partem dimidiam suam esse petierit, sine periculo agit: in reliquum enim nihilo minus iudex adversarium in eodem iudicio condemnat[3] ex con-

35 stitutione divae memoriae Zenonis. Si quis aliud pro alio intenderit, nihil eum periclitari placet, sed in eodem iudicio cognita veritate errorem suum corrigere ei permittimus, veluti si is, qui hominem Stichum petere deberet, Erotem petierit, aut si quis ex testamento sibi dari oportere intenderit, quod ex stipulatu debetur.

36 Sunt praeterea quaedam actiones, quibus non solidum, quod debetur nobis, persequimur, sed modo solidum consequimur, modo minus. ut ecce si in peculium filii servive

---

1) *L. 1. 2. C. de plus petit.* (3, 10). 2) damnum . . . ei *sic BWE*[b] *καί τις ἐντεῦθεν ζημία συμβῇ τῷ ἐναγομένῳ, οἷον σπορτούλων πλειόνων δόσις Theoph.* damnum . . . ei in sportulis *P*; ut in sportulis *om. E*[a] *edd. Schr. et Kr. sed apparet, haec verba, quibus propter* §. 24. *careri non potest, cum aliquando omissa essent, ex melioribus libris diversis locis suppleta esse.* 3) *EW Theoph.* ei cond. *B et quidam infer. ed. Schr.*

agamus: nam si non minus in peculio sit, quam persequimur, in solidum pater dominusve condemnatur: si vero minus inveniatur, eatenus condemnat iudex, quatenus in peculio sit. quemadmodum autem peculium intellegi debeat, suo ordine proponemus. Item si de dote iudicio mulier agat, placet, eatenus maritum condemnari debere, quatenus facere possit, id est quatenus facultates eius patiuntur. itaque si dotis quantiiati concurrant facultates eius, in solidum damnatur: si minus, tn tantum, quantum facere potest. propter retentionem quoque dotis repetitio minuitur: nam ob impensas in res dotales factas marito retentio concessa est, quia ipso iure necessariis sumptibus dos minuitur, sicut ex latioribus digestorum libris cognoscere licet.[1] Sed et si quis cum parente suo patronove agat, item si socius cum socio iudicio societatis agat, non plus actor consequitur, quam adversarius eius facere potest. idem est, si quis ex donatione sua conveniatur. Compensationes quoque oppositae plerumque efficiunt, ut minus quisque consequatur, quam ei debeatur: namque ex bono et aequo, habita ratione eius, quod invicem actorem ex eadem causa praestare oporteret, in reliquum eum, cum quo actum est, condemnare licet,[2] sicut iam dictum est. Eum quoque, qui creditoribus suis bonis cessit, si postea aliquid adquisierit, quod idoneum emolumentum habeat, ex integro in id, quod facere potest, creditores cum eo experiuntur: inhumanum enim erat spoliatum fortunis suis in solidum damnari.

37 38 39 40

TIT. VII.

QUOD CUM EO, QUI IN ALIENA POTESTATE EST, NEGOTIUM GESTUM ESSE DICITUR.

Pr. [3]Quia tamen superius mentionem habuimus de actione, quae in peculium filiorumfamilias servorumque agitur: opus est, ut

---

1) *plerique codd. infer. Theoph.* liceat *codd. vet. edd. Schr. et Kr.* 2) *P* condemnaret *B E W* condemnat *ed. Kr. vix certa ratione sanandus locus, attamen ante* sicut *facile* licet *excidere potuit. cf. supra* §. 30 *et Gai.* 4, 61. 3) *init.* = *Gai.* 4, 69.

de hac actione et de ceteris, quae eorundem nomine in parentes dominosve dari solent, diligentius admoneamus. et quia, sive cum servis negotium gestum sit sive cum his, qui in potestate parentis sunt, fere eadem iura servantur, ne verbosa fiat disputatio, dirigamus sermonem in personam servi dominique, idem intellecturi de liberis quoque et parentibus, quorum in potestate sunt. nam si quid in his proprie observetur, separatim ostendemus.[1]

1 [2]Si igitur iussu domini cum servo negotium gestum erit, in solidum praetor adversus dominum actionem pollicetur, scilicet quia qui ita contrahit, fidem domini sequi videtur. 2 Eadem ratione praetor duas alias in solidum actiones pollicetur, quarum altera exercitoria, altera institoria appellatur. exercitoria tunc locum habet, cum quis servum suum magistrum navis[3] praeposuerit et quid cum eo eius rei gratia, cui praepositus erit, contractum fuerit. ideo autem exercitoria vocatur, quia exercitor appellatur is, ad quem cottidianus navis quaestus pertinet. institoria tunc locum habet, cum quis tabernae forte aut cuilibet negotiationi servum praeposuerit et quid cum eo eius rei causa, cui praepositus erit, contractum fuerit. ideo autem institoria appellatur, quia qui negotiationibus praeponuntur, institores vocantur. 2a Istas tamen duas actiones praetor reddit et si liberum quis hominem aut alienum servum navi aut tabernae aut cuilibet negotiationi praeposuerit, scilicet quia eadem aequitatis ratio etiam eo casu interveniebat. 3 Introduxit et aliam actionem praetor, quae tributoria vocatur, namque si servus in peculiari merce, sciente domino, negotietur et quid cum eo eius rei causa contractum erit, ita praetor ius dicit, ut, quidquid in his mercibus erit quodque inde receptum erit, id inter dominum, si quid ei debebitur, et ceteros creditores pro rata portione distribuatur. et quia ipsi domino distributionem permittit, si quis ex creditoribus queratur, quasi minus ei tributum sit, quam oportuerit, hanc ei 4 actionem accommodat, quae tributoria appellatur. Praeterea

---

1) ἐπιδείξομεν *Theoph.* ostendimus *codd. vet. ed. Kr.* 2) §§. 1. 2 = *Gai.* 4, 70 *mut.* 3) *B Theoph. Gai. Veron.* navi *WE et plerique infer.*

introducta est actio de peculio deque eo, quod in rem domini versum erit, ut, quamvis sine voluntate domini negotium gestum erit, tamen sive quid in rem eius versum fuerit, id totum praestare debeat, sive quid non sit in rem eius versum, id eatenus praestare debeat, quatenus peculium patitur. In rem 4ª autem domini versum intellegitur, quidquid necessario in rem eius impenderit servus, veluti si mutuatus pecuniam creditoribus eius solverit,[1] aut aedificia ruentia fulserit, aut familiae frumentum emerit, vel etiam fundum aut quamlibet aliam rem necessariam mercatus erit. Itaque si ex decem utputa aureis, 4ᵇ quos servus tuus a Titio mutuos accepit, creditori tuo quinque aureos solverit, reliquos vero quinque quolibet modo consumpserit, pro quinque quidem in solidum damnari debes, pro ceteris vero quinque eatenus, quatenus in peculio sit: ex quo scilicet apparet, si toti decem aurei in rem tuam versi fuerint, totos decem aureos Titium consequi posse. licet enim una est actio, qua de peculio deque eo, quod in rem domini versum sit, agitur, tamen duas habet condemnationes. itaque iudex, apud quem ea actione[2] agitur, ante dispicere solet, an in rem domini versum sit, nec aliter ad peculii aestimationem transit, quam si aut nihil in rem domini versum intellegatur aut non totum. Cum autem quaeritur, quantum in peculio sit, ante 4ᶜ deducitur, quidquid servus domino quive in potestate eius sit, debet, et quod superest, id solum peculium intellegitur. aliquando tamen id, quod ei debet servus, qui in potestate domini sit, non deducitur ex peculio, veluti si is in huius ipsius peculio sit. quod eo pertinet, ut, si quid vicario suo servus debeat, id ex peculio eius non deducatur.

[3]Ceterum dubium non est, quin is quoque, qui iussu do- 5 mini contraxerit cuique institoria vel exercitoria actio competit, de peculio deque eo, quod in rem domini versum est, agere possit: sed erit stultissimus, si omissa actione, qua facillime solidum ex contractu consequi possit, se ad difficultatem perducat probandi, in rem domini versum esse, vel habere servum

---

[1]) eius solverit *B Theoph.* eam s. *W*ª*E* eius eam s. *W*ᵇ *ed. Schr.* [2]) *multi codd. infer.* de ea actione *codd. vet. edd. Schr. et Kr.* [3]) §§. 5. 5ª *fere* = *Gai.* 4, 74.

5a peculium et tantum habere, ut solidum sibi solvi possit. Is quoque, cui tributoria actio competit, aeque de peculio et in rem verso agere potest: sed sane huic modo tributoria expedit agere, modo de peculio et in rem verso. tributoria ideo expedit agere, quia in ea domini condicio praecipua non est, id est, quod domino debetur, non deducitur, sed eiusdem iuris est dominus, cuius et ceteri creditores: at in actione de peculio ante deducitur, quod domino debetur et in id, quod reliquum est, creditori dominus condemnatur. rursus de peculio ideo expedit agere, quod in hac actione totius peculii ratio habetur, at in tributoria eius tantum, quod negotiatur, et potest quisque tertia forte parte peculii aut quarta vel etiam minima negotiari, maiorem autem partem in praediis et mancipiis aut fenebri pecunia habere. prout ergo expedit, ita quisque vel hanc actionem vel illam eligere debet: certe qui potest probare, in rem domini versum esse, de in rem verso agere
6 debet. Quae diximus de servo et domino, eadem intellegimus et de filio et filia aut nepote et nepte, et patre[1] avove, cuius
7 in potestate sunt. Illud proprie servatur in eorum persona, quod senatusconsultum Macedonianum prohibuit, mutuas pecunias dari eis, qui in parentis erunt potestate: et ei, qui crediderit, denegatur actio tam adversus ipsum filium filiamve, nepotem neptemve, sive adhuc in potestate sunt, sive morte parentis vel emancipatione suae potestatis esse coeperint, quam adversus patrem avumve, sive habeat eos adhuc in potestate sive emancipaverit. quae ideo senatus prospexit, quia saepe onerati aere alieno creditarum pecuniarum, quas in luxuriam
8 consumebant, vitae parentium insidiabantur. Illud in summa admonendi sumus, id, quod iussu patris dominive contractum fuerit quodque in rem eius versum fuerit, directo quoque posse a patre dominove condici, tamquam si principaliter cum ipso negotium gestum esset. ei quoque, qui vel exercitoria vel institoria actione tenetur, directo posse condici placet, quia huius quoque iussu contractum intellegitur.

---

[1]) et patre *aliqui codd. infer.* et *om. codd. vet. ed. Kr.*

TIT. VIII.

DE NOXALIBUS ACTIONIBUS.

[1] Ex maleficiis servorum, veluti si furtum fecerint aut bona rapuerint aut damnum dederint aut iniuriam commiserint, noxales actiones proditae sunt, quibus domino damnato permittitur, aut litis aestimationem sufferre aut hominem noxae dedere. Noxa autem est corpus, quod nocuit, id est servus: noxia ipsum maleficium, veluti furtum, damnum, rapina, iniuria. Summa autem ratione permissum est noxae deditione defungi: [2] namque erat iniquum, nequitiam eorum ultra ipsorum corpora dominis damnosam esse. Dominus noxali iudicio servi sui nomine conventus, servum actori noxae dedendo liberatur. nec minus perpetuum eius dominium a domino transfertur: si autem damnum ei, cui deditus est, resarcierit quaesita pecunia, auxilio praetoris, invito domino, manumittitur.[3] [4] Sunt autem constitutae noxales actiones aut legibus aut edicto praetoris: legibus veluti furti lege duodecim tabularum, damni iniuriae lege Aquilia: edicto praetoris veluti iniuriarum et vi bonorum raptorum. Omnis autem noxalis actio caput sequitur. nam si servus tuus noxiam commiserit, quamdiu in tua potestate sit, tecum est actio: si in alterius potestatem pervenerit, cum illo incipit actio esse, aut si manumissus fuerit, directo ipse tenetur et extinguitur noxae deditio. ex diverso quoque directa actio noxalis esse incipit: nam si liber homo noxiam commiserit et is servus tuus esse coeperit (quod casibus quibusdam effici primo libro tradidimus,[5]) incipit tecum esse noxalis actio, quae ante directa fuisset. Si servus domino noxiam commiserit, actio nulla nascitur: namque inter dominum et eum, qui in eius potestate est, nulla obligatio nasci potest. ideoque et si in alienam potestatem servus pervenerit aut manumissus fuerit, neque cum ipso neque cum eo, cuius

Pr. 1 2 3 4 5 6

---

[1]) *fere* = *Gai.* 4, 75. [2]) *fere* = *Gai.* 4, 75 *fin.* [3]) *multi codd. infer. Theoph.* manumittetur *reliqui codd. edd. Schr. et Kr.* [4]) §§. 4 . . . 6 *fere* = *Gai.* 4, 76 . . . 78. [5]) §. 4. *I. de iure pers.* (1, 3) §. 1. *I. de cap. min.* (1, 16).

nunc in potestate sit, agi potest. unde si alienus servus noxiam tibi commiserit et is postea in potestate tua esse coeperit, intercidit actio, quia in eum casum deducta sit, in quo consistere non potuit: ideoque licet exierit de tua potestate, agere non potes, quemadmodum si dominus in servum suum aliquid commiserit, nec si manumissus vel alienatus fuerit servus, ullam actionem contra dominum habere potest. 7 Sed veteres quidem haec et in filiisfamilias masculis et feminis admiserunt. nova autem hominum conversatio huiusmodi asperitatem recte respuendam esse existimavit et ab usu communi haec penitus recessit: quis enim patitur filium suum et maxime filiam in noxam alii dare, ut paene per corpus filii[1] pater magis, quam filius periclitetur, cum in filiabus etiam pudicitiae favor hoc bene excludit? et ideo placuit, in servos tantummodo noxales actiones esse proponendas, cum apud veteres legum commentatores invenimus saepius dictum, ipsos filiosfamilias pro suis delictis posse conveniri.

TIT. IX.

SI QUADRUPES PAUPERIEM FECISSE DICETUR.

Pr. Animalium nomine, quae ratione carent, si quidem lascivia aut fervore aut feritate pauperiem fecerint, noxalis actio lege duodecim tabularum prodita est (quae animalia si noxae dedantur, proficiunt reo ad liberationem, quia ita lex duodecim tabularum scripta est); puta si equus calcitrosus calce percusserit aut bos cornu petere solitus petierit. haec autem actio in his, quae contra naturam moventur, locum habet: ceterum si genitalis sit feritas, cessat. [2]Denique si ursus fugit a domino et sic nocuit, non potest quondam dominus conveniri, quia desiit[3] dominus esse, ubi fera evasit. pauperies autem est damnum sine iniuria facientis datum: nec enim

---

[1]) *ex quibusdam codd. infer. scripsi.* εἰς τὸ οἰκεῖον κινδύνειν σῶμα *Theoph.* filii *om. plerique codd. edd. Schr. et Kr.* [2]) *L.* 1. §§. 10. 3. *D. si quadr.* (9, 1) *ex Ulp. l.* 18 *ad ed., mut.* [3]) *aliqui codd. infer. Theoph.* desinit *ceteri codd. Dig. edd.*

potest animal iniuriam fecisse dici, quod sensu caret. haec quod ad noxalem actionem pertinet.

Ceterum sciendum est, aedilicio edicto prohiberi nos canem, 1 verrem, aprum, ursum, leonem ibi habere, qua vulgo iter fit: et si adversus ea factum erit et nocitum homini libero esse dicetur, quod bonum et aequum iudici videtur, tanti dominus condemnetur, ceterarum rerum, quanti damnum datum sit, dupli. praeter has autem aedilicias actiones et de pauperie locum habebit: [1]numquam enim actiones praesertim poenales de eadem re concurrentes alia aliam consumit.

TIT. X.

DE HIS, PER QUOS AGERE POSSUMUS.

[2]Nunc admonendi sumus, agere posse quemlibet aut suo Pr. nomine aut alieno. alieno veluti procuratorio, tutorio, curatorio, cum olim in usu fuisset, alterius nomine agere non posse nisi pro populo, pro libertate, pro tutela. praeterea lege Hostilia permissum est furti agere eorum nomine, qui apud hostes essent aut rei publicae causa abessent quive in eorum cuius tutela essent. et quia hoc non minimam incommoditatem habebat, quod alieno nomine neque agere neque excipere actionem licebat, coeperunt homines per procuratores litigare: nam et morbus et aetas et necessaria peregrinatio itemque aliae multae causae saepe impedimento sunt, quo minus rem suam ipsi exsequi possint. Procurator neque certis 1 verbis neque praesente adversario, immo plerumque ignorante eo constituitur: cuicumque enim permiseris rem tuam agere aut defendere, is procurator intellegitur. [3]Tutores et curatores 2 quemadmodum constituuntur, primo libro expositum est.

---

[1]) = *L.* 130. *D. de reg. iur.* (50, 17) *ex eod. Ulp. l.* [2]) *init. fere* = *Gai.* 4, 82. [3]) *fere* = *Gai.* 4, 85.

TIT. XI.
DE SATISDATIONIBUS.

Pr. Satisdationum modus alius antiquitati placuit, alium novitas per usum amplexa est.

[1] Olim enim si in rem agebatur, satisdare possessor compellebatur, ut, si victus nec rem ipsam restitueret nec litis aestimationem, potestas esset petitori aut cum eo agendi aut cum fideiussoribus eius. quae satisdatio appellabatur[2] iudicatum solvi: unde autem sic appellabatur,[2] facile est intellegere: namque stipulabatur[3] quis, ut solveretur sibi, quod fuerit iudicatum.[4] multo magis is, qui in rem actione conveniebatur, satisdare cogebatur, si alieno nomine iudicium accipiebat. ipse autem, qui in rem agebat, si suo nomine petebat, satisdare non cogebatur. procurator vero si in rem agebat, satisdare iubebatur ratam rem dominum habiturum: periculum enim erat, ne iterum dominus de eadem re experiatur. tutores et curatores eodem modo, quo et procuratores, satisdare debere, verba edicti faciebant. sed aliquando his agentibus satisdatio

1 remittebatur. Haec ita erant, si in rem agebatur. sin vero in personam, ab actoris quidem parte eadem obtinebant, quae diximus in actione, qua in rem agitur. ab eius vero parte, cum quo agitur, si quidem alieno nomine aliquis interveniret,[5] omnimodo satisdabat,[6] quia nemo defensor in aliena re sine satisdatione idoneus esse creditur. quod si proprio nomine aliquis iudicium accipiebat in personam, iudicatum solvi satisdare non cogebatur.

2 Sed haec hodie aliter observantur. sive enim quis in rem actione convenitur sive personali suo nomine, nullam satisdationem propter litis aestimationem[7] dare compellitur, sed

---

[1]) *pr.* §. 1 = *Gai.* 4, 89. 90. 96. 98 . . . 102 *mut.* [2]) *aliqui codd. infer. Theoph.* appellatur *codd. vet. edd. Schr. et Kr.* [3]) *multi codd. infer. Theoph.* stipulatur *codd. vet. ed. Kr.* [4]) *pr. hinc et* §. 1 = *Gai.* 4, 90. 96. 98 . . . 102 *mut.* [5]) *multi codd. infer.* ὑπεδέχετο *Theoph.* interveniat *Gai.* intervenerit *codd. vet! ed. Kr.* [6]) *Theoph.* satisdaret *codd. edd.* [7]) *sic B Theoph. ed. Kr.* pro litis aestimatione *ceteri codd. ed. Schr.*

pro sua tantum persona, quod in iudicio[1] permaneat usque ad terminum litis, vel committitur suae promissioni cum iureiurando, quam iuratoriam cautionem vocant, vel nudam promissionem vel satisdationem pro qualitate personae suae dare compellitur. Sin autem per procuratorem lis vel infertur vel suscipitur, in actoris quidem persona, si non mandatum actis insinuatum est vel praesens dominus litis in iudicio procuratoris sui personam confirmaverit, ratam rem dominum habiturum satisdationem procurator dare compellitur, eodem observando et si tutor vel curator vel aliae tales personae, quae alienarum rerum gubernationem receperunt, litem quibusdam per alium inferunt. Sin vero aliquis convenitur, si quidem praesens procuratorem dare paratus est, potest vel ipse in iudicium venire et sui procuratoris personam per iudicatum solvi satisdationis sollemnes stipulationes firmare vel extra iudicium satisdationem exponere, per quam ipse sui procuratoris fideiussor existit pro omnibus iudicatum solvi satisdationis clausulis. ubi et de hypotheca suarum rerum convenire compellitur, sive in iudicio promiserit sive extra iudicium caverit, ut tam ipse quam heredes eius obligentur: alia insuper cautela vel satisdatione propter personam ipsius exponenda, quod tempore sententiae recitandae in iudicio invenietur, vel si non venerit, omnia dabit fideiussor, quae condemnatione[2] continentur, nisi fuerit provocatum. Si vero reus praesto ex quacumque causa non fuerit et alius velit defensionem subire, nulla differentia inter actiones in rem vel personales introducenda, potest hoc facere, ita tamen ut satisdationem iudicatum solvi pro litis praestet aestimatione. nemo enim secundum veterem regulam, ut iam dictum est, alienae rei sine satisdatione defensor idoneus intellegitur. Quae omnia apertius et perfectissime e[3] cottidiano iudiciorum usu in ipsis rerum documentis apparent. Quam formam non solum in hac regia urbe, sed et in omnibus nostris provinciis, etsi propter imperitiam aliter

(Marginal section numbers: 3, 4, 5, 6, 7)

[1]) in iudicio *codd. infer. Theoph.* iudicio *codd. vet. ed. Kr.* [2]) condemnationi *codd. vet. ed. Kr.* [3]) ἐκ *Theoph.* e *om. tres codd. infer.* (*absorptum a vicino* perfectissime) a *ceteri codd. edd.*

forte celebrantur,[1] optinere censemus, cum necesse est omnes provincias caput omnium nostrarum civitatum id est hanc regiam urbem, eiusque observantiam sequi.

TIT. XII.

DE PERPETUIS ET TEMPORALIBUS ACTIONIBUS ET QUAE AD HEREDES VEL IN HEREDES TRANSEUNT.

Pr. [2]Hoc loco admonendi sumus, eas quidem actiones, quae ex lege senatusve consulto sive ex sacris constitutionibus proficiscuntur, perpetuo solere antiquitus competere, donec sacrae constitutiones tam in rem quam personalibus actionibus certos fines dederunt: eas vero, quae ex propria praetoris iurisdictione pendent, plerumque intra annum vivere (nam et ipsius praetoris intra annum erat imperium). aliquando tamen et in perpetuum extenduntur, id est usque ad finem constitutionibus introductum, quales sunt hae, quas bonorum possessori ceterisque, qui heredis loco sunt, accommodat. furti quoque manifesti actio, quamvis ex ipsius praetoris iurisdictione proficiscatur, tamen perpetuo datur: absurdum enim esse existimavit, anno eam terminari. 1 Non omnes autem actiones, quae in aliquem aut ipso iure competunt aut a praetore dantur, et in heredem aeque competunt aut dari solent. est enim certissima iuris regula, ex maleficiis poenales actiones in heredem non competere, veluti furti, vi bonorum raptorum, iniuriarum, damni iniuriae. sed heredibus huiusmodi actiones competunt nec denegantur, excepta iniuriarum actione et si qua alia similis inveniatur. aliquando tamen etiam ex contractu actio contra heredem non competit, cum testator[3] dolose versatus sit et ad heredem eius nihil ex eo dolo pervenerit. poenales autem actiones, quas supra diximus, si ab ipsis principalibus personis fuerint contestatae, et heredibus dantur et contra heredes transeunt.

---

[1]) *aliqui codd. infer. Theoph.* celebrabantur *codd. vet. edd. Schr. et Kr.* [2]) *pr.* §§. 1. 2 = *Gai.* 4, 110 . . . 114 *mut.* [3]) *legendum videtur* velut cum depositarius *cf. Theoph. quanquam is utrobique erravit.*

Superest, ut admoneamus, quod si ante rem iudicatam is, 2 cum quo actum est, satisfaciat actori, officio iudicis convenit eum absolvere, licet iudicii accipiendi tempore in ea causa fuisset, ut damnari debeat: et hoc est, quod ante vulgo dicebatur, omnia iudicia absolutoria esse.

TIT. XIII.
DE EXCEPTIONIBUS.

[1] Sequitur, ut de exceptionibus dispiciamus. comparatae Pr. sunt autem exceptiones defendendorum eorum gratia, cum quibus agitur: saepe enim accidit, ut, licet ipsa actio,[2] qua actor experitur, iusta sit, tamen iniqua sit adversus eum, cum quo agitur. Verbi gratia si metu coactus aut dolo inductus 1 aut errore lapsus stipulanti Titio promisisti, quod non debueras promittere, palam est, iure civili te obligatum esse, et actio, qua intenditur dare te oportere, efficax est: sed iniquum est, te condemnari, ideoque datur tibi exceptio metus causa aut doli mali aut in factum composita ad impugnandam actionem. [3] Idem iuris est, si quis quasi credendi causa pecu- 2 niam stipulatus fuerit neque numeravit. nam eam pecuniam a te petere posse eum certum est: dare enim te oportet, cum ex stipulatu[4] tenearis: sed quia iniquum est eo nomine te condemnari, placet, exceptione pecuniae non numeratae te defendi debere, cuius tempora nos, secundum quod iam superioribus libris scriptum est,[5] constitutione nostra coartavimus. Praeterea debitor si pactus fuerit cum creditore, ne a se pete- 3 retur, nihilo minus obligatus manet, quia pacto convento obligationes non omnimodo dissolvuntur: qua de causa efficax est adversus eum actio, qua actor intendit SI PARET EUM DARE OPORTERE. sed quia iniquum est, contra pactionem eum da-

---

1) *pr.* §. 1 = *Gai.* 4, 115. 116 *mut.* 2) actio *B Theoph.* persecutio *EW et plerique infer. codd. edd. Schr. et Kr. sed factum hoc ex* per se, *glossa v.* ipsa, *et* actio. 3) *fere* = *Gai.* 4, 116 *med.* 4) *W Gai.* stipulatione *BE ὡς ἀπὸ τῆς ἐπερωτήσεως διὰ τὴν τοῦ νόμου ἀκρίβειαν Theoph. fuerit igitur* stipulatu iure. 5) *tit. de liter. obl.* (3, 21).

4 muari, defenditur per exceptionem pacti conventi. Aeque si debitor deferente creditore iuraverit, nihil se dare oportere, adhuc obligatus permanet; sed quia iniquum est, de periurio quaeri, defenditur per exceptionem iurisiurandi. in his quoque actionibus, quibus in rem agitur, aeque necessariae sunt exceptiones: veluti si petitore deferente possessor iuraverit, eam rem suam esse, et nihilo minus eandem rem petitor vindicet: licet enim verum sit, quod intendit, id est rem eius
5 esse, iniquum est tamen, possessorem condemnari. Item si iudicio tecum actum fuerit sive in rem sive in personam, nihilo minus ob id actio[1] durat et ideo ipso iure postea de eadem re adversus te agi potest: sed debes per exceptionem rei iudica-
6 tae adiuvari. Haec exempli causa rettulisse sufficiet. alioquin quam ex multis variisque causis exceptiones necessariae sint, ex latioribus digestorum seu pandectarum libris intellegi potest.
7 [2]Quarum quaedam ex legibus vel ex his, quae legis vicem optinent, vel ex ipsius praetoris iurisdictione substantiam capiunt.
8(7) Appellantur autem exceptiones aliae perpetuae et peremptoriae,
9(8) aliae temporales et dilatoriae. Perpetuae et peremptoriae sunt, quae semper agentibus obstant et semper rem, de qua agitur, peremunt: qualis est exceptio doli mali et quod metus causa factum est et pacti conventi, cum ita convenerit, ne omnino pe-
10(9) cunia peteretur. Temporales atque dilatoriae sunt, quae ad tempus nocent et temporis dilationem tribuunt: qualis est pacti conventi, cum convenerit, ne intra certum tempus ageretur, veluti intra quinquennium. nam finito eo tempore non impeditur actor rem exsequi. ergo hi, quibus intra tempus agere volentibus obicitur exceptio aut pacti conventi aut alia similis, differre debent actionem et post tempus agere: ideo enim et dilatoriae istae exceptiones appellantur. alioquin, si intra tempus egerint obiectaque sit exceptio, neque eo iudicio quidquam consequerentur propter exceptionem nec post tempus olim agere poterant, cum temere rem in iudicium deducebant et consumebant, qua ratione rem amittebant. hodie autem non ita stricte

---

[1]) *scripsi, quod intellige: nihilo ob id, quod actum est, minus; nam et αἱ μὲν ἀγωγαὶ μένουσιν Theoph.* obligatio *codd. edd. absurde.* [2]) *fere = Gai.* 4, 118.

haec procedere volumus, sed eum, qui ante tempus pactionis vel obligationis litem inferre ausus est, Zenonianae constitutioni[1] subiacere censemus, quam sacratissimus legislator de his, qui tempore plus petierunt, protulit, ut et inducias, quas, sive[2] ipse actor sponte indulserit vel natura actionis continet, contempserat, in duplum habeant hi, qui talem iniuriam passi sunt, et post eas finitas non aliter litem suscipiant, nisi omnes expensas litis antea acceperint, ut actores, tali poena perterriti, tempora litium doceantur observare. Praeterea etiam ex (10)11 persona dilatoriae sunt exceptiones: quales sunt procuratoriae, veluti si per militem aut mulierem agere quis velit: [3]nam militibus nec pro patre vel matre vel uxore nec ex sacro rescripto procuratorio nomine experiri conceditur: suis vero negotiis superesse sine offensa disciplinae possunt. eas vero exceptiones, quae olim procuratoribus propter infamiam vel dantis vel ipsius procuratoris opponebantur, cum in iudiciis frequentari nullo perspeximus modo, conquiescere sancimus, ne, dum de his altercatur, ipsius negotii disceptatio proteletur.

TIT. XIV.

DE REPLICATIONIBUS.

[4]Interdum evenit, ut exceptio, quae prima facie iusta videatur, inique noceat. quod cum accidit, alia allegatione opus est adiuvandi actoris gratia, quae replicatio vocatur, quia per eam replicatur atque resolvitur vis exceptionis. veluti cum pactus est aliquis cum debitore suo, ne ab eo pecuniam petat, deinde postea in contrarium pacti sunt, id est ut petere creditori liceat: si agat creditor et excipiat debitor, ut ita demum condemnetur, si non convenerit, ne eam pecuniam creditor petat, nocet ei exceptio; convenit enim ita, etiamque[5] nihilo Pr.

---

[1]) *L.* 1. *C. de plus pet.* (3, 10). [2]) sive *omissum scilicet ob simile* qua-s ipse, *addidi; si ex Mommseni ci. ed. Kr. om. cum codd. ed. Schr.* [3]) *fere* = *L.* 7. *C. de procur.* (2, 13) *init.* [4]) *pr.* §§. 1 . . . 3 *fere* = *Gai.* 4, 126 . . . 129. [5]) *scripsi. καὶ Theoph.* namque *Gai. codd. edd.*

minus hoc verum manet, licet postea in contrarium pacti sunt. sed quia iniquum est, creditorem excludi, replicatio ei dabitur
1 ex posteriore pacto convento. Rursus interdum evenit, ut replicatio, quae prima facie iusta sit, inique noceat. quod cum accidit, alia allegatione opus est adiuvandi rei gratia, quae
2 duplicatio vocatur. Et si rursus ea prima facie iusta videatur, sed propter aliquam causam inique actori noceat, rursus allegatione alia opus est, qua actor adiuvetur, quae dicitur tripli-
3 catio. Quarum omnium exceptionum usum interdum ulterius quam diximus, varietas negotiorum introducit: quas omnes apertius ex latiore digestorum volumine facile est cognoscere.

4 Exceptiones autem, quibus debitor defenditur, plerumque accommodari solent etiam fideiussoribus eius: et recte, quia, quod ab his petitur, id ab ipso debitore peti videtur, quia mandati iudicio redditurus est eis, quod hi pro eo solverint. qua ratione et si de non petenda pecunia pactus quis cum reo fuerit, placuit, proinde succurrendum esse per exceptionem pacti conventi illis quoque, qui pro eo obligati essent, ac si et cum ipsis pactus esset, ne ab eis ea pecunia peteretur. sane quaedam exceptiones non solent his accommodari. ecce enim debitor si bonis suis cesserit et cum eo creditor experiatur, defenditur per exceptionem NISI[1] BONIS CESSERIT: sed haec exceptio fideiussoribus non datur, scilicet ideo quia, qui alios pro debitore obligat, hoc maxime prospicit, ut, cum facultatibus lapsus fuerit debitor, possit ab his, quos pro eo obligavit, suum consequi.

TIT. XV.
DE INTERDICTIS.

Pr. Sequitur, ut dispiciamus de interdictis seu actionibus, quae pro his exercentur. erant autem interdicta formae atque conceptiones verborum, quibus praetor aut iubebat aliquid fieri aut fieri prohibebat. quod tum maxime faciebat, cum de possessione aut quasi possessione inter aliquos contendebatur.

---

[1]) *B* *ἀλλ' εἰ μή* *Theoph.* si *WE et infer. codd.*

Summa autem divisio interdictorum haec est, quod aut 1 prohibitoria sunt aut restitutoria aut exhibitoria. prohibitoria sunt, quibus vetat aliquid fieri, veluti vim sine vitio possidenti vel mortuum inferenti, quo ei ius erit inferendi, vel in loco sacro aedificari, vel in flumine publico ripave eius aliquid fieri, quo peius navigetur. restitutoria sunt, quibus restitui aliquid iubet, veluti[1] bonorum possessori possessionem eorum, quae quis pro herede aut pro possessore possidet ex ea hereditate, aut cum iubet ei, qui vi possessione fundi deiectus sit, restitui possessionem. exhibitoria sunt, per quae iubet exhiberi, veluti eum, cuius de libertate agitur, aut libertum, cui patronus operas indicere velit, aut parenti liberos, qui in potestate eius sunt. sunt tamen qui putant, proprie interdicta ea vocari, quae prohibitoria sunt, quia interdicere est denuntiare et prohibere: restitutoria autem et exhibitoria proprie decreta vocari: sed tamen optinuit, omnia interdicta appellari, quia inter duos dicuntur. [2]Sequens divisio interdictorum haec est, quod quae- 2 dam adipiscendae possessionis causa comparata sunt, quaedam retinendae, quaedam reciperandae. Adipiscendae possessionis 3 causa interdictum accommodatur bonorum possessori, quod appellatur QUORUM BONORUM, eiusque vis et potestas haec est, ut, quod ex his bonis quisque, quorum possessio alicui data est, pro herede aut pro possessore possideat, id ei, cui bonorum possessio data est, restituere debeat. pro herede autem possidere videtur, qui putat se heredem esse: pro possessore is possidet, qui nullo iure rem hereditariam vel etiam totam hereditatem sciens, ad se non pertinere, possidet. ideo autem adipiscendae possessionis vocatur interdictum, quia ei tantum utile est, qui nunc primum conatur adipisci rei possessionem: itaque si quis adeptus possessionem amiserit eam, hoc interdictum ei inutile est. interdictum quoque, quod appellatur Salvianum, adipiscendae possessionis causa comparatum est eoque utitur dominus fundi de rebus coloni, quas is pro mercedibus fundi pignori futuras pepigisset. Retinendae posses- 4

---

1) *sic Theoph.* veluti cum *codd. edd.* 2) §§. 2 . . . 7 *fere* = *Gai.* 4, 143. 144. 147. 148. 165ª. 149 . . . 154. 156. 160. *partim mut.*

sionis causa comparata sunt interdicta UTI POSSIDETIS et UTRUBI, cum ab utraque parte de proprietate alicuius rei controversia sit et ante quaeritur, uter ex litigatoribus possidere et uter petere debeat. namque nisi ante exploratum fuerit, utrius eorum possessio sit, non potest petitoria actio institui, quia et civilis et naturalis ratio facit, ut alius possideat, alius a possidente petat. et quia longe commodius est possidere potius quam petere, ideo plerumque et fere semper ingens existit contentio de ipsa possessione. commodum autem possidendi in eo est, quod, etiamsi eius res non sit, qui possidet, si modo actor non potuerit suam esse probare, remanet suo loco possessio: propter quam causam, cum obscura sint utrius-
4a que iura, contra petitorem iudicari solet. Sed interdicto quidem UTI POSSIDETIS de fundi vel aedium possessione contenditur, UTRUBI vero interdicto de rerum mobilium possessione. quorum vis et potestas plurimam inter se differentiam apud veteres habebat: nam UTI POSSIDETIS interdicto is vincebat, qui interdicti tempore possidebat, si modo nec vi nec clam nec precario nanctus fuerat ab adversario possessionem, etiamsi alium vi expulerat[1] aut clam abripuerat[1] alienam possessionem aut precario rogaverat aliquem, ut sibi possidere liceret: UTRUBI vero interdicto is vincebat, qui maiore parte eius anni nec vi nec clam nec precario ab adversario possidebat. hodie tamen aliter observatur; nam utriusque interdicti potestas, quantum ad possessionem pertinet, exaequata est, ut ille vincat et in re soli et in re mobili, qui possessionem nec vi nec clam nec precario ab adversario litis contestationis tem-
5 pore detinet. Possidere autem videtur quisque non solum, si ipse possideat, sed et si eius nomine aliquis in possessione sit, licet is eius iuri subiectus non sit, qualis est colonus et inquilinus: per eos quoque, apud quos deposuerit quis aut quibus commodaverit, ipse possidere videtur: et hoc est, quod dicitur, retinere possessionem posse aliquem per quemlibet, qui eius nomine sit in possessione. quin etiam animo quoque retineri possessionem placet, id est ut, quamvis neque ipse sit

[1]) *ex plerisque codd. ed. Schr.* -rit *ex codd. vet. ed. Kr.*

in possessione neque eius nomine alius, tamen si non relinquendae possessionis animo, sed postea reversurus inde discesserit, retinere possessionem videatur.[1] adipisci vero possessionem per quos aliquis potest, secundo libro exposuimus.[2] nec ulla dubitatio est, quin animo solo possessionem adipisci nemo potest. Reciperandae possessionis causa solet interdici, 6 si quis ex possessione fundi vel aedium vi deiectus fuerit: nam ei proponitur interdictum UNDE VI, per quod is, qui deiecit, cogitur ei restituere possessionem, licet is ab eo, qui vi deiecit, vi vel clam vel precario possidebat. sed ex sacris constitutionibus, ut supra diximus,[3] si quis rem per vim occupaverit, si quidem in bonis eius est, dominio eius privatur, si aliena, post eius restitutionem etiam aestimationem rei dare vim passo compellitur. qui autem aliquem de possessione per vim deiecerit, tenetur lege Iulia de vi privata aut de vi publica: sed de vi privata, si sine armis vim fecerit; sin autem cum armis eum de possessione expulerit, de vi publica. armorum autem appellatione non solum scuta et gladios et galeas significari intellegimus, sed et fustes et lapides. Tertia divisio inter- 7 dictorum haec est, quod aut simplicia sunt aut duplicia. simplicia sunt,[4] in quibus alter actor, alter reus est: qualia sunt omnia restitutoria aut exhibitoria: namque actor est, qui desiderat aut exhiberi aut restitui, reus is, a quo desideratur, ut restituat aut exhibeat. prohibitoriorum autem interdictorum alia simplicia sunt, alia duplicia. simplicia sunt, veluti cum prohibet praetor in loco sacro vel in flumine publico ripave eius aliquid fieri (nam actor est, qui desiderat, ne quid fiat, reus, qui aliquid facere conatur): duplicia sunt veluti UTI POSSIDETIS interdictum et UTRUBI. ideo autem duplicia vocantur, quia par utriusque litigatoris in his condicio est nec quisquam praecipue reus vel actor intellegitur, sed unusquisque tam rei quam actoris partem[5] sustinet.

De ordine et veteri exitu interdictorum supervacuum est 8

---

[1]) videtur *codd. vet. et plerique infer. edd. Schr. et Kr.* [2]) §§. 3 . . . 5 *I. per quas pers. nob. acq.* (2, 9). [3]) §. 1. *I. vi bon. rapt.* (4, 2). [4]) *sic Theoph.* veluti *addunt codd. edd. eodem quo in Gai.* 4, 157 *errore.* [5]) partes *Gai.* *τάξιν* *Theoph.*

hodie dicere: nam quotiens extra ordinem ius dicitur, qualia sunt hodie omnia iudicia, non est necesse reddi interdictum, sed perinde iudicatur sine interdictis, atque si utilis actio ex causa interdicti reddita fuisset.

TIT. XVI.

DE POENA TEMERE LITIGANTIUM.

Pr. Nunc admonendi sumus, magnam curam egisse eos, qui iura sustinebant, ne facile homines ad litigandum procederent: quod et nobis studio est. idque eo maxime fieri potest, quod temeritas tam agentium quam eorum, cum quibus agitur,[1] modo pecuniaria poena, modo iurisiurandi religione, modo metu infamiae coercetur. 1 Ecce enim iusiurandum omnibus, qui conveniuntur, ex nostra constitutione[2] defertur: nam reus non aliter suis allegationibus utitur, nisi prius iuraverit, quod putans, se bona instantia uti, ad contradicendum pervenit. at adversus infitiantes ex quibusdam causis dupli[3] actio constituitur, veluti si damni iniuriae aut legatorum locis venerabilibus relictorum nomine agitur. [4]statim autem ab initio pluris quam simpli est actio veluti furti manifesti quadrupli, nec manifesti dupli: nam ex his causis et aliis quibusdam, sive quis neget sive fateatur, pluris quam simpli est actio. item actoris quoque calumnia coercetur: nam etiam actor pro calumnia iurare cogitur ex nostra constitutione. utriusque etiam partis advocati iusiurandum subeunt, quod alia nostra

---

1) *multi codd. infer.* ageretur *codd. vet. edd. Schr. et Kr.* 2) *L.* 2 *pr. C. de iurei. propt. cal.* (2, 58 *al.* 59.) *pp. quidem* IIII *cal. August. a.* 534, *sed ut ex h. l. patet, anno ante data.* 3) *sic multi codd. infer.* vel tripli *addunt codd. vet. edd. Schr. et Kr. verba ex Theoph., ut videtur, imprudenter interpolata: nam is utrique huic generi praemittit haecce: Εἰσὶ δέ τινες ἀγωγαί, αἵτινες εἰς τὸ διπλοῦν, ἤγουν εἰς τὸ τριπλοῦν (ἤγουν εἰς τὸ τετραπλοῦν al. codd., ut appareat, primitus utrumque fuisse scriptum) ποιοῦνται τὴν καταδίκην. sequuntur in duplum actiones adversus infitiantes, deinde in plus quam simplum actiones etiam adversus confitentes.* 4) . . . coercetur *fere* = *Gai.* 4, 173. 174.

constitutione[1] comprehensum est. haec autem omnia pro veteris calumniae actione introducta sunt, quae in desuetudinem abiit, quia[2] in partem decimam litis actorem multabat, quod nusquam factum esse invenimus: sed pro his introductum est et praefatum iusiurandum et ut improbus litigator etiam damnum et impensas litis inferre adversario suo cogatur. [3]Ex quibusdam iudiciis damnati ignominiosi fiunt, veluti furti, vi bonorum raptorum, iniuriarum, de dolo, item tutelae, mandati, depositi directis, non contrariis, actionibus, item pro socio, quae ab utraque parte directa est, et ob id quilibet ex sociis eo iudicio damnatus ignominia notatur. sed furti quidem aut vi bonorum raptorum aut iniuriarum aut de dolo non solum damnati notantur ignominia, sed etiam pacti: et recte; plurimum enim interest, utrum ex delicto aliquis an ex contractu debitor sit. 2

[4]Omnium autem actionum instituendarum principium ab ea parte edicti proficiscitur, qua praetor edicit de in ius vocando: utique enim in primis adversarius in ius vocandus est, id est ad eum vocandus est, qui ius dicturus sit. qua parte praetor parentibus et patronis, item liberis parentibusque patronorum et patronarum hunc praestat honorem, ut non aliter liceat liberis libertisque eos in ius vocare, quam si id ab ipso praetore postulaverint et impetraverint: et si quis aliter vocaverit, in eum poenam solidorum quinquaginta constituit. 3

TIT. XVII.

DE OFFICIO IUDICIS.

Superest, ut de officio iudicis dispiciamus. et quidem in primis illud observare debet iudex, ne aliter iudicet, quam legibus aut constitutionibus aut moribus proditum est. Ideo[5] si noxali iudicio addictus est, observare debet, ut, si condemnandus videbitur dominus, ita debeat condemnare: PUBLIUM MAE- Pr.

---

1) *L.* 14. §. 1. *C. de iudic.* (3, 1). 2) *sic codd. vet.* quae *multi infer. fuerit igitur* (nam) que. 3) = *Gai.* 4, 182 *mut.* 4) = *Gai.* 4, 183 *mut.* 5) *multi codd. infer. Theoph.* et ideo *codd. vet. ed. Kr.*

VIUM LUCIO TITIO DECEM AUREIS CONDEMNO AUT NOXAM DEDERE. 2 Et si in rem actum sit, sive contra petitorem iudicavit, absolvere debet possessorem, sive contra possessorem, iubere eum debet, ut rem ipsam restituat cum fructibus. sed si in praesenti neget se possessor restituere posse et sine frustratione videbitur tempus restituendi causa petere, indulgendum est ei, ut tamen de litis aestimatione caveat cum fideiussore, si intra tempus, quod ei datum est, non restituisset. et si hereditas petita sit, eadem circa fructus interveniunt, quae diximus intervenire in singularum rerum petitione. illorum autem fructuum, quos culpa sua possessor non perceperit, in utraque actione eadem ratio paene habetur,[1] si praedo fuerit. si vero bona fide possessor fuerit, non habetur ratio consumptorum neque non perceptorum: post inchoatam autem petitionem etiam illorum ratio habetur, qui culpa possessoris percepti non sunt vel percepti consumpti sunt. 3 Si ad exhibendum actum fuerit, non sufficit, si exhibeat rem is, cum quo actum est, sed opus est, ut eam causam rei debeat exhibere, id est ut eam causam habeat actor, quam habiturus esset, si, cum primum ad exhibendum egisset, exhibita res fuisset: ideoque si inter moras usucapta sit res a possessore, nihilo minus condemnabitur.[3] praeterea fructuum medii temporis, id est eius, quod[3] post acceptum ad exhibendum iudicium ante rem iudicatam intercessit, rationem habere debet iudex. quod si neget is, cum quo ad exhibendum actum est, in praesenti exhibere se posse et tempus exhibendi causa petat idque sine frustratione postulare videatur, dari ei debet, ut tamen caveat, se restituturum: quod si neque statim iussu iudicis rem exhibeat neque postea exhibiturum se caveat, condemnandus est[4] in id, quod actoris intererat ab initio rem exhibitam esse. 4 Si familiae erciscundae iudicio actum sit, singulas res singulis

---

1) *WE* fit *B ed. Kr.* 2) *Theoph.* condemnatur *codd. edd. Schr. et Kr.* 3) *W*[b] qui *BW*[a]*E ed. Schr. quod videtur ex Theophili verbis καὶ τοὺς καρποὺς δὲ τοῦ μέσου χρόνου, τουτέστι τοὺς μετὰ προκάταρξιν μέχρι καταδικῆς neglecta sententia superstitiose intrusum.* 4) *sic quidam codd. infer. καταδικασθήσεται Theoph.* condemnandus sit *codd. vet. edd. Schr. et Kr.*

heredibus adiudicare debet et, si in alterius persona praegravare videatur adiudicatio, debet hunc invicem coheredi certa pecunia, sicut iam dictum est,[1] condemnare. eo quoque nomine coheredi quisque suo condemnandus est, quod solus fructus hereditarii fundi percepit aut rem hereditariam corrupit aut consumpsit. quae quidem similiter inter plures quoque quam duos coheredes subsequuntur. Eadem interveniunt et si communi dividundo de pluribus rebus actum fuerit. quod si de una re, veluti de fundo, si quidem iste fundus commode regionibus divisionem recipiat, partes eius singulis adiudicare debet et, si unius pars praegravare videbitur, is invicem certa pecunia alteri condemnandus est: quodsi commode dividi non possit, vel homo forte aut mulus erit, de quo actum sit, uni totus adiudicandus est et is alteri certa pecunia condemnandus. Si finium regundorum actum fuerit, dispicere debet iudex, an necessaria sit adiudicatio. quae sane uno casu necessaria est, si evidentioribus finibus distingui agros commodius sit, quam olim fuissent distincti; nam tunc necesse est ex alterius agro partem aliquam alterius agri domino adiudicari: quo casu conveniens est, ut is alteri certa pecunia debeat condemnari. eo quoque nomine damnandus est quisque hoc iudicio, quod forte circa fines malitiose aliquid commisit, verbi gratia quia lapides finales furatus est aut arbores finales cecidit. contumaciae quoquoque nomine quisque eo iudicio condemnatur, veluti si quis iubente iudice metiri agros passus non fuerit. Quod autem istis iudiciis alicui adiudicatum sit, id statim eius fit, cui adiudicatum est. 5 6 7

TIT. XVIII.

DE PUBLICIS IUDICIIS.

Publica iudicia neque per actiones ordinantur nec omnino quidquam simile habent ceteris iudiciis, de quibus locuti sumus, magnaque diversitas est eorum et in instituendis et in exercendis. Publica autem dicta sunt, quod cuivis ex populo exsecutio eorum plerumque datur. Publicorum iudiciorum Pr. 1 2

---

[1]) § 20. *I. de act.* (4, 6).

quaedam capitalia sunt, quaedam non capitalia. capitalia dicimus, quae ultimo supplicio adficiunt vel aquae et ignis interdictione vel deportatione vel metallo: cetera si qua infamiam irrogant cum damno pecuniario, haec publica quidem sunt, non tamen capitalia.

3 Publica autem iudicia sunt haec. lex Iulia maiestatis, quae in eos, qui contra imperatorem vel rem publicam aliquid moliti sunt, suum vigorem extendit. cuius poena animae amissionem 4 sustinet et memoria rei et post mortem damnatur. Item lex Iulia de adulteriis coercendis, quae non solum temeratores alienarum nuptiarum gladio punit, sed etiam eos, qui cum masculis infandam libidinem exercere audent. sed eadem lege Iulia etiam stupri flagitium punitur, cum quis sine vi vel virginem vel viduam honeste viventem stupraverit. poenam autem eadem lex irrogat peccatoribus, si honesti sunt, publicationem partis dimidiae bonorum, si humiles, corporis coer-5 citionem cum relegatione. Item lex Cornelia de sicariis, quae homicidas ultore ferro persequitur vel eos, qui hominis occidendi causa cum telo ambulant. telum autem, ut Gaius noster in interpretatione legis duodecim tabularum[1] scriptum reliquit, vulgo quidem id appellatur, quod ab arcu mittitur, sed et omne significatur, quod manu cuiusdam mittitur: sequitur ergo, ut et lapis et lignum et ferrum hoc nomine contineatur. dictumque ab eo, quod in longinquum mittitur, a Graeca voce figuratum, *ἀπὸ τοῦ τηλοῦ*: et hanc significationem invenire possumus et in Graeco nomine: nam quod nos telum appellamus, illi *βέλος* appellant *ἀπὸ τοῦ βάλλεσθαι*. admonet nos Xenophon; nam ita scripsit:[2] *καὶ τὰ βέλη ὁμοῦ ἐφέρετο, λόγχαι, τοξεύματα, σφενδόναι, πλεῖστοι δὲ καὶ λίθοι.* sicarii autem appellantur a sica, quod significat ferreum cultrum. eadem lege et venefici capite damnantur, qui artibus odiosis, tam venenis quam[3] susurris magicis homines occide-

---

1) *L.* 233. §. 2. *D. de verb. sign.* (50, 16). 2) *Anab.* 5, 2, 14. 3) tam ... quam] *καὶ* ... *καὶ Theoph.* tam ... vel *plerique codd. vet. edd. Schr. et Kr.* quam *pro* vel *multi codd. infer.* vel *natum ex glossa notantis, non utrumque desiderari sed iam alterutrum sufficere.*

runt vel mala medicamenta publice vendiderunt. Alia deinde 6 lex asperrimum crimen nova poena persequitur, quae Pompeia de parricidiis vocatur. qua cavetur, ut, [1] si quis parentis aut filii aut omnino adfectionis eius, quae nuncupatione parricidii continetur, fata properaverit, sive clam sive palam id ausus fuerit, nec non is, cuius dolo malo id factum est, vel conscius criminis existit, licet extraneus sit, poena parricidii puniatur[2] et neque gladio neque ignibus neque ulli alii sollemni poenae[3] subiugetur,[4] sed insutus culeo cum cane et gallo gallinaceo et vipera et simia et inter eius ferales angustias comprehensus, secundum quod regionis qualitas tulerit, vel in vicinum mare vel in amnem proiciatur, ut omni elementorum usu vivus carere incipiat et ei caelum superstiti, terra mortuo auferatur. si quis autem alias cognatione vel adfinitate coniunctas personas necaverit, poenam legis Corneliae de sicariis sustinebit. Item lex Cornelia de falsis, quae etiam testamentaria vocatur, 7 poenam irrogat ei, qui testamentum vel aliud instrumentum falsum scripserit, signaverit, recitaverit, subiecerit, quive signum adulterinum fecerit, sculpserit, expresserit sciens dolo malo. eiusque legis poena in servos ultimum supplicium est, quod et in lege de sicariis et veneficis servatur, in liberos vero deportatio. Item lex Iulia de vi publica seu privata adversus 8 eos exoritur, qui vim vel armatam vel sine armis commiserint. sed si quidem armata vis arguatur, deportatio ei ex lege Iulia de vi publica irrogatur: si vero sine armis, in tertiam partem bonorum publicatio imponitur. sin autem per vim raptus virginis vel viduae vel sanctimonialis, velatae vel aliae,[5] fuerit perpetratus, tunc et peccatores et ei, qui opem flagitio dede-

---

1) *hinc* . . . auferatur *fere* = *L.* 1. *C. de his, qui parentes* (9, 17). *coll. L.* 1. 6. *D. de lege Pomp. de parric.* (48, 9). 2) *aliqui codd. infer. Cod.* punietur *plerique codd. edd. Schr. et Kr.* 3) *sic multi codd. infer. Cod. Iust.* ulla alia . . . poena *codd. vet. Theod. C. edd. Schr. et Kr.* 4) *Cod. Iust.* subicietur *codd. edd. Schr. et Kr.* 5) *scripsi.* vel sanctimonialis vel aliae *codd. edd. sed* ἢ τῷ θεῷ ἀφωρισμένην τοῦτ᾽ ἔστιν ἀσκήτριαν ἤγουν διακόνισσαν *Theoph. periit igitur ob similitudinem cum seq. v.* velatae *de velatis vid. Nov. Maior. tit.* VI. 1 *pr.* §§. 1. 2. 3.

runt, capite puniuntur secundum nostrae constitutionis[1] definitionem, ex qua haec apertius possibile est scire. Lex Iulia
9 nitionem, ex qua haec apertius possibile est scire. Lex Iulia peculatus eos punit, qui pecuniam vel rem publicam vel sacram vel religiosam furati fuerint. sed si quidem ipsi iudices tempore administrationis publicas pecunias subtraxerunt, capitali animadversione puniuntur, et non solum hi, sed etiam qui ministerium eis ad hoc adhibuerunt vel qui subtracta ab his scientes susceperunt: alii vero, qui in hanc legem inciderint,
10 poenae deportationis subiugantur.[2] Est et[3] inter publica iudicia lex Fabia de plagiariis, quae interdum capitis poenam ex
11 sacris constitutionibus irrogat, interdum leviorem. Sunt praeterea publica iudicia lex Iulia ambitus et lex Iulia repetundarum et lex Iulia de annona et lex Iulia de residuis, quae de certis capitulis loquuntur et animae quidem amissionem non irrogant, aliis autem poenis eos subiciunt, qui praecepta earum neglexerint.

12 Sed de publicis iudiciis haec exposuimus, ut vobis possibile sit summo digito et quasi per indicem ea tetigisse. alioquin diligentior eorum scientia vobis ex latioribus digestorum sive pandectarum libris deo propitio adventura est.

---

[1]) *L.* 1. *C. de raptu virg.* (9, 13). [2]) *praesentis temporis indicativum modum habet Theoph. codd. inter* subiugentur, subiguntur, subiungentur *titubant.* [3]) *plerique codd. infer. Theoph.* et *om. codd. vet. ed. Kr.*

INDEX TITULORUM.

Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana.

Neue Erscheinungen.

Anthologia Latina edd. Buecheler et Riese. P. II: Carm. epigr. conl. F. Buecheler. F. II. n. ℳ 5.20.
— **lyrica** ed. Th. Bergk. Ed. IV cur. E. Hiller(-O. Crusius). ℳ 3.—
Apulei Metamorphoseon ll. XI ed. v. d. Vliet. n. ℳ 3.—
Aristotelis parva naturalia ed. W. Biehl. ℳ 1.80.
Augustini, S. Aureli, confessionum l. XIII rec. P. Knöll. ℳ 2.70.
Babrii fabulae rec. O. Crusius. Acc. fab. dact. et iamb. rell. Ignatii al. tetrast. rec. C. F. Müller. Ed. mai. n. ℳ 8.40.
— — Ed. min. n. ℳ 4.—
Bacchylidis carmina ed. F. Blass. n. ℳ 2.40.
Caesaris commentarii rec. B. Kübler. Vol. III. 1. B. Alex. B. Afr. Ed. mai. ℳ 1.— Ed. min. ℳ —.60. Vol. III. 2. B. Hisp. Fragmenta. Indices. ℳ 1.50.
Ciceronis opera ed. C. F. W. Mueller. Pars III. Epistulae. Vol. I. ℳ 3.60. (= Nr. 19—22 à ℳ —.90, Nr. 23 ℳ —.60.)
— — — Vol. II. ℳ 4.20. (= No. 24—27 à ℳ 1.—, No. 28 ℳ —.60.)
Euclidis opera edd. Heiberg et Menge. Vol. VI. VII. je n. ℳ 5.—
Eudocia, Proclus, Claudianus, Blemyomachia ed. A. Ludwich. n. ℳ 4.—
Firmicus Maternus edd. W. Kroll et F. Skutsch. Fasc. I. n. ℳ 4.—
Gemini elementa astronomiae rec. Manitius. n. ℳ 8.—
Heronis Alexandrini opera. Vol. I. Pneumatica. Automata ed. W. Schmidt. [U. d. Pr.]
Hippocratis opera quae fer. omnia. Vol. I rec. H. Kuehlewein. Prolegg. conscrr. Ilberg et Kuehlewein. n. ℳ 6.—
Horati Flacci carmina rec. L. Müller. Ed. III. Ed. min. ℳ —.75. Ed. mai. ℳ 1.—
Iosephi opera rec. S. A. Naber. 6 voll. Vol. VI. (Schlufs.) n. ℳ 4.—
Iurisprudentiae antehadrianae quae supersunt ed. Bremer. P. I. n. ℳ 5.—
Lactantius Placidus: s. Statius. Vol. III.
Lydi, Laurentii, l. de ostentis et Calendaria Graeca omnia ed. C. Wachsmuth. Ed. II. n. ℳ 6.—
Musici scriptores Graeci rec. C. Ianus. n. ℳ 9.—
Mythographi Graeci. Vol. III. Fasc. I. Pseudo-Eratosthenis Catasterismi rec. A. Olivieri. n. ℳ 1.20.
Palladii, Rutilii Tauri Aemiliani, opus agriculturae rec. J. C. Schmitt. n. ℳ 5.20.
Patrum Nicaenorum nomina graece, latine, syriace, coptice, arabice, armeniace edd. H. Gelzer, H. Hilgenfeld, O. Cuntz. n. ℳ 6.—
Philoponi de opificio mundi ll. VII rec. W. Reichardt. n. ℳ 4.—
Pindari carmina rec. W. Christ. Ed. II. ℳ 1.80.
Plini nat. hist. ed. C. Mayhoff. Voll. IV. V. je n. ℳ 6.—
Plutarchi Moralia rec. G. N. Bernardakis. Vol. VII. n. ℳ 4.—
Ptolemaei, Cl., opera. Vol. I. Syntaxis ed. Heiberg. n. ℳ 8.—
Statius, P. Papinius. Vol. III. Lactantii Placidi commentarios rec. R. Jahnke. n. ℳ 8.—